

NİZAMİ GƏNCƏVİ

“LİDER NƏŞRİYYAT”
BAKİ-2004

*Bu əsər “Nizami. Lirik. Sirlər xəzinəsi. Şərəfnamə”
(Bakı, Yazıçı, 1988) kitabı əsasında
təkrar nəşrə hazırlanmışdır*

Farscadan tərcümə edəni
və izahların müəllifi:

Xəlil Rza Ulutürk

Ön sözün müəllifi
və elmi redaktor:

Xəlil Yusifli

filologiya elmləri doktoru, professor

894.361'1 - dc 21

AZE

**Nizami Gəncəvi. Sirlər xəzinəsi. “Lider nəşriyyat”, Bakı, 2004,
264 səh.**

“Sirlər xəzinəsi” poeması “Xəmsə”nin birinci kitabıdır. Bu əsərdə dahi Azərbaycan şairi Nizami Gəncəvi qəddar şahları, hökmdarları ədalətli olmağa çağırmış, tənbelləri, ikiüzlüləri tənqid etmiş, halal zəhmətlə yaşayan sadə adamlara öz yüksək məhəbbətini bildirmişdir.

ISBN 9952-417-06-1

© “LİDER NƏŞRİYYAT”, 2004

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti

İLHAM ƏLİYEVİN

**“Azərbaycan dilində latın qrafikası
ilə kütləvi nəşrlərin həyata
keçirilməsi haqqında”**

12 yanvar 2004-cü il tarixli sərəncamı
ilə nəşr olunur və ölkə kitabxanalarına
hədiyyə edilir

NİZAMİ GƏNCƏVİ VƏ ONUN “SİRLƏR XƏZİNƏSİ” POEMASI

Dahi Azərbaycan şairi və mütəfəkkiri Nizami Gəncəvi bəşər mədəniyyətinin yetirdiyi nadir şəxsiyyətlərdəndir. Şöz dünyasının günəşi, hələ sağlığında ikən əsərləri möcüzə sayılan Nizami özü də yaradıcılığının dəyərini yaxşı bilmişdir. Şair “Sirlər xəzinəsi” poemasında belə bir fikir yürüdür ki, elmin, mədəniyyətin, ədəbiyyatın inkişafında dəmir bir qanunauyğunluq var. Nizami özündən əvvəlkilərlə müqayisədə şəri elə bir əlçatmaz yüksəkliyə qaldırmışdır ki, sonradan gələn sənətkarlar artıq ondan yüksəyə qalxmaq xülyasına düşməmiş, onun yolu ilə getməyi, ona bənzəməyi, onun şagirdi olmağı özləri üçün fəxarət saymışlar. Nizami mövzularında əsərlər yazmaq, ondan mənalar iqtibas etmək artıq bir ənənəyə çevrilmişdi.

Nizami Gəncəvi 1141-ci ildə Gəncə şəhərində anadan olmuşdur. Şairin əsərlərindən anlaşılan budur ki, o, təhsilini də öz doğma şəhərində almışdır. Bu dövrdə Gəncə şəhərində təhsil almaq üçün kifayət qədər geniş imkanlar var idi. Şair “Xəmsə”də adının İlyas, atasının adının Yusif, babasının adının Zəki Müəyyəd olduğunu göstərmişdir. Alimlər onun babasının adındakı iki sözdən birinin ləqəb olduğunu düşünürlər ki, bu da şairin mövqə, hörmət sahibi olduğunu düşünməyə əsas verir. Şair əsərlərində ancaq Nizami təxəllüsünü işlətmişdir. Bu söz nizamlı, ölçülü sözə, nəzmə, başqa ifadə ilə desək, şerə mənsub olan adam deməkdir. Nizaminin ləqəbini bəzi qaynaqlar Nizaməddin, yaxud Cəmaləddin kimi yazırlar, ancaq şairin əsərlərində bu ləqəbi təsdiqləyəcək əlamətlər yoxdur.

Nizami dayısının adını Xacə Ömər kimi xatırlayır, onun ölümünü özü üçün böyük itki sayır, “Leyli və Məcnun” poemasındakı Səlim Amiri surəti ilə dayısına olan məhəbbətini əks etdirir. Xacə Ömər adının əvvəlindəki Xacə sözünü isə müxtəlif şəkillərdə izah edirlər. Ağa mənasında işlənən bu söz daha çox vəzirlərin, tacirbaşı və başqa yüksək rütbə, mövqə sahiblərinin adının əvvəlinə artırılırdı. Bizə görə bu adam yüksək rütbəli bir ziyalı, bəlkə Gəncədə mədrəsə müdiri və ya buna bənzər vəzifə sahibi olmuşdur.

Nizaminin doğulduğu, ömrü boyu yaşadığı və vəfat etdiyi yer Gəncə şəhəridir. Bütün qədim və etibarlı mənbələr də onun Gəncədən olduğunu yazır. Nizami əsərlərinin XIV-XV əsrlərə aid əlyazmalarında şairin Gəncəyə gəlmə olduğu barədə heç bir qeyd yoxdur. Ancaq Nizami əsərlərinin XVI əsrdə və sonralar köçürülmüş nüsxələrində “İqbalnamə”nin bir yerində şair Gəncədən danışan zaman fikir yarımçıq kəsilərək aşağıdakı dörd misra artırılmışdır:

Gəncə dənizində olsam da pünhan,
Yerim Qum şəhridir, yurdum Qohestan.
Təfrişdə Ta adlı bir kənd dayanıb,
Nizami ad-sanı ordan qazanıb!

Burada söhbət İranın Qum vilayətindən, oradakı Təfriş adlı elinin Ta adlı kəndindən gedir. Qohestan Qum vilayətinin şərqində böyük bir ərazinin tarixi – coğrafi adıdır. Nizami irsinin ən gözəl bilicilərindən biri kimi tanınan və şairin əsərlərini yeddi cildde şərhlərlə birlikdə nəşr edən Vəhid Dəstgerdi yuxarıdakı misraları yersiz bir artırma sayır. V.Dəstgerdi Nizaminin Əcəm İraqından olduğunu iddia etsə də, yuxarıdakı misralarda irəli sürülən fikri qəbul etmir. Dəstgerdinin Nizamini iraqılı hesab etməsi şairin tez-tez İraqı tərifləməsi, ora getməyi arzu etməsinə əsaslanır. Halbuki, Xaqani də dönə-dönə İraqı vəsf etmiş, ora getmək arzusunu bildirmişdir, ancaq onun şirvanlı olduğu məlumdur.

Nizami İraqa getmək arzusunu bildirərkən müxtəlif şəkillərdə Gəncəni öz vətəni, öz ölkəsi kimi qeyd etməyi unutmur. “Ləl öz mədənindən çıxmayınca ona qiymət verilməz” deyən şair köklü, əsilli bir gəncəli olduğunu bir daha nəzərə çarpdırır. Təəssüflər olsun ki, XVI əsrdən sonra yazılan bir çox təzkirələrdə Nizaminin babasının, yaxud atasının İranın Qum vilayətinin Təfriş elinin Ta kəndindən olduğu barədə və bu kimi fikirlər yürüdülmüşdür.

Nizami yaradıcılığa çox erkən başlamış, ilk çağlardan sarayların diqqətini cəlb etmişdir. Dərbənd hakimi Bəybars ibn Müzəffərə göndərdiyi hər şeirə görə qiymətli hədiyyələrə layiq görülmüş, ərməğanı olan Afaq adlı qadınla evlənmiş və ondan da 1174-cü ildə Məhəmməd adlı bir oğlu olmuşdur. “Xosrov və Şirin” poeması yazılarkən bu qadın artıq həyatda yox idi. Sonralar şair daha iki dəfə evlənsə də, Afaqı ömrü boyu böyük sevgi ilə xatırlamış, taleyinin uğursuzluğundan gileyələnmişdir.

Nizami 1209-cu il martın 12-də doğma şəhəri Gəncədə vəfat etmişdir. İndi onun məzarı üzərində möhtəşəm bir məqbərə ucalmaqdadır. Dahi şair və mütəfəkkirin adı doğma vətəni Azərbaycanda əbədiləşdirilmiş, əsərləri dəfələrlə kütləvi tirajla nəşr olunmuşdur. Nizami Gəncəvinin anadan olmasının 800 və 840 illik yubileyləri geniş qeyd edilmişdir.

* * *

Nizaminin ilk iri həcmli əsəri “Sirlər xəzinəsi” poemasıdır. Yaxın və Orta Şərq ədəbiyyatında didaktik poema janrının ən qiymətli nümunəsi olan bu əsər dahi şairin yaradıcılığında epik şeir sahəsində ilk qələm təcrübəsi idi. Əsər hicri tarixilə 570-ci ildə yazılmışdır ki, miladi təqvimilə 1174-1175-ci illərə uyğun gəlir. “Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi”nin birinci cildində (Bakı, 1960) mexaniki səhv nəticəsində poemanın 1170-ci ilin əvvəllərində yazıldığı göstərilmişdir. Təəssüf ki, bu mexaniki səhv sonra yazılmış bütün əsərlərdə, o cümlədən dərsliklərdə təkrar olunmuşdur. Poemadakı

Beş yüz ilə yetmiş olub, qalx, oyan,
Gün qalxıb, məclisə gəl durmadan

beyti və bir sıra başqa faktlar poemanın 1174-cü ilin avqustundan 1175-ci ilin iyul ayına qədər olan dövrdə yazıldığını təsdiq etməkdədir. Poemanın bəzi əlyazmalarında olan artırma misralara görə, əsər 1176-cı il sentyabr ayının 30-da tamamlanmışdır. Bu, yəqin ki, əsər yazılandan bir qədər sonra köçürülən nüsxələrdən birinin tarixidir.

“Sirlər xəzinəsi” adından da göründüyü kimi, zahirən Nizamiyə qədər Yaxın və Orta Şərq ədəbiyyatında geniş yayılan didaktik əsərlər silsiləsinə daxildir. Mövzuca, məqsədcə müəyyən dərəcədə “Kəlilə və Dimnə”, “Qutadqu bilik”, “Hədiqətül-həqiqə”, “Siyasətnamə”, “Qabusnamə”, “Cəhar məqalə” və b. kimi əsərlərə yaxın olan “Sirlər xəzinəsi” həm də onlardan fərqlənir. Dahi şair sanki özünəqədərki didaktik ədəbiyyatı yekunlaşdırıb ona daha yüksək humanist, demokratik istiqamət vermişdir.

Sənai Qəznəvi artıq XII əsrin əvvəllərində “Hədiqətül-həqiqə” (“Həqiqət bağçası”) poeması ilə didaktik poema janrını yeni bir yüksəkliyə qaldırmışdı. “Hədiqətül-həqiqə”dən əlavə bir sıra kiçik

poema, çoxlu qəsidə, qəzəl və rübailər müəllifi olan Sənainin yaradıcılığı farsdilli poeziyada humanist fikirlərin təsdiqi baxımından xüsusi mərhələ təşkil edir. XII əsrin bir çox şairləri, o cümlədən Əbül-Üla Gəncəvi, Xaqani Şirvani humanist poeziya sahəsində onun varisi olmaları ilə fəxr etmişlər.

Dahi Azərbaycan şairi Nizami Gəncəvinin də öz ilk poemasını Sənai Qəznəvinin “Hədiqətül-həqiqə” əsərinə nəzirə kimi yazması təsadüfi deyildir. Bu, Nizaminin, özündən əvvəlki humanist şeirin nailiyyətləri ilə hesablaşması, ona biganə qalmaması ilə izah edilə bilər. Şair sələfinin əsərinin adına uyğun ad seçməklə bərabər, onun bəzi fikirlərinə də şərik olduğunu bildirmiş, hətta bir çox hekayələrini onun hekayələri ilə mübahisə şəklində yazmışdır. “Sultan Mahmud və qarı” hekayəsi ilə “Sultan Səncər və qarı” hekayələri dediklərimizə misal ola bilər.

Bir həqiqətdir ki, Nizaminin “Sirlər xəzinəsi” məzmunu, mündəriçəsi, humanizmi, aşladığı fikirlər və sənətkarlıq baxımından Sənainin poemasından qat-qat yüksəkdə durur. “Sirlər xəzinəsi”nin özündə də bu həqiqət müəllif tərəfindən aydın şəkildə göstərilir:

Gəldi iki namə iki ölkədən,
Hər biri bir Bəhranı tərif edən.
Köhnəcə kandan o tökübdür zəri,
Tapdı təzə bəhrədə bu gövhəri.
Qəznədə qaldırdı o, yerdən ələm,
Vurdu bu Rum sikkəsinə bir rəqəm.
Olsa da ol sikkədə söz zər kimi,
Yaxşı bil ondan zərimi, sikkəmi.
Azsa da ondan yükümüz, varımız,
Yaxşıdır ondan ki, xiridarımız¹.

Nizami özü aydın şəkildə Sənainin didaktik poema janrında dəfələrlə işlənmiş vəzn və formadan istifadə etdiyini (Sənainin əsəri xəfif bəhrində yazılmış, hekayələr müəyyən prinsip gözlənmədən verilmişdir) göstərməklə onun əsərini qızıla bənzədir. Başqa sözlə, Sənainin poemasının yüksək ədəbi qiymətini etiraf edir.

¹“Sirlər xəzinəsi”ndən götürülən şeir parçalarının tərcüməsi bizindir. Orijinalın vəznini saxlayan bu tərcümə əsərdəki fikir gərginliyini daha aydın nəzərə çarpdırır.

“Sirlər xəzinəsi”ni, sözün həqiqi mənasında, Nizaminin yaradıcılıq manifesti adlandırmaq olar. “Xəzinə” adını şair əsərə təsadüfən verməmişdir; “Sirlər xəzinəsi”, doğrudan da, həyatın ayrı-ayrı sahələrini əhatə edən, cəmiyyətin müxtəlif təbəqələrinin rəngarəng surətlər silsiləsini yaradan, yeni fikirlər, ideya və qənaətlər ifadə edən bir əsərdir. Böyük şair didaktik poema janrının imkanlarından bacarıqla istifadə edib, oxucu ilə lirik monoloqlar şəklində söhbət edir, onu düşündürən, narahat edən problemlərə toxunur, bütün hallarda orta əsrlərin qatı zülməti içərisindən işığa, həqiqətə, keyrə səsləyir.

Poema müxtəlif məsələlərə həsr edilmiş müqəddimə, 20 məqalət (söhbət) və bu məqalətləri epik lövhələrlə əks etdirən 20 kiçik hekayədən ibarətdir. Kitabın tamamlanması haqqında kiçik bəhslə poemaya yekun vurulur. Başlanğıcda şair tovhid, minacat, nət adlı başlıqlar altında Allahdan, peyğəmbərdən söhbət açır, islam dini əhkamları çərçivəsində onları tərifləyir. Zamanın tələbinə uyğun hərəkət edən şair bu bəhslərin özündə belə ənənəvi dini ifadələrlə olsa da, çox ciddi ictimai problemlərə toxunur. Nizaminin sənətkar mövqeyi bu hadisələrə münasibətdə də açıq-aydın diqqəti cəlb edir; şair oxucunu həyəcanlandırır, şairin əhvali-ruhiyyəsi, ürək təlatümləri oxucuya da sira-yət edir. Məlum olur ki, bütün bu təriflər, müraciətlər əsil mətləbə keçmək üçün bir bəhanədir. Zəmanəsindən son dərəcə narazı olan şair Allaha və peyğəmbərə də böyük ideallar naminə müraciət edir, qədim düzlük və doğruluq, təmizlik dövrünün, islamın ilk illərinin həyatını qaytarmağa çağırır:

Pərdəni at, təkçə özün çıx çölə,
Pərdə mən olsam da, onu məhv elə.
Çərxə öz acizliyini et bəyan,
Aç dəxi dünya düyünün durmadan.
Nəqşini poz, durma tez ol ruzgarın,
Surətini məhv elə ulduzların...
Kim ki sevir zülməti, nurdan sən et,
Kim ki sevir cövhər, ərəzdən gen get...
Zülm oduna tezçə su tök bir görək,
Torpağın altında qoy itsin külək...

Son misralar şairin həyəcanını daha aydın ifadə edir. Şeirdə dörd ünsür (od, su, torpaq, hava) ancaq zahiri poetik gözəllik xatirinə yox,

böyük fikirlərin obrazlı ifadəsi üçün xatırlanır. Zülm və ədalətsizlik alovları üzərinə su tökülsün, ədalət bərpa edilsin, mənəm-mənəmlik, qürrə, başqa sözlə, özbaşınalıq, haqsızlıq yeli torpağa gömülüb yox olsun – deyən şairi narahat edən onun zəmanəsi, insanların taleyidir. Eyni həyəcanlı, narahat çağırış peyğəmbərə müraciət hissəsində də özünü aydın göstərir.

Poemanın müqəddiməsində şeir və sənət məsələlərinə də xüsusi diqqət yetirən şair sözün meydana çıxması, insan həyatında rolu, onun qiyməti və s. haqqında söhbət açır. Sözü xilqətin birinci gözəli adlandıran Nizami doğru göstərir ki, qələm hərəkətə başlayan zamandan dünyanın gözünü sözlə açıbdır. Söz insanın canı, bədən isə onun mənzilidir. Bayraqlar söz qədər qələbə çala bilməz, söz hər şeydən qiymətlidir:

Kimsə alıb söz və zəri bir sabah
Sərrafa göstərdi, dedi: – Ey qoçaq,
Köhnə qızıl, ya təzə söz yaxşıdır?
Söylədi usta: – Təzə söz yaxşıdır.
Qasid olub söz haraya getmədi?
Söz kimi kimsə bir işi etmədi.

Göründüyü kimi, Nizami sözə geniş mənada yanaşır, dilin, bədii sözün, nitqin, yazının bəşəriyyətin inkişaf tarixindəki misilsiz rolundan, onun müasir həyatda əhəmiyyətindən danışır, sözü insanın canı və özü hesab edir. Nizami ümumiyyətlə sözdən danışdıqdan sonra şeir haqqında söhbət açır, ərşin ötən bülbülü saydığı şairin zəhmətinə yüksək qiymət verir, onu peyğəmbərlərə yaxın tutur. Şair və şeir qarşısında ciddi ictimai vəzifələr qoyan Nizaminin fikrincə, şeir insanları tərbiyə etmək vasitəsidir.

Kim ki sözə verdi sığal, sahmanı,
Sözlə bişirdi çiylən insanı.

Nizami şeirin asan yazılmadığını, dərin düşüncələr, yaradıcılıq iztirabları nəticəsində yarandığını qeyd edir. Onun yaratdığı hər söz canın bir parçasıdır, qəlbin dişi ilə yonulmuş heykəldir; o, yeni söz üçün axtarışa başlayanda gah ölür, gah dirilir. Şair yaradıcılıq prosesinə çox ciddi bir iş kimi yanaşır, onun ağırlığından danışır.

Mədən açıb tapmaq üçün bir göhər,
Yeddi göyə fikri salar rəxnələr.
Yaxşı sözü övladına tay tutar,
Səy edib ilham ataya oxşadar.
Xoş nəfəsi canlara dinclik verər,
Hər sözü dillərdə gəzər sərbəsər.
Nəqqaşına kim bu gözəl dilbərin,
Bil ki, o, şairdir, oxu sözlərin.

Əsil sənətkar, həqiqi şair haqqında Nizaminin qənaəti belədir. Dahi şair sözü hörmətdən salan alçaq adamlara, var-dövlət və şöhrət xatirinə ona-buna mədhiyyə yazanlara da biganə qalmır, onları nifrətlə xatırlayır. Nizami dünya İntibahının ən qüdrətli şairlərindən biri kimi poeziya sənətinə onun insana, həyat həqiqətinə xidməti baxımından qiymət verir. Şairin fikrincə, hər şeir qaralayanı, qafiyə qoşanları şair adlandırmaq olmaz:

Çoxlu çaparlar bu yolu getdilər,
Alçaq olanlar onu xar etdilər.
Diddi bu söz, parçaladı bağrımı,
Sözbəzəyən tökdü sözün abrını.
Candır ürək meyvəsinin qiyməti,
Onlar üçün yox su qədr hörməti.
Tapdı əlindən necə ey çərx, aman,
Yaltaq olub şərə düyünlər salan...

Qızıl üçün saralıb-solan, qızılla sözü qiymətdən salan, söz ləlini qiyməti olmayan daş-qaşa dəyişən bu şaircikləri Nizami alçaq adlandırır. Zahirən, saraylarda yüksək mövqe tutan bu adamların özlərini alçaltdığını Nizami həm nifrət və qəzəb, həm də ürəkağrısı ilə qeyd edir. O, saray şairi vəzifəsinin aqibətindən söz açır, saraylarda bir müddət zərli don geyənlərin axırda qurğuşun yediyini, civə kimi zər-dən ötrü ölənlərin axırda Sultan Səncərin dəmiri ilə məhv olduqlarını xatırladır. Nizami şeiri ucuz tutmağı rəva görmür, şairdən ağır zəhmət, böyük iradə tələb edir.

Xalq və hökmdar problemi Nizami poeziyasının, o cümlədən “Sirlər xəzinəsi”nin əsasını təşkil edir. Çox vaxt bu problemi ədalətli

hökmdar ideyası şəklində ifadə edirlər. Guya Nizaminin məqsədi ədalətli hökmdar surəti yaratmaq imiş ki, şair sonrakı əsərlərində buna çalışmış, lakin arzuladığı ideal hökmdar surətini İskəndərin simasında, son əsərində yarada bilməmişdir. Nizami yaradıcılığında xalq və hökmdar probleminin həllinə, inikasına bu cür yanaşmaq birtərəfli və yanlışdır. Nizaminin məqsədi ideal şah obrazı yaratmaq olsaydı, ilk əsərindən başlayaraq son əsərinəcən istənilən qədər ədalətli şah surətləri yarada bilər, onlarda heç bir nöqsan da görməzdi.

Nizami dühasının böyüklüyü ondadır ki, mütəfəkkir şair xalqla hökmdar, fərdlə cəmiyyət arasındakı münasibətləri və bu münasibətlərin kölgəli cəhətlərini qorxmadan, cəsarətlə açıb göstərə bilmiş, onların səhvlərini, cinayətlərini üzlərinə deməkdən çəkinməmiş, ibrətləndirmək, qorxutmaq, öyrətmək, xəbərdarlıq etmək yolu ilə onları ədalətə, insanlığa, sülhə istiqamətləndirmişdir. Əsərlərində şahların ədalətini təsvir etmək Nizami üçün az əhəmiyyətlidir, dövrün hökmdarlarını isə xəcalətləndirmək, utandırmaq, həvəsləndirmək, ağıllandırmaq yolu ilə ədalətə yönəltmək, onların ədalətli olmasına nail olmaq şairin zəngin ədəbi irsinin əsas qayələrindən birini təşkil edir.

“Sirlər xəzinəsi” əsərindəki bir çox məqalət və hekayələrini də şair onu çox narahat edən, düşündürən problemə həsr etmişdir. “İnsanın mərtəbəsi haqqında” birinci məqaləti, “Ədalət və insafi gözləmək haqqında” ikinci məqaləti, “Padşahın rəiyyəyə qayğı göstərməsi haqqında” üçüncü məqaləti, hekayələrdən “Özündən naümid olub bağışlanan padşahın hekayəsi”, “Nuşirəvan və bayquşların söhbəti”, “Sultan Səncər və qarı”, “Zalım padşahla zahidin dastanı”, “Bir şahzadənin hekayəsi” və başqalarını xatırlamaq kifayətdir. Həmin hekayə və məqalələrdə hamını düşündürən aktual bir məsələ – hökmdarın xalqla rəftarı məsələsi qoyulub həll edilir. Dahi şair dövrünün zalım hökmdarlarını gah axirətlə qorxudur, gah zülmün bu dünyada onlara zərər, ziyan yetirəcəyini xatırladır, onları xalqın qəzəbi ilə hədələyir.

Aləmi kim fəth eləyər zülm ilə.
Mülkü ədalətlə alarlar ələ.
Məmləkət ədlilə olar payidar,
İşlərin əql ilə olar bərqərar.

Dövrün hökmdarlarının cılızlığını, bir heç olduğunu Nizami müxtəlif boyalarla poemasının bir çox yerlərində nəzərə çarpdırır. Dəhşətli odur ki, qız kimi özünə sığal verib əyləncələrlə gün keçirən bu adamlar xalq olmanın müsibətlərə düşər edir, nahaq qanlar tökür, kəndləri, şəhərləri xarabalığa çevirir, ölkənin abadlığı, xalqın rifahı qeydinə qalmırlar. Bunları gördükcə, düşündükcə şairin qəzəbi tüğyan edir, söz qılıncını çəkib bu qorxunc düşməyə qarşı hücumu keçir.

Zülm eləmək yaxşı deyil heç zaman,
Tökmə nahaq qan, gedər abırın-höyan.
Hümməti xalqın pis olar, qorx aman,
Məzlum ahından çəkin, ey hökmran.
Hümmət o yerdən ki, salar bir nəzər,
Baxma həqarətlə, əsər göstərər.
Bir neçə hümmətli kişi, sal yada,
Neylədi hümmətlə böyük Mahmuda...
Eylə zülm xəncərini sən kənar,
Oxlarına olmayasan ta düşər.
Şahlıq üçün şərtidir ədalət fəqət,
Aləmə zülm oldu, yetər, bir sənət.

Dahi Nizaminin zalım hökmdarlara qarşı bu qəzəbli hayqırtısı, hədələyici nərəsi onun xalqın oğlu olduğunu, xalqın dərđini öz dərđi kimi yaşadığını bütün aydınlığı ilə sübut etməkdədir. Bu, xalq qəzəbi və narazılığının ən parlaq poetik inikası idi. Dövrün əli qılıncı ağaları haqqında bu şəkildə cəsarətlə danışmaq həm də zamanın, ictimai-siyasi həyatda baş verən böyük irəliləyişin, xalq şüurunun oyanmasının nəticəsi idi.

“Nuşirəvan və bayquşların söhbəti” hekayəsi romantik planda işlənsə də, real həyatın eybəcərliklərini çox doğru əks etdirir. Əsərin qəhrəmanı olan Nuşirəvan islamdan xeyli əvvəl yaşamış Sasani hökmdarıdır. Lakin burada təsvir edilən həyat Nizami dövrünün həyatıdır. Nuşirəvanın ov zamanı qarşılaşdığı mənzərə XII əsrin mənzərəsi, Nizaminin gördüyü, yandığı faciənin təsviridir. Şair ədalətsizliyin, qətl və qarətin həddini aşdığını göstərmək üçün maraqlı bir üsul işlətmişdir; həmişə xarabalıq sevən bayquşlar şahı yaxşı tanıyırlar. Onlar əmindirlər ki, əgər şahları budursa, az bir vaxta min-min kənd xarabaya çevriləcəkdir. Quş dili bilən vəzirin köməyi ilə bayquşların söhbətini dinləyən Nuşirəvan xəcalət çəkir, əməllərini yadına salıb peşman olur.

Burda Nizami Nuşirəvanın daxili monoloqunu verir. Bu düşüncə-monoloq hekayənin ən güclü hissəsidir. Şahın bütün bəd əməlləri öz dili ilə sadalanır, xəcil, peşman olduğu onun öz dilindən söylənir:

Barmağını dişlədi şah: Zülmə bax.
Quşlara çatmış sitəmindən soraq.
Gör necə zülm eylədim insanlara,
Bayquş oturdum evə, eyvanlara.
Özgə malın zülm ilə aldım, yetər,
Qaldım ölümdən nə qədər bixəbər.
Oldu bu gün zülm tamaşa mənə,
Vay ola məhşər günü rüsva mənə.
Bəli, qiyamətdə tamam bunları,
Hey soracaqlar tökülən qanları.
Ah! Nə qədər yetdi məlamət mənə,
Bəsdir ömürlük bu xəcalət mənə.
Söylə, bu vardan ki bilinmir sayı,
Sam nə götürdü, ya Süleyman nəyi?

Şahın dili ilə deyilən bu sözlər Nizami əsrinin ədalətsiz şahları üçün ciddi ittiham idi. Bu ittiham canilərin yaşamağa haqqı olmadığını, onları məhv etmək, etdikləri günahların, qərət elədikləri malların, tökdükləri qanların hesabını bir-bir soruşub cəzalarını vermək lazım olduğunu göstərir. Bu hissədə güclü bir inkar da var. Lakin Nizami romantik sənətkar kimi qəhrəmanı dəyişdirir; Nuşirəvan ədalətli işlər görməyə başlayır, tarixdə Adil Nuşirəvan adı ilə tanınır. Bu, şairin arzusu idi. O istəyirdi ki, dövrünün zalım hakimləri Nuşirəvan kimi hərəkət etsinlər. Ancaq bunlar söz idi. Nizami də hissəirdi ki, sözlərə əhəmiyyət verən azdır. Bununla belə, şair sənətin təsir gücünə inanır, söz, sənət vasitəsilə əməl, iş tələb edirdi. “Bəhanə gətirmə, bunlar sözdür, səndən isə iş tələb olunur. Əgər işlər sözlə düzəlsəydi, Nizamının işləri göylərə ucalardı”. Bu etirafda, bu inamda müdrik, mübariz, narahat bir qəlbin ağrıları gizlənmişdir. Şahın dağçası sərxoş halda gələrək kimsəsiz qarını təhqir edir, filan gecəyarısı filanı filan küçədə kim öldürüb deyər sorğu-suala tutur, canını onun evində axtarır. Qarı bu cinayətin necə, nə üçün baş verdiyini dəqiq başa düşür. Əgər şahın dağçası sərxoş olarsa, canilər qan tökəcəklər. Camaat təhqir olunacaq, şahın ədaləti yox olacaqdır.

Dəxlini mülkün talayır oğrular,
Dul qarılardan çəkilir sorğular.

Şahın üzünə, hərəkətlərinə diqqətlə baxan qarı onu yaxşıca öyrənir, hökmdarın bu zülmə iştirak etdiyini, özbaşnalıq və cinayətlərə şərait yaratdığını başa düşür. Bu yerdən hekayənin ikinci hissəsi başlayır. Əgər birinci hissədə qarı şikayətçidirsə, ikinci hissədə bir ittihamçı – xalq ittihamçısıdır. Qarı onu şahlığa layiq olmayan qul, qarətçi, utanmaz, hünərsiz, oğru adlandırır. Qarının bu sözləri ildırım tək çaxır, alov kimi saçılır. Hekayənin axırında Nizami lirik ricətə keçir, əsərdə təsvir edilən hadisələri öz dövrü ilə əlaqələndirərək yazır:

İndi ədalətdən, aman, yox soraq,
Qaçmış o, Simürğə aparmış pənah.
Mavi bu çardaqda abır yox daha,
Əsla bu torpaqda görünmür həya.
Qalx, Nizami, yaş axıt sən yenə,
Qan yaşı səp qanlar olan qəlbinə.

Böyük sənətkarın xalqın halına nə qədər ürəkdən yandığını, elin faciəsinə necə acı göz yaşları tökdüyünü, sadə adamların dərindən ayrı bir dərd-qəmi olmadığını göstərən və şərhə, izaha ehtiyacı olmayan bu alovlu, həm də fəryad dolu misraları Yaxın və Orta Şərqi İntibahında humanizm ideyalarının ən yüksək, misilsiz bir ifadəsi kimi qiymətləndirsək, səhv etmərik.

Dərin işəadıcı məzmunu etibarilə “Zalım padşahla zahidin dastanı” və “Sultan Səncər və qarı” hekayələri bir-birinə çox yaxındır. Əgər “Sultan Səncər və qarı”da şah məmurlarının cinayətləri və şahın bu cinayətlərə laqeydliyi əks olunmuşsa, “Zalım padşahla zahidin dastanı”nda feodal gerçəkliyinin başqa bir kölgəli cəhəti açılıb göstərilmişdir. Sultan Səncər şikayətləri eşitmir, əhəmiyyət vermir, cinayətkarları cəzalandırmır, onlara şərait yaradırsa, bu hekayədə təsvir edilən zalım padşah daha qəddardır. O, hər tərəfi casuslarla doldurmuşdur, haqq deyən dilləri kəsdirir, şahın zülmündən şikayət eləyənləri məhv etdirir. Onun ölkəsində şahın əleyhinə danışmaq ən qorxulu cinayət sayılır. Bu işə Nizami dövrünün mənzərəsidir. Ona görə də Y.E.Bertels bu hekayəni “Sirlər xəzinəsi”nin açarı və poemanın ən

yaxşı hekayəsi adlandırır. Doğrudan da, Nizami “Sirlər xəzinəsi” ilə zəmanəsinin eybəcərliklərinə güzgü tutmuş, hər şeyi olduğu kimi göstərən bir poeziya aynası yaratmışdır.

“Zalım padşahla zahidin dastanı”nda, adından göründüyü kimi, iki əsas surət vardır: zalım padşah və doğruçu qoca. Zalım padşah ordu-suna, xəzinəsinə, casuslarına güvənir, doğruçu qoca isə düzlüyə. Zalım padşah hamını qanla qorxudub susdurmaq, özünə tabe etmək, qul vəziyyətinə salmaq istəyir. Doğruçu qoca isə düzlüyündən dönmür, zalımın inadını sındırır, onu özünə təslim edir. Düzlüyün qarşısında cəlladın qılıncı əlindən düşür, qəzəbdən bozarmış üzü gülümsünməyə məcbur olur. Doğrudur, bu bir romantikadır, lakin onda güclü, inkar edilməz bir həyat həqiqəti var. Düzlük eybəcərliyin, zalımlığın, qəddarlığın üzünə güzgü tutub onu özünə baxmağa, utanmağa, öz-özünü inkara məcbur edir. Zalım zalımlığını danır, haqqında zalım deyən qocanı qətlə yetirməyə hazırladığı halda fikrini dəyişir, onu ifşa və inkar edən, heçliyini qorxmada özünə deyən gücsüz, zəif, onsuz da öldürüləcəyini düşünüb şahın yanına kəfən geyinib gələn, cəsarətli, ifşaedici sözlərindən dönməyən doğruçu qocaya cəza verə bilmir, əksinə, onu mükafatlandırır. Düzlük əyriliyə, ədalət zalımlığa, İntibah orta əsrlərə qalib gəlir. Əyriilər çox olduğu kimi düzlər də çoxdur. Zalım padşahın casusu varsa, doğruçu qocanın da sevnələri, çətinə düşəndə köməyinə gələnləri, gözlənilən təhlükəni xəbər verənləri var. Şərin casusluq edən nöqərləri varsa, xeyrin də müjdə gətirənləri var. Nizami bu iki cəbhəni, qüvvələrin tənəsübünü doğru görür və əks etdirir.

Nizami poeziyasında ictimai siniflərin, hakim təbəqələrlə xalqın bu şəkildə qarşı-qarşıya qoyulması, xalqın böyük gücünə inam, hökmdar və xalq probleminin tamamilə demokratik baxımdan düzgün həlli Yaxın və Orta Şərq İntibahının ən böyük nailiyyətlərindən biri idi.

Nizami bununla da kifayətlənmir, yeniliyin köhnəliklə mübarizəsi, köhnəliyə qarşı amansız döyüşkən mövqe tutması fikrini irəli sürür. O, əsrlərin dumanı arxasından gələcəyə baxaraq, yeni ideyaların qələbəsi üçün yollar göstərir. Bu məsələdə ona əxiliyin mübariz humanist baxışları istiqamət verir. Xalq içərisində böyüyüb yaşayıb müdrikləşən, şəhər sənətkarları ilə daim təmasda olan, qəlbi xalqın azadlığı və xoşbəxtliyi üçün döyünən, qələmi ilə “kiçik” adamların hüququnu müdafiəyə qalxan qüdrətli sənətkarı XII əsrin ən xəlqi fikir cərəyan-

larından olan, ayrıca birlik formasına çevrilən əxilikdən kənar da təsəvvür etmək olarmı? Ona görə də şairin poemasındakı bir çox fikirlər əxiləri şəhər sənətkarlarının bu mübariz birliyini yada salır. Nizami yeniliyin köhnəliklə mübarizəsindən danışanda əxilər kimi düşünərək köhnə əqidələri, köhnə budaqları cəsarətlə doğrayıb tökməyi məsləhət bilir. Fəallığa, hərəkətə üstünlük verir.

Nizami dünyanın zənginliyi, daimi inkişafı, get-gedə daha da gözəlləşməsi haqqında son dərəcə heyranlıqla danışır. Şairə görə, həyat daim irəliyə doğru inkişafdən ibarətdir; fikirlərdə, baxışlarda daim bir hərəkət və irəliləyiş vardır.

Gündə bu bağdan yeni bir bar gələr,
Hər şirinindən də şirin meyvələr.
Çoxlu həmaildir ürəklər tamam,
Hər biri xoşdur o birindən müdam.
Həm bu yolun yolçuları bax ki sən,
Zirək olur dəstə ötən dəstədən.

Bu irəliləyiş və inkişaf zamanı köhnəliklə yenilik qarşı-qarşıya gəlir. Köhnəlik öz yerini asanlıqla güzəştə getmir, yeniliklə onunla vuruşmaq, ona qalib gəlməklə özünü təsdiq edə bilər. Dahi şair əxilər kimi mübariz, döyüşən bir mövqedə duraraq köhnəliyi rədd edir.

Nizaminin yeniliklə köhnəliyin qarşılıqlı münasibəti haqqındakı fikirlərini “Bir şahzadənin hekayəsi” yekunlaşdırır. Hekayədə göstərilir ki, Mərvdə yaşayan gənc bir şahzadə ölkəni yeni qayda ilə idarə etmək istərkən ətrafındakı mühafizəkar, dövlətli adamların ciddi müqavimətinə rast gəlir, ölkə ona asi olur. Köhnələr təzəyə qarşı üsyan edib onu ölümlə hədələyirlər. Ümidini itirən, bədbinləşən gənc şahzadə fikirli-fikirli yuxuya gedir. Yuxusunda bir qoca ona bu vəziyyətdən qurtulmağın yolunu öyrədərək deyir:

Ey təzə ay, köhnə olan bürcü sök,
Ey təzə gül, köhnə budaqları tök.
Ölkə sənənlə ola ta bərqərar,
Şadlıq elə, sən də yaşa bəxtiyar.

Deməli, yeniliyin qələbəsini təmin etmək üçün onun qarşısını alan maneələr aradan götürülməli, məhv edilməlidir. Nizaminin yenilik

tərəfdarı olan şahzadə qəhrəmanı da məhz belə edir. Yuxudan oyanan kimi iki-üç düşməni aradan götürür, köhnə qayda-qanunu pozaraq yeni qayda-qanun yaradır, ölkə yeniləşir, abadlaşır. Bu, Nizami dövrü üçün son dərəcə cəsəətli bir ideya idi. Qəhrəmanın qəti hərəkkəti ilə razı olan şair hekayəyə əlavə etdiyi lirik ricətdə bu ideyanı daha da dərinləşdirir, qətiyyət və inamla belə yazır:

Ölməlidir mülkə pozuqluq salan,
Qovmalıdır olsa qoşun bədgüman,
Qol-budaq atmaz təzə şax, bil ki, sən.
Köhnə budaqları əgər kəsməsən.
Kəsməsən arxın önünü aşikar,
Göylərə qaldırmaz əli göy çinar.
Sən bulağın gözlərini açmasan,
Gözdən axıtmaz su bu yer heç zaman.

Şairin qənaəti budur ki, köhnəlik özbaşına təslim olmaz, onu güclə, silah yolu ilə təslim etmək lazımdır.

“Ovçu, it və tülkü” hekayəsində biz inamlı bir şəxsin təntənəsi ilə qarşılaşırıq. Ovçunun sədaqətli, qoçaq iti birdən yoxa çıxır. Ovçu çox kədərlənir, lakin canını dişinə tutub gözləyir, inamını itirmir, gücündən artıq bir səbrlə dözüür. Bir tülkü gəlib ovçuya istehza edir, itinə qarşı vəfasız olduğuna, ondan ötrü qəm çəkmədiyinə görə ona tənə edir. Ovçu tülküyə inamla belə cavab verir:

– Hamilədir zil gecə,
Bir gün olar qəm keçəcək gör necə,
Mən bu dar ovlaqda onunçün şadam,
Şadlıq ilə qəm qala bilməz müdam...
Qaçdısa bir dəm itim, ey hiyləgər,
Sən kimi bir ovla geri tez dönər.

Ovçu bu sözləri deyib qurtarmamış toz dumanı qalxır, it duman içindən çıxıb tülkünə tutur. Ən ümitsiz halda belə inam insanı mükəfatlandırır. Dahi şair bu dərindən fəlsəfi məzmunlu hekayəni inam haqqında himnlə bitirir:

Kimdə inam olsa iradətlə yar,
Daim olar sonda səadətlə yar.
Getmə inamla ayaq olmazmı baş?!
Böylə fikirlə zərə dönməzmi daş?!
Olsa inamla qədəmin üstüvar,
Daima oddan su, sudan od çıxar.
Başqa olurlar inam əhli tamam,
Bizlər ayaq, oldu baş onlar müdam.

Əməyə və əmək adamına dərin məhəbbət Nizami yaradıcılığını səciyyələndirən əsas keyfiyyətlərdəndir. Şair başqa əsərlərində olduğu kimi “Sirlər xəzinəsi”ndə də bu mövzuya xüsusi diqqət yetirir, əməyi insanın zinəti, yaraşığı, onu hər cür bəlalardan qoruyan bir vasitə sayır. Nizami belə hesab edir ki, hər bir adam işləməli, zəhməti ilə dolanmalıdır. İstər məqalətlərdə, istərsə də ayrı-ayrı hekayələrdə onun insanı işləməyə çağıran hərarətli çağırışlarını eşidirik.

Ey əxi, nəfs itdir, onu çək dara,
Ruzi üçün açma əl alçaqlara.
Dadma paxıl rizqini, ye torpağı,
Torpaq olub, olma rəzil tapdağı.
Qoy əlinə, qəlbinə batsın tikan,
İşlə, çalış durma bekar birçə an.

“Süleyman və əkinçi”, “Kərpickəsən qocanın dastanı” hekayələrində Nizami öz fədakar zəhməti ilə ruzi qazanan, zəhmət çəkməyi özünə borc bilən sadə adamların heyranedicili surətini yaradır. Nizami əmək adamlarından həmişə dərin məhəbbət, yüksək hörmət hiss ilə danışır, onları hər cəhətdən başqa adamlara, xüsusən əməyə xor baxan tüfeyli hakim təbəqəyə qarşı qoyur. Quru bir çöldə dırnağını bel, alın tərini su edib məhsul becərən əkinçini görəndə Süleyman peyğəmbər onun zəhmətini mənasız sayır, qocanı toxumu zay etməməyə çağırır. Lakin əkinçi öz ağıllı cavabı, sonsuz inamı, insanın həyatda vəzifəsi haqqında sağlam təsəvvürü ilə müdrik peyğəmbər Süleymanı utandırır. Otdan-ələfdən özünə paltar toxuyub, kərpic kəsməklə əldə elədiyi qazancla dolanan qoca bir kişi qızğın işlədiyi vaxt yanına tüfeyli bir gənc gəlir. Nizaminin təsvirindən görünür ki, bu gənc varlı təbə-

qəyə mənsubdur. O, qocaya məsləhət görür ki, yaşı ötmüşdür, daha işləməsin, heç kəs ondan bir parça çörək əsirgəməz. Qoca ağıllı, mər-danə cavabı ilə həmin avara gənci utandırır, onu öz nadanlığı, tüfeyli-liyi üçün göz yaşı tökməyə məcbur edir. Qocanın sözlərində sağlam, ayıq bir həyat fəlsəfəsi gülümsəyir, hər kəsi öz həyatına nəzər sal-mağa, kim olduğunu anlamağa yönəldir. Nizami əsərlərində əmək və əmək adamlarına belə sağlam münasibət şairin yaradıcılığında demokratizmin, humanizmin ən parlaq ifadəsidir.

İsa peyğəmbərlə əlaqədar verdiyi bir hekayədə Nizami müdrik bir insanın surətini yaradır. Bazarın başında bir dəstə adam qarğa-quzğun kimi bir it cəmdəyini dövrəyə alıb, onun üfunət, xəstəlik mənbəyi olduğundan danışır, dodaq büzürlər. Növbə İsa peyğəmbərə çatanda, o söyləyir ki, heç inci də bu itin dişləri qədər ağ ola bilməz. Bu sözlər hər kəsi heyran edir, hamı başını aşağı dikib gedir, çünki düşündük-lərinə, danışdıqlarına görə xəcalət çəkirlər.

Nizami özü xarakteri etibarilə həmişə, hər yerdə hünər və gözəllik axtarmış, tovuz quşunun əlvan rənginə baxmış, heç kəsdə eyib axtar-mamışdır. Dahi şairin misilsiz poeziyası, hekayədə olduğu kimi, orta əsrlər cəmiyyətinin eybəcərliklərini göstərməklə bərabər, onun işıqlı və təqdirəlayiq cəhətlərini də görmüş və əks etdirmişdir.

Nizami yaradıcılığının böyük idraki əhəmiyyəti də məhz bunda, həyatı ziddiyyətli şəkildə göstərməsindədir. Şair “Sirlər xəzinəsi”ndə dövrün geniş bədii mənzərəsini yaratmış, ən müxtəlif məsələlərdən danışmış, müxtəlif təbəqələrin həyatından söhbət açmışdır. Əfsanəvi, tarixi şəxsiyyətlərdən tutmuş müasir dövrün adı adamlarına qədər hamı burada əks olunmuşdur. Peyğəmbərlər, şahlar, xəlifələr, ruhani-lər, kəndlilər, kərpickəsənlər, əlsiz-ayaqsız qarılar, avara, tüfeyli şə-hər gəncləri, yeniyetmə uşaqlar, darğalar, oğrular, zəvvərlər, saray əyanları, yəhudi, atəşpərəst, müsəlman, xristianlar, saray xidmətçiləri, sufilər, varlı şəhərlilər – Nizami poeməsindəki adamların ümumi və qısa siyahısı belədir. Ancaq dahi şair ilk poeməsində bununla da kifay-ətlənmişdir. Adəmdən başlamış müasirlərinə qədər insanlığı bütün keçmiş, bu günü və sabahı ilə əks etdirməyə çalışan şair insanı yaşa-dığı təbiətdən, canlı və cansız aləmdən təcrid olunmuş şəkildə deyil, onunla birlikdə təsvir edir. Şair nədən danışırsa danışsın, onu müasir həyat, müasir insanlar düşündürür, haqsızlıq, ədalətsizlik, zülm və öz-başınalığa hökm sürən bu dövrünsə adamları əsasən məhdud görüşlü,

tamah, şöhrət və səhvət əsiri olan insanlardır. Nizamini daha çox kədərləndirən də odur ki, məhz belələri başqalarına ağılıq eləyir, özlərini yüksək tuturlar.

Aləmə bax, başçıları kimdilər,
Adlıların adlıları kimdilər.

“Sirlər xəzinəsi” zəngin və mürəkkəb məzmunlu, yüksək sənətkarlıqla yazılmış bir əsərdir. Azərbaycan İntibahının qiymətli bir abidəsi kimi bu əsərin əhəmiyyəti ondadır ki, insanlığın nurlu sabahına, sadə adamlara məhəbbətlə doludur.

Nizamının “Sirlər xəzinəsi” əsərinin bir neçə tərcüməsi mövcuddur. Həmin tərcümələrin hər birində uğurlu cəhətlərlə yanaşı nöqsanlar da var. Biz bu nəşr üçün Xəlil Rza Ulutürkün tərcüməsini daha məqsədəuyğun saydıq. Poema Xəlil Rzanın yazdığı şərhlərlə birlikdə oxuculara təqdim olunur.

Xəlil Yusifli

BAŞLANGIC

Bismillahir-rəhmanir-rəhim.
Hikmət xəzinəsinə budur açar, ey həkim!

Odur fikrin əvvəli, odur kəlamın sonu,
Nə iş görsən, Tanrının adıyla qurtar onu.

Gəlib hamıdan əvvəl, hər bir varlıqdan qabaq,
Yaşayanlar içində əbədi odur ancaq.

Qədim, sonsuz cahanı odur quran, saxlayan,
Qələmlərin boynuna boyunbağı bağlayan.

5 Səxavət qaynağını o qaynatdı binadan,
Bütün var olanları yalnız odur yaradan.

Pərdəli fələklərin pərdəsini açandır,
Pərdəli iş görənin sirrini saxlayandır.

Günəşin kəmərinə ləl ilə zinət verən,
Torpağa həyat donu, suya təravət verən.

Könül sahiblərinə əxlaq, hikmət göndərən,
Ruzu uman kəslərə ruzu, nemət göndərən.

İdrakın hər telinə düzüb inci, mirvari,
Düşüncənin gözünə işıq gətirən Tanrı.

10 Uca, pak alınlara səcdə nişanı vurur,
Cahanın şahlarına qızıldan tac qoydurur.

Tədbirlə bişənləri çiy bilib, verər bada,
Suçluların üzrünü qəbul eylər dünyada.

Məhşər günü qoruyar, hifz eləyər qorxağı,
Alimlərin könlündə olar tədbir qaynağı.

Hər sifəti, vücudu əzəli və əbədi,
Kainatın varlığı, yoxluğu əlindədi.

Həçdir bu iki cahan ülvyyəti önündə,
Bir nəfəsdir ömrümüz əzəməti önündə.

15 Tapıların cahanda onunla bəhs eləyən?
Varmı ondan savayı “Bu mülk mənimdir!” deyən?

O vardı, hələ yoxkən yer, göy, ucalıq, alçaq,
Varlıq yoxa çıxsada, o, daim var olacaq.

Çox gəzdi, çox düşündü peyğəmbərlər, alimlər,
Tanrı vuran düynü açdı bildilər mägər?

Onun elmi əzəldən dəryadır, necə dərya!
Onun əbədiyyəti səhradır, necə səhra!

Əvvəli ibtidasız, axırı intəhasız,
İlki, sonu olmayan onun özüdür yalnız.

20 Sənin vücudundakı cənnətə huri verdi,
O nərgiz gözlərinə mərifət nuru verdi.

Dirilərin, sağların bütün kəşməkəşləri,
Yalnız Tanrıya təslim, Tanrı görür işləri.

Cahanda ondan savayı hər şey gəldi-gedəri,
Yalnız odur əbədi, müqəddəsdir cövhəri.

Yerin kəməri dağlar, gültac qoyan torpaqlar,
Yalnız ona minnətdar, yalnız onu soraqlar.

Kərəmi nur dalında gizlənmişkən bir zaman,
Uzaqdı gül tikandan, şəkər isə qamışdan.

25 Elə ki, səxasıyla kəramət abad oldu,
Yoxluğun buxovundan bu varlıq azad oldu.

İki-üç viran kəndin solmuş Ayı, ölkəri,
Necə əngələ salmış əylənən fələkləri.

Düyün açılmayınca qaralırdı hələ də,
Gecənin zülmət saçı gündüzlərin əlində.

Göydə min-min gövhəri sapa düzdü Yaradan,
Sildi yoxluq tozunu gecənin saçlarından.

Tulladı səmalara bu iki-üç çəmbəri,
Yeddi düyün vurmaqla qandalladı yerləri.

30 Günə, Aya don biçdi öz əlilə Yaradan,
Birinə ağ ipəkdən, o birinə qaradan.

Səfra buludlarını dənizlərdən çıxartdı,
Çəmənlərdə Xıız üçün abi-zəməm yaratdı.

Gecə rəngli torpağa verdi gündüz bədəsi,
Tökdü daşın ağzına neçə şəfəq qətrəsi.

Birləşdirib, yoğurdu, qaynatdı suyla odu,
Necə də xələq elədi dürrü, bir də yaqutu.

Ləlin ciyərlərinə nəyi verdi, bax, tanı:
Torpağın ürəyindən qızıl-qırmızı qanı!

35 Səxavət bağçasına tazə bir nəfəs qatdı,
Söz quşunun səsini fələyədək ucaltdı!

O, nitqin bağçasına xurma verdi – ətirli,
O, qulaq sədəfinə söz gövhəri gətirdi.

Qovdu şirin yuxunu göz pərdəsi dalına,
Can köynəyi geydirdi bədənin zülalına.

Atdı yerin saçını qucağına aləmin,
Vurdu üsyan damğası yanağına Adəmin.

Yudu zərin üzündən alçaqlığın izini,
Bahar buludlarıyla qanlı gülün heyzini.

40 Ulduzlarla sildi o, göydən hisi, dumanı,
Reyhanlara tapşırıdı əsib keçən səbanı.

Bu torpağın qanını göstərdi bir gül ilə,
Əqlin nəbzini tutdu ürəyin öz əlilə.

Qəmi dağıtsın deyə sevincə gülüş qatdı,
Zöhrəni göylər üçün şən çalğıcı yaratdı.

Gecə dönüb onunçün müşk, ənbər satana,
Qulağında halqası, qul olmuş hilal ona.

Sözün əli uzundur, dartındı yaman-yaxşı,
Tanrı dərğahındakı daşla yarıldı başı.

45 Çox gəzdi, çox dolaşdı ayaqyalın xəyallar,
Qapısından əliboş qayıtdı nalan, naçar.

Çox vurnuxdu düşüncə, anlamadı sirrini,
Göz axtarıb tapmadı Tanrının bənzərini.

Ağıl dedi: – Aradım, ədəbsiz addım atdım,
Ədəb onun özüymüş, yenə ona qayıtdım.

Seyr elə pərgarının ucundan düşənləri,
Axtarır bizim kimi, onu gəzir hər biri.

Sidrdə əyləşənlər ona sarı can atar,
Onun darvazasını döyür ərşə çıxanlar.

50 Zəncirilə bağlanıb fələklərin biləyi,
Onun şövqüylə çarpır yerin, göyün ürəyi.

Ürək canın önündə paklığıyla öyünər,
Ancaq onun yanında “adi torpağam” deyər.

Bu dünya nemətləri önündə bircə danə,
Güllərinin yanında İrəm bağı – əfsanə.

Nizaminin torpağı güc-qüvvət almış ondan,
Xırdaca bir danədir Tanrının dərgahından.

TOVHİD VƏ MÜNACAT

(Tanrının birliyi haqqında və Ona yalvarış duası)

Ey bütün varlıqlara bu dünyada can verən,
Gücsüz torpağa belə qanad verən, qan verən!

55 Bayrağının altında əyləşib bütün cahən,
Sən özündən doğuldun, biz sənün cəlalından.

Varlığında görünür nə surət, nə də tərkib,
Heç kimə bənzəməzsən, de kim sənə bənzəyib?

Dönməz, dəyişməz varlıq tapılırsa o, sənsən,
Ölməyib, ölməyəcək qüdrət varsa, o, sənsən.

Sən – yaşarı və sonsuz, bizsə – gəldi-gedəri,
Hökmündədir kainat, yerin, göyün mehvəri.

Kim verib fələklərə bunca qüdrət, iqtidar?
Bu qazana sənintək can duzu atanmı var?

60 Başlanğıcsız varlığın cahana hayqırmada:
“Mən həqqəm!” Səndən savay kimdən qopar bu səda?

Sən olmasaydın ərzin səbri, səbatı, inan,
Eşqin bağı çatları, adın çəkilən zaman.

Elə ki, bəlli oldu comərdliyin, kərəmin,
Dağlar ilə yükləndi kürəyi bu aləmin.

Lütfündən, kərəmindən doğmasaydı kainat,
Bu yerin göbəyində olardımı heç səbat?

Səcdə boyunbağısı səninlə tapmış nizam,
Səndən savay kiməsə tapınmaq bizə haram.

65 Kim səndən danışmasa, qoy lal olsun dünyada,
Kim səni düşünməsə, biryolluq getsin bada.

Ay – gecənin saqisi qədəhindən pay umar,
Adının şərabından dağ quşu – əsrək, xumar.

Tanrım, götür pərdəni, görün öz birliyinlə,
Əsirgəmə, qaldır, at, pərdə mən olsam belə.

Göstər necə qulunmuş bu fələk, bu asiman,
Aç, tulla düynləri, düyünsüz qalsın cahan.

Əmr elə, qoy dəyişsin əyyamın hər ayəti,
Qoy saralsın qarşında ulduzların surəti.

70 Bu dillərin sözünü sən özün al qələmə,
Sənə borcu qalmasın, qələm çək bu aləmə.

Bütün zülmətbaqları kor eylə, ulu Tanrı!
Bütün cövhərpərəstlər, əmr et, rədd olsun barı.

Sındır altı guşəli bu kürsünü, dağıt, qır,
Qopar doqquz pilləli bu minbəri, zamandır!

Qaldır Ayın camını, vur bu Yer kürəsinə,
Çırp Zühəlin daşını Zöhrə piyaləsinə.

Aç, dağıt gecələrin boynundan mirvarını,
Gecə-gündüz quşunun sındır qanadlarını.

75 Qopar palçıq ləkəni sən bu yerin üzündən,
Bir kərpic də qalmasın qəlbinin izindən.

Bu toz-torpaq gecəni sil fələyin alnından,
Açıq bir alın kimi işıqlansın bu cahan.

Nə vaxtacan sürəcək atını tazə rüzgar,
Əmr et, köhnə dəbləri, köhnə pərdəni qaytar.

Vur fələyin boynunu, qopar, bir kənara at,
Durğunluqdan, yürüşdən xilas olsun kainat!

Su səp, sönsün cahanda zülmün odu, ocağı,
Bu havanı, bu yeli endir Yerdən aşağı.

80 Yandır münəccimlərin dəftərini, kül elə,
Harda günəşpərəst var, gözlərini kor elə.

Nəçin batır-çıxır Ay? Vur, dağılsın Ay bürcü,
Aç pərdəni, yormasın bizi xəyalın gücü.

Təki Tanrılığına ürəkdən inansınlar,
Bir heç olduqlarını qarşındaca qansınlar.

Çoxumuza qıyırsan. Qırılan çox, batan çox,
Fəqət, səndən gileyə heç bir kəsin üzü yox.

Tök qanını, çək dara! Kim səndən hesab istər?
Kimin haqqı çatar ki, qımıldansın tük qəddər?

85 Nitqə gələn insana könül zövqü verənsən,
Hər cana idrak adlı yanar məşəl verən sən!

Hökmün ilə uzanır gecənin mənzilləri,
Gedən günlər əmrinlə bir də qayıdar geri.

Səndən nə öyrəndi çərx? Daim sabit qalmağı!
Dirilik suyu aldı səndən bu dünya bağı.

Qəmzəli nəstərəni yellər açdı, yoxsa sən?
Dönüb oldu tutiya torpağının feyzindən.

Qönçələr kəmər çəkib “Qulunuq!” söyləyirlər,
“Bütün cismimizdəki can səndədir!” deyirlər.

90 Qul Nizami həmişə sənə duaçı bəndə,
Kandarının tozudur o, hər iki aləmdə.

Sən onun can evini mərifətlə abad et,
Qurtar onu zəncirdən, dərddən, qəmdən azad et!

İKİNCİ MÜNACAT

Ey hələ biz yox ikən var olan ülvi, uca!
Biz öləndən sonra da ey, əbədi qalacaq!

Dövrən sənəin əmrinin cilov çəkən nökeri,
Yəhərini daşıyır fələyin çiyinləri.

Biz ki, sənəin qapını döyən dilənçi – yazıq...
Qulaqları qapıntək həlqəli qullarınıq.

95 Səndən savay heç kəsdən mehr ummadı qəlbimiz,
Heç bir könül tikənə minnətçi olmadıq biz.

Qorxumuz da səndəndir, ümidimiz də sənsən,
Biz suçluyuq, sən kərim, suçumuzdan keçənsən.

Köməksizik, çarə qıl, sənsən ümid yerimiz,
Sən də qovsan qapından, kimə yalvararıq biz?

Damğalı itlərinik, üstümüzdə damğan var,
Yalnız bu cür itlərlə şahlar şikara çıxar.

Sənəin bağındanıq biz, nə deyim artıq-əskik?
Boynubağlı qulunuq, damğalı itlərinik.

100 Bu nə dildir, ilahi, nələr gəlir başıma:
Desəm, peşman oluram, deməsəm, yenə peşman.

De, sən hara, mən hara? Bu gücsüz qollar hara?
Mən kiməm ki, tapınım ulu pərvərdigara?

Necə ürək eləyib o ümməna girər can?
Necə, hansı hünərlə su içər o bulaqdan?

Vəsfində dilim dönməz, sıxar məni eyiblər,
“Tanrını dərk eləyən dilsiz qalar” deyiblər.

Çiy sözlərim göstərir sizdən xəcalətimi,
Əfv elə, əsirgəmə məndən mərhəmətini.

105 Dərgahına gələndə özümüzü itirdik,
Sənin səxavətinə böyük ümid gətirdik.

Ey dərdlilər hamisi, yar ol qəmxaş ol bizə,
Çarəsizlər çarəsi, əlac et dərdimizə.

Karvan sovuşur, baxın, bizsə qalmışıq geri,
Kimsəsizlər kimsəsi, atma kimsəsizləri.

Söylə, kimə sığınaq, ey bənzəri olmayan?
Döyək hansı qapını? Yalnız sənsən əltutan.

Bizim ki qibləmiz yox sənin qapından kənar,
Bizə üz göstərməsən, üzümüzə kim baxar?

110 Bizdən başqa kim sənə bunca yalvara bilər?
Kim tökər gözlərindən qan-yaş dolu gilələr.

Əfv et suçlarımızı, ulu Tanrı, bağışla,
Sığınmışıq biz sənə ümidlə, yalvarışla.

Nizaminin adına şərəf gətirən Xuda!
Sənin qulun olmağım ağalıqdır dünyada.

Onun dilinə dua, şükür ərməğanı ver,
Səni dərk etsin deyə mərifət nişanı ver.

PEYĞƏMBƏRLƏRİN SONUNCUSU HƏZRƏT MƏHƏMMƏDƏ GÖZƏLLƏMƏ

Birinci nəqş edilmiş “Əlif” oxu lövhədə,
Ağ pərdəli qapıda qismət oldu Əhmədə.

115 Qüdrət, səltənət verdi “Əlif” “hey” həlqəsinə,
“Dal”-dan gərdənlik aldı, “Mim”-dən kəmər özünə.

“Əlif”, “dal” ilə “mim” də tapdı həyat qüvvəsi,
Bir dövlət dairəsi, bir kamal xəzinəsi.

Firuzədən yapılmış bu əngin mavilikdə,
Cənnət qəsrindən gələn turuncdu təzəlikdə.

Turuncun da dünyada öz adəti, dəbi var:
Öncə meyvə gətirər, sonra çiçək, gülbahar.

Onun oldu birinci peyğəmbərlik bayrağı,
Sən peyğəmbər olmağın şərəfəti, növrəği.

120 Möhür kimi verildi Məhəmmədə yeni Ay,
Hansı zəbərəcəd qaşlı üzük olar ona tay?

Cahanın qulağında onun “mim” həlqəsi var,
Ona təslim həlqəsi iki dünyadır aşkar.

O – sahəölçən ağa, Məsih – ona qulluqçu,
O – Tanrının elçisi, Bu – yalnız muştuluqçu.

Təhsili olmasa da o, çox yüksəkdir, inan,
“Əlif” ilə Adəmdən, “mim” ilə Məsihadan.

Sədaqətdə, vəfada “əlif” gördülər onu,
Peyğəmbərliyin başı, peyğəmbərliyin sonu!

125 Məhəmməddir aləmin ən işıqlı nöqtəsi,
Bütün deyilmişlərə nöqtə qoyub nüqtəsi.

Cahana baş əyməyən kamil kişi olsa da,
Öyünməkdən, kibrdən uzaq gəzdi dünyada.

Şan-şöhrət tapdı “ədəb” gələndə onun səsi,
Fələklər, kəhkəşanlar – kəmərinin düyməsi.

Onun hərəm evində pərdəçidir hurilər,
Ürəyindən su içir ismət, ləyaqət, hünər.

Silir günahı gözdən türbəsini ziyarət,
Xərac aldı Məkkədən onun düşdüyü qürbət.

130 Susması könüllərə işıq salan zəriflik,
Qüsurlara od vurur ondakı eşq, ariflik.

Fitnə yaratmağıyla könüldə eşq oyadar,
Ona heyran olmayan məgər bir insanımı var?

İnsanlığın ən böyük başçısı, xeyirxahı,
Ağır başlı, vüqarlı, çevik yürüslü dahi!

Odur əzəl dərşini əbədəcən oxuyan,
Canını çıraq edib, Tanrı nurunu yayan.

Feyzindən yardım dilər Günəşin nur qaynağı,
Ayı merac gecəsi şaqqaladı barmağı.

135 Darısqal kökslərə o asıman doldurub,
Karvanqıran ulduzun köhləninə nal vurub.

Eşidəndə ki, gəlir, dönür meracdan geri,
Yedəklədi Boz atı sənət süvariləri.

Atının yəhərindən yapışmaq səadəti,
Nizaminin qisməti. Gec yetişdi növbəti.

PEYĞƏMBƏRİN MERACI

O cənub hökmdarı – peyğəmbər gecə yarı,
Məşəl çəkib, nurlatdı dibsiz qaranlıqları.

Doqquz fələk apardı onu ənginliklərə,
Məşəl tutan öldular yolunda Ayla Zöhrə.

140 Göyün hərəm evindən keçdi onun sürəti,
Yeddi iqlimi, altı tərəfi, dörd cəhəti.

Mübarək çöhrəsini görüncə gün qaraldı,
Gecə rəqsə başlayıb, özgə bir ahəng aldı.

Ağır yuxuya getdi yad gözlər, yaman gözlər,
Uyğu üzəngisini çəkdi... çapdı peyğəmbər.

Can qəfəsilə birgə onun könlünün quşu,
Uçdu dünya torundan, nə gözəldi uçuşu.

Dərhal büküb atdılar, görüncə çöhrəsini,
Mələklər qanadını, fələklər xirqəsini.

145 Onun can qəfəsində uçan qanadlı quşdu,
Can qəlibi qəlbindən xeyli yüngül olmuşdu.

Addım-addım can atır sanki yar nəfəsinə,
Allah çəkir onları vüsal məsafəsinə.

Ona dikib bu yolda iki cahan gözünü,
Səcdəsinə qapandı görən kimi üzünü.

Başı hər cür rütbdən çox uca olduğundan,
Bir mənzil əvəzinə yuz mənzil kəsdi, inan.

Hündür axurlu Rəxşi köyu tərlə islatdı,
Yəhəri son mövqedə şax bir çiyinə atdı.

150 Göylər – dəniz sədəfi, o sədəfin gövhəri,
Başına tac qoymağa apardılar irəli.

O ətirli gecədə çərx öküzü nə çaldı?
Bəlkə yer öküzündən min-min gövhəri aldı.

Səmai yolçuluğun muştuluğu gör nədən:
Kəməri – Cövza bürcü, tacı – Xərçəng bürcündən!

Başaq bürcü parladi, nur salxımı yaratdı,
“Sünbülə”ni götürüb Aslan bürcünə atdı.

Tərəzinin düzəldib Zöhrə bir cüt pərinə,
Ölçdü qutlu gecənin vəznini, dəyərini.

155 Siqlətinin önündə səcdə qıldı tərəzi,
Daşdan, tərəzidən də ağırdı onun vəzni.

Qalxdı, Əqrəb bürcünün yanaşdı quyruğuna,
Süsənbər nəfəsindən bir məlhəm verdi ona.

Yay bürcü kamanından ov yıxan bir ox atdı,
Çəpiş-Çüdey bürcünü zəhirmardan çıxartdı.

Balıq qarnına girmiş Yunistək Hut bürcündən,
Dolça bürcündən keçdi, Yusif doğdu hüsnündən.

Təxti Sürəyya təkə Quzu bürcündə qurdu,
Dərhal çöllərə çıxdı çiçəklər ordu-ordu.

160 O cənnət bağçasının gülü, laləsi yandı,
Yer üzü başdan-başa yaz rənginə boyandı.

Gecə gündüzə döndü. Günorta günü par-par,
Sərvlər gül açdılar. Möcüzəli bir bahar.

Dönüb bağa baxmalı, görməkçün nərgizləri,
Sürməylə sürmələndi onun nərgiz gözləri.

Yeddi qatlı göylərdən ədəb dərsi öyrənən,
Peyğəmbər üzr istədi bütün peyğəmbərlərdən.

Neçə ulduz pərdəsi qədəmində dərbədər,
Bayrağını daşıyır ağ çiyində mələklər.

165 Gecənin göbəyində dil-dodağının mişki,
Atının ayağında aypara bir nal tək.

Bu qaranlıq gecədə atəşmidir parlayan?
Yoxsa şimşək saçılır Bürağın dirnağından?!

Göyərçin qılıqlı at tərənmi, kəklikmidir?
Bəlkə qumru quşudur, yoxsa hüma tək gedir!

Firuzə qübbələrdən çıxdı yeddinci qata,
Əl-əl gəzən gül kimi çatdı ilahi taxta.

Qolsuz bir köynəkmidir Sidr ağacı əyninə?
Ərşin yaxası dəyir onun əl-ətəyinə.

170 Üzgün yoldaşlarını yormuşdu göy yolları,
Bükülüb qanadları, qırılmışdı qolları.

O, azmış qərib kimi heyrət içrə yürürdü,
Yalnız ulu Tanrının qapısını döyürdü.

Keşik çəkən mələklər izlədilər yolunu,
Çəkilib, kəcavədə təkə qoydular onu.

O yolçusu olmayan yolda təkçə açıb iz,
Gedirdi, bir qədəmi o birindən xəbərsiz.

O, əsrar pərdəsinin bayıldı qapısında,
Ondan başqa heç bir kəs çatmamışdı bu qata.

175 Ayağı kainatın başında bir qızıl tac,
Ərşin özü də bu çür ülvi nemətə möhtac!

Üstündən qələm çəkdi hər nə varsa cahanda,
Ərş üstündə ucaldı bayrağını bir anda.

Can qorxusu içində sayıqlarkən kainat,
Verdi can ölkəsini bədən mülkünə sovqat.

Ərşin son nöqtəsində yolçuluq başa çatdı,
Ürək, can işləri də cana, ürəyə yatdı.

Hansı yerdən gəlibse, həməni yerə çapdı ruh,
Xəyal tapa bilməyən bir gözəllik tapdı ruh.

180 Addım-addım yürüdü, mənzilə ilk çatdı o,
Göylərin libasını əynindən çıxartdı o.

Gücü gəldikcə getdi. Çıxdı hünər yolları,
Bu sonsuz təbiətin yaxasından dışarı.

Əzəməti, hümməti pək bir aləm yaratdı,
Mənzili bilinməyən ülvi bir qata çatdı.

Qurşağından yapışıb onu ucaldı qeyrət,
Yüyənindən yapışıb, guşədən çəkdi heyrət.

Yürüsə də, canında bir yorğunluq duymadı,
Aradı həndəvəri, gözdiyini bulmadı.

185 Mənliyindən keçincə, tapdı arzu-kamını,
Tanrı mərtəbəsində aldılar salamını.

Vüsal əli döşündə, aldı töhfə gülünü,
Cah-cəlal sarayının qaldırdı ağ tülünü.

Ayaq gedib-gəlməyi həvalə etdi başa,
Qəlbin gözü nə gördü? İlahi bir tamaşa!

Seyr etdiyi o nurun harda tayı, misli var?
Nə zaval dəyə bilər, nə xəyal onu qavrar.

Aşiqliyi elə bil gözünə işıq verdi,
Görünməyən Tanrını aşıq gözüylə gördü.

190 Lakin, onu görməyin məkanı, zamanı yox,
Zamandan və məkandan çünki çox ucadır, çox!

O idrakın gözündən gizlənmə bilməz heç vaxt,
“Onu görə bilmərik!” deyənlər kordu ancaq.

Tapındığını görmək bir səadətdir, bəli,
Mütləq görülməlidir O, mütləq görülməli!

O pərdəni görməyə məkan varmı? Məkan yox.
Yürüməyə, çatmağa zaman varmı? Zaman yox.

O pərdənin ardını görməyi bacaranlar,
Məkanı tapmasa da, laməkana yol tapar.

195 Tanrı sifətlərini inkar küfrdür saqın,
Cahil olma, nə yönü, nə yeri var Allahın.

Tanrı var, fəqət onun mənzili, məqamı yox,
Məkana möhtac olan Tanrı sayılırmı? Yox!

Həzrət Məhəmməd onu başqa ölçüylə gördü:
Ürək, idrak gözüylə, zəka gücüylə gördü.

Haqqın hazırladığı meydən içdi Peyğəmbər,
Bizim də qəlbimizə damızdırdı bir qədər.

O, Tanrının lütfünü nəfəsində sanırdı,
Tanrı çəkir nazını, o, isə nazlanırdı.

200 Şəkər təbəssüm ilə süslənib dodaqları,
Dua etdi Tanrıya: – Bizə nicat ver barı!

Xəzinədən zəngindir onun hümməti qat-qat,
Qəlbindəki hər murad açdı o gün qol-qanad.

Elə ki, qüvvət aldı Tanrının qəbulundan,
Yenə emal evinə üz qoydu müdrik insan.

Eşqin çəzibəsilə qət etdiyi səfəri,
Bircə nəfəs içində bitirib, döndü geri.

Ey sözü dilimizin duzu, qəndi Peyğəmbər!
Canımıza dərmandır saçdığın ətir, ərbər.

205 Səxavətin nurlatsın bu dünyanın gözünü,
Nizamiyə yardım et, tamamласın sözünü.

PEYĞƏMBƏRİMİZİ ÖYƏN İKİNCİ GÖZƏLLƏMƏ

Yeddi ulduzun nuru, doqquz fələyə gültac,
Tanrı elçilərinin ən ucası, son yalvac.

Əhmədin ayağında əql özünü toz sanıb,
Yəhərinin tərkinə iki cahən bağlanıb.

Odur naz səhrasının yeni açmış sünbülü,
Gizlinlər dənizində ən saf gövhərdi könlü.

Saçları gündüz belə şölə verər sünbülə,
Dişləri qərq eləyər Günəşi dürrə, lələ.

210 Şəkər dodaqlarını daim açsaydı əgər,
Ondan utanmazdımı sədəf bağırında gövhər?

Bir daşın da könlünü qırmayan həssas kişi!
Daşlar necə qıydı bəs, sındırdı inci dişi?

Əlindən hər şey gələr, kim olarsa bağır daş,
Qara-qura sövdəyə meydan açar o kütbaş.

Məhəmmədin dürrünü sındırmasaydı əgər,
Öyünə bilərdimi o daş məgər bu qədər?!

Dar ağız qutusunda daş dəydi, düşdü gövhər,
Gövhər daşdan doğulur, əbəsmi söyləyiblər?

215 Qan bahası verməyə məgər daşın pulu var?
Peyğəmbərin ağızını neçin yaraladılar?

Daşın ağızından çıxan yüz-yüz mirvari məgər,
O bircə sınıq dişin əvəzini ödəyər?

Qara mədəndən çıxan min-min işıqlı inci,
Məgər ola bilərmi bircə dişin ödənci?

Zəfər onun dişinin qan bahasıydı yəqin,
Bütün canı-cövhəri zəfərindi, zəfərin.

Ağızını qanla yudu, qoruyub muradını,
Başı üstə ucaltdı mərhəmətin adını.

220 Sınıq dişi kökündən yerli-dibli çıxartdı,
Böyük zəfər naminə şükr edib, onu atdı.

Vaz keçdi könlündəki bütün arzularından,
Bir arpa dəyərində gözündə iki cahan.

Onun döyüş ordusu döyüş meydanında ər,
Əli bayraq əvəzi, dili sıyrılmış xəncər.

Haqq xəncəri dilinin nə ehtiyacı dişə?
Məgər dişli xəncərlə gedərlərmi döyüşə?

Qoy ondan zövq alanlar diş bəhsini unutsun,
Hamı atsın tikanı, gülündən dəstə tutsun.

225 Bağlar güllə doluykən kim tikandan bəhs açar?
Sapa inci düzərkən ilana lüzummu var?!

Onun gülü üstündə bülbülləşib Nizami,
Feyzindən açılıbdır təbi qızılgül kimi.

SON PEYĞƏMBƏR HƏZRƏT MƏHƏMMƏDƏ ÜÇÜNCÜ GÖZƏLLƏMƏ

Ey varlığı ən təmiz ruhlardan daha təmiz!
Ruhuna canım fəda! Ulu peyğəmbərimiz!

Sənsən rəhmət yurdunun tən ortası, mərkəzi,
Qələminlə silindi hər zəhmətin nöqtəsi.

Sən Əcəm şahlarının həmişəlik şahısan,
Ərəb yolçularının Ayısan, pənahısan.

230 Yolu göstərməsən də, yol tapırlar sayəndə,
Baş kətxuda özünsən, kəndə heç dönməsən də.

El baxır, heyran qalır kərəminin sirrinə,
Təkcə tamaşa etmək olmaz təkkik pirinə.

Şirin xurma yediyin qonaqlıq süfrəsindən,
Xırda-xuruş hansı pay gətirmisən, söylə sən?

Dil aç ki, insanlığa bal kimi sözlər gərək,
Ağız suyunla bitən həqq xurmasından dərək.

Ey gecə saçlarıyla gündüzlərə səpən nur.
Sənə eşq atəşimiz dirilik suyumuzdur!

235 Ağıl sənün üzünün məftunudur, ey qoca!
Məftunların nə qədər? Saçlarının sanıya.

Çərx – sənün kəmərini ilgəyində bir kölə,
Səhər – gülər üzünün günəşindən bir şölə.

Bu günahkar aləmi günahdan qurtardın sən,
Ətirləndi müşkülə yerin göbəyi, əhsən.

Türbənin təsirindən Ərəbistan – gülüstan,
Ölkənin hüdudları müşk ətirli bağ-bostan.

Bağ demirəm, torpağın cənnətdən də yaxşıdır,
Süleymanın mehindən, o təxtədən də yaxşıdır.

240 Sənə ibadət qılan Kəbəni od qarşımış,
Mübarək dodağının gül suyuna susamış.

Sənün təxtü-tacını daşıyır cahan, bəşər,
Təxtin – bu Yer kürresi, tacın – səma könüllər.

Kölgən yoxdur, çünki sən böyük əql işığısan,
Yaxud Tanrı nurunun sayəsindən bir nişan.

Dörd bayrağın – təkbirin müsəlmanlıq mehvəri,
Beş duan – beş namazın sultanlıq növbətləri.

Düşkünlərin torpağı bağa döndü feyzindən.
Qüdrət sahiblərinin gözü nur aldı səndən.

245 Mərac gecəsində sən – aləmə dost, aşına,
Ayaqların toxundu fələklərin başına.

Sən gəldin, göy ətəyi doldu daş-qaşla, zərlə,
Göy çevrəsi süsləndi altunla, al rənglərlə.

Sübhün sədəfindəki, ah, bu hansı ətirdi?
Səba müşk ətri verən nəfəsini gətirdi.

Nəfəsinin saçdığı o ətri, ənbəri sən,
İki dünyaya versən, necə ucuz verərsən!

250 Qocaman Sidr ağacı – təxtinin bir ayağı,
Ərş sənin qəsrindəki kürsüdən də aşağı.

Ruhunun pəncərəsi – açıq, aydın bir səhər,
O günəşin yanında ərş zərrəyə bənzər.

Əzəl sübhü hüsnünü əks eləyən bir ayna...
Onsuz yayıldımı sənin nurun dünyaya?

İki cahən başçısı, neçin yer altındasan?
Məgər xəzinəmişən, gözdən, könüldən nihan?!

Ey müqəddəs xəzinə, sən ki, yerdəsən artıq,
Bütün xəzinələri yerə tapşırmalıyıq.

255 Yoxsulluğun – viranə, vücudun xəzinədir,
Hamıya yetən kölgən şamına pərvanədir.

Fələyin əyri çərxi – ahının hədəf yeri,
Dolçasının çənbəri – quyunun yaş kəndiri.

Bu ağ, qara dünyanın soltanları – Ayla Gün,
Peykin olub yolunda, xəbərçidir səninçün.

Ağıl şəfa arayır – onun Loğmanı sənsən,
Ay yol tədarükündə – canı, cananı sənsən.

Qalx, vüsal umanların gecəsini gündüz et,
Nizaminin təbini işıqlandır, ulduz et.

PEYĞƏMBƏRİMİZƏ DÖRDÜNCÜ GÖZƏLLƏMƏ

260 Ey Mədinə köynəkli, Məkkə pərdəli gözəl!
Günəş nə vaxta kimi kölgədə qalacaq, gəl!

Aysan əgər, nurundan bir şölə göndər bizə,
Gülsən əgər, bağından ətrin gəlsin təptəzə,

Canlarını dişinə tutub yol gözləyənlər,
İmdad istər, ey dada yetişən sevgili ər!

Durma Ərəb çölündə, Əcəm yurduna atlan,
Gecə o qara, gündüz ağ köhlənlə qanadlan!

Elə tazələndir ki, sən bu köhnə dünyanı,
Tutsun səsin, nəfəsin qoy hər iki cahanı.

265 Sultanlıq et, əmirilər səni sultan biliblər,
Özün oxu xütbəni, sükut etsin xətiblər.

Torpağın xilafətə bir gül çələngi atdı,
Heyhat, fitnə küləyi gül ətrini dağıtdı.

Çək ipini, təxtindən endir asudələri,
Bulaşığı abidlərdən təmizlə bu minbəri.

Gəlib evə soxulan bu cinləri qovla, qır!
At ölüm quyusuna alçaqları, amandır!

Qoyma basıb yesinlər, onlar qarınquludur,
Ləğv et iqtalarını, qudurmasın hər quldur.

270 Cansız cisimlərik biz, sən buyur, can ol bizə,
Hamımız qarışqayıq, gəl, Süleyman ol bizə.

Başçı sənsən, bəs neçin başsız qalıbdı karvan?
Mərkəz sənsən, bəs neçin bayraq qalxır kənardan?

Bir yanda rəxnə salır, bir yanda tor qururlar,
Dinimizi gözündən, urəyindən vururlar.

Sən şeytanın üstünə Öməri göndər, ya da,
Əmr et, Əli vuruşsun bu vuruş meydanında.

Saçını ay üzünə Yəmən tülü kimi sər,
At bu Yəmən cübbəni, ay camalını göstər!

275 Kəməri bərk çəkib, vur qapı bağlayanları,
Bu bir neçə alçağı bir az da alçalt bəri.

Beş yüz əlli doqquz il uyudun, yatdın yetər!
Oyanıb məclisə gəl... yaxındır ulu günlər.

Qalx ayağa, əmr elə, oyat sən İsrafilə,
Qoy üfürüb keçirsin bu bir neçə qəndili.

Gizlən sirr pərdəsində, xəlvət yaşa, sayıq ol!
Biz hamımız uyğuda, bəri bir sən ayıq ol!

Dünya – ölüm, qan yurdu. Sən qoy bu afətə sən,
Mərd əlini uzat, tut hamımızın əlindən.

280 Könlündə haqdan savay məgər bir dilək varmı?
Sənə qovuşan kəslər başqa bir şey umarmı?

Qayğı gözüylə bir yol qoca dünyaya baxsan,
Hər müşkülü açacaq, zülmü yandıracaqsan.

Barmağının ucuyla işarə qıl fələyə,
Bütün varlıq verilər sənə sovqat, hədiyyə.

Əfv eləsən bir ovuc toza, gülə dönəni,
Qiyamətdə, məhşərdə axı kim qınar səni!

Aç pərdəni, aşıqlər görsün hüsnünü bir dəm,
Sevincdən xirqəsini atsın qoy iki aləm.

285 Nizami ruhu səndən xoş xəbər gözləməkdə,
Sənin baharın onun könlünü süsləməkdə.

Vəfa qoxusu göndər mənə gül nəfəsindən,
Bəxş et bir dilənçiyə Suleyman mülkünü sən.

PEYĞƏMBƏRİMİZƏ BEŞİNCİ GÖZƏLLƏMƏ

Ey yalvaclar tacının ən qiymətli gövhəri,
Sultanlara taç verən ağ günlər peyğəmbəri!

Yad da sənə möhtacdır, ümmətindən olan da,
Çörəyini yeyənlər nə qədərdir cahanda.

Adın ilə başlanır beytimin başlanğıcı,
O həm də qafiyətək söz sonunda baş tacı!

290 Bizim bu viran kəndə gəlincə bir işarət,
Sənin ruhun, Adəmin cismi qurdu imarət.

Əllərlə bəzənmiş bu tazə mülkə əhsən,
İlk kərpici Adəmdir, son kərpici özünsən.

Həm Adəmsən, həm də Nuh, yox, onlardan ucasan,
Onların vürduqları düyünləri açansan.

Adəm bir buğda daddı, ağır günaha batdı,
Tövbəsi – bir gülşəkər, tövbə dadına çatdı.

Sənin ətrin Adəmə tövbə yolu göstərdi,
Kandarının torpağı onunçün gülşəkərdi.

295 Sözüünü şəkər bilib, tövbə edərkən Adəm,
Gülşəkər də əl çəkdi, inan, şəkərliyindən.

Tanrı qəbul topunu yaratmışdı əzəldən,
Könüllər meydanına atdı onu qəfildən.

Adəm öz çovkanıyla topun önündə durdu,
Hamıdan tez, birinci zərbəni özü vurdu.

Ancaq atı şğıdı saman dalınca sağa,
Yazıq top aciz qalıb, qısıldı bir bucağa.

Nuh təşnəydi, bu dünya süfrəsinə yanaşdı,
Çəşmə çıxdı yadından, tufan başından aşdı.

300 Növbə çatdı, İbrahim köhlən səyirtti... heyhat,
Çatdırmadı mənzilə, üç dəfə büdrədi at.

Könlü darıxan Davud zilə qaldırdı bəmi,
Amma, səsi çatmadı, dağılmadı dərd-qəmi.

Ədəb-ərkan gözlədi, alqışlar Süleymana!
Peyğəmbərlik tacını umub, axtarmayana.

Atıldığı quyuda Yusif nə tapdı? Dolça,
Bir də dolçaya bağlı uzun ip gördü ancaq.

Bezdi quru aləmin yolçuluğundan Xızr,
Bir də gördü ətəyi çəşmədə islamıbdır.

305 Musa çatdımı kama, camdakı şadlığına?
Əlindəki şüşəni çırpdı Ərni dağına.

Məsiha bu qidaya tamah salmadı... Bəli.
Çünki xalqın önündə ləkəliydi, ləkəli!

Təkcə özün bacardın bu işi, bu hünəri,
Heyran qoydu qeyrətin, iradən fələkləri.

Möhürləndi bu namə sənin öz ünvanınla,
Tamamlandı bu xütbə dövrünlə, dövrəninlə.

Qalx! Bu fələkdən qat-qat gözəl bir dairə qur,
Fələk bunu bacarmaz, Sən bəşərə arxa dur.

310 Xütbənin meydanıdır fələyin səhifəsi.
Çövkənin ucunda bir topdur Yer kürrəsi.

O yoxluq aləmindən bir toz da ucalmayıb,
At çap, meydan sənindir, heç bir kimsə qalmayıb.

Fanilik nəçidir ki, dağıtsın piyaləni?
Alçaq yoxluq kimdir ki, silsin dünyadan səni?

Yoxluğun ayağını yoxluq içində bağla!
Faniyin əlini faniliklə ayaqla!

Nəfəsi dilsizlərə dil verən ey hünərvər!
Yaralı ciyərlərə məlhəm qoyan peyğəmbər!

315 Sənin yolunu tutan ağıl qan dəryasından
Dartıb can gəmisini, sahilə çıxmış müdam.

Yurdunun qapıları – doqquz çərxin qibləsi,
Altı günə yaranmış ərz – saçının həlqəsi.

Bircə tük əskik olsa sənin məğrur başından,
Mübarək saçların tək pərişan olar cahan.

İdrakinlə oxudun hətta yazılmayanı,
Əqlinlə işıqlatdın beyin adlı cahanı.

Hər sözə, hər cümləyə həssas yanaşdın daim,
Ta ki, sənin sözünə barmaq qoymasın heç kim.

320 Özgələrin sözünə barmaq qoyuruq bir az,
Ancaq sənin sözünə heç kəs irad tutamaz.

Sənin qapının tozu – qovut, şəkər əvəzi,
Cövhərini yoğurmuş püstə, xurma çərəzi.

Bir ovuc qovudunla qırx gün dolanmaq mümkün,
Məhəbbət səhrasını gəzib seyr etmək üçün.

Nicat sübhü ver mənə, ey dağım, ey dayağım!
Sən dirilik suyumsan, mən də sənın torpağın.

Canımın behiştidir daşın, torpağın sənın,
Cahanımdır, canımdır türbən, gül bağın sənın.

325 Rüzgar olum, dolanım o türbənın başına,
Toza dönüm, qarışım torpağına, daşına.

Torpağından gözüne sürmə çəkər Nizami,
Yəhərini daşıyar sənın qulamın kimi.

Torpağını isladıb təbərrik bilir bəşər,
Mənim də torpağımı saçlarına çəksinlər.

İSLAM PADŞAHI MƏLİK FƏXRƏDDİN BƏHRAM ŞAH İBN DAVUDA ÖYGÜ

Bu mavi dairə ki, kainatı çevrələr,
Burda bir nöqtə kimi düyünləndim bir səhər.

Yox əlimdən tutanım, ayağımı açanım,
Kölgənəm, üstümdə bəs hüma qanadın hanı?

330 Ayağım bu torpağa batıb dərindən dərın,
Qollarımsa bağlanıb kəməndilə göylərin.

Mərdin ayaq tozuna başımı qurban dedim,
Bəzən ayağımla yox, dizlərimlə yeridim.

O qədər nurlandım ki, şöləm düşdü hər yana,
Dizim üstü çevrildi qəlbimin aynasına.

O qədər zövq aldım ki, o mənəvi güzgüdən,
Gözümün güzgüsünü yönəltdim hər yana mən.

Ta görüm hansı güzgü işıq salır gözümə,
Görüm hansı ocaqdan şölə düşür üzümə.

335 Zəka nəzəri daldı cahan dairəsinə,
Baxdım bu mavi qövsə, baxdım yan-yörəsinə.

Dada yetdi hümmətim, sezdim, anladım bunu:
Nemət, səxavət əhli hökmdar olduğunu.

Ey uca taleli şah, tacımızsan, ulusan!
Bu firuzə bağcanın sən qızılgül kolusan.

Sən – ümid qaynağı Xızr, sən – İskəndər güclü şah!
“Məcəsti”ni şərh edən bilginlərə qıbləgah!

Xilqətin mehvəridir sultanımın qüdrəti,
Onun vəsfində enmiş göydən Məqsud ayəti.

340 Tək odur fələk taclı, Süleyman üzüklü şah,
Üfüqlərin güvənci – Məlik Fəxrəddin ancaq.

Davudluq iddiası eyləyərsə, haqqı var,
Onda müğənni səsi, Süleyman sorağı var.

Hümmətilə yüksəldi İshaq bayrağı aşkar,
Ona zidd çıxdı yalnız İsmaili zındıqlar.

Altı qütbə addımlar, yeddi qatda xətti var,
Doqquz göyə hökmdar, Bəhram – ulu tacıdar!

O öz bəhramlığını açıb göstərsə bir an,
Bəhram Gurun nəsibi yalnız gor olar, inan.

345 Əzmiyə, cürətilə şahların sərvəridir,
Bilik xəzinəsilə alimlər rəhbəridir.

Xəlqə cahan mülkünü bəxş eləyən bahadır,
Həm Ərmən hökmdarı, həm Rum padşahıdır.

Səltənətin şərəfi, xilafətin qəlbidir,
Rum elinin fatehi, Əbxazın qalibidir.

O, bütün kişilərdən aqil, ədalət əhli,
Hər bir çömərddən üstün, kərəm, səxavət əhli.

Dövlətinin ulduzu nur saçır fələklərə,
Sədəf kimi qapısı can verib neçə dürrə.

350 Balıqla, incilərlə dopdolu bir dənizdir,
Dərya kimi dalğalı, bulaq kimi təmizdir.

Eşsiz, nadir bir yaqut nur saçır kəmərinə,
Ləl mərcan kəmərlə Günəşin qənşərində.

Görün, mavi pəncərə nə söylər ucalıqdan,
Pəncəsiz qalacaqdır ona pəncə qaldıran.

Karvan zəngi fələyin qulağını partladar,
Qızğın nəfəsi Ayın şüşəsini parçalar.

Məsuddu, bəxtiyardı dünyaya göz açanda,
Daha gözəl olacaq aqibəti cahanda.

355 Səxavət qədəhinin saqisi, lütfkarı,
Onu sonsuz yaşatsın sonu olmayan Tanrı!

HÜZURUNDA YER ÖPƏRKƏN SÖYLƏNİB

İnsanlığ mayasının şanı-şərəfi, ey şah!
Sənin əzəmətinlə işıqlanır bu dərğah.

Qələbələr gətirir fələk sənə... seyr elə,
Doqquz fələyin qarnı bir sirrnlə hamilə.

Yerin, göyün qulağı ağ sədəf olmuş sənə,
O kəskin qılıncının zəfər incilərində.

Gecə qılınc çalan Ay daim önündə naçar,
Qılıncının ucunda qalxanı parçalanar.

360 Qılıncına düşən su Fərat çayı tək coşqun,
Qırıb sürahisini o, dirilik suyunun.

Qopardığın tufanda yuxuya gedən insan,
Nuh olsa da, boğular, sağ qala bilməz, inan.

Keyxosrovu Cəmşidlə bir göstərər piyalən,
Günəş pərvanəsini yandırar nurlu çöhrən.

Mənim aslan ürəklim, sən igidlər yıxmısan,
Aslan söylədim, xeyr! Sən min aslan boğmusan.

Orman aslanlarından fələk bəlkə də qorxmaz,
Ancaq səni görəndə zağ-zağ əsər o qorxmaz.

365 Vuruş vaxtı bu ciyər, bu mərd ürək kimdə var?
Hünərləri hardadır hünərdən dəm vuralar!

Bu göy qübbə altında həmdəmişən bəşərin,
Çoxunun çiyindədir murad verən əllərin.

Kəramətli, tədbirli bunca vəzirlərin var,
Fəqət, yalnız mələklər sənə əlindən tutar.

Zamanın üzüyünü sənə bəxş eləyib bəxt,
Verdi Süleyman təxti, qızıl ayaqlı bir təxt.

O Tanrı ki, bəxş etdi sənə gənclik, məmləkət,
Özü köməyin olsun, əskilməsin bu qüdrət!

370 Ayaq basdığın torpaq qızıla, zərə dönür,
Səni yada salanda zəhər şəkərə dönür.

Mey içməyə sənənlə Firidun məqamlılar,
Zöhhakın zülm ilanı çiyinlərindən çıxar.

Mey iç ki, mütriblərin, saqilərin var sənin,
Qəm yemə ki, ağ günün, simü zərin var sənin.

Ölkənin bel sütunu, sultanlar sığnağısan,
Qılıncınla, tacınla güc-qüdrət qaynağısan!

Ey tac alan, təxt alan çırpışmalar rəhbəri,
İldırımından betədir qılıncının kəsəri.

375 Xəzinələr saçırsan xəlifələr sayağı,
Birinə tac verirsen, birinə təxt ayağı.

Neçə tac üstündədir sən zəfər qılıncın,
Şahlar xəzinəsindən axıb gəlir xəracın.

Ayağına baş qoyan fələklərə yüksələr,
Səni sevən köüllər bəxtəvərdən bəxtəvər!

Sayəndə bayquş belə xoşbəxtdir hüma qəder,
Zirvənə ucalan baş qədəmin olmaq istər.

Haqqı inkar edənlər qayıdıb həqiqətə
Səndən şikayətçidən gedirlər şikayətə.

380 Düşmənlərin nal kimi dara çəkilib batır,
Rəxşinin yer dağıdan dırnağı altındadır.

Yeddi fələk, yeddi göy – kəmərinin toqqası,
Səkkiz cənnət də sən bayrağının şaqqası.

Kimin ki başı sən hökmün altında deyil,
Onun tacı başına bir ilgək olacaq, bil.

Hər elmin tacıdır, fənnin memarı sənsən,
İki aləmin canı, can birliyi özünsən.

Bir qulaqburması ver, ədəb alsın səxavət,
Yandır sözün şamını, nəşə saçsın qoy sənət.

385 Sən öz quluna geydir cahanın cübbəsini,
Nizamiyə bəxş elə qəbul rayihəsini.

Ətli-canlı olsa da sözüm, kəlamım...Yenə
Arıqlayır, yetincə sənin ürfan süfrənə.

İncisiz, ləlsiz qalıb bu dənizlə bu mədən,
Ona əlinlə mərcan, ağızınla inci ver sən.

Fəqət pisə, dargözə vermə zərrəcə imkan,
Oxlarından yaqut saç, qılıncından da mərcan.

Taleyin fələk kimi məsud, bəxtiyar olsun,
Hər işində, gücündə bəxtin sənə yar olsun.

390 Uğrunda can qoyanlar, ox tutanlar nə qədər...
Ağbəxt mənəm, qarabəxt səni istəməyənlər.

Zəfərlərin başımız üstündə bayraq olsun,
Düşmən başı qələmin ucu kimi vurulsun!

KİTABIN YAZILMASI SƏBƏBİ

Mən ki tazə bir gülə şərqi bəstələyirəm,
Mən ki sənin bağında bülbüləm, bilir aləm.

Dedim: sənin kəndində bir zəng çalsın əllərim,
Sənin eşq ocağına mən də bir nəfəs verim.

Həç kəsin yalan sözü əsir etməmiş məni,
Dilim, qələmim demiş yalnız qəlbim deyəni.

395 Tazə söz caduları, oyunlar göstərən mən,
Yeni heykəl yaratdım yeni qəlibli sözdən.

Ona səhər kimi pak ədəb öyrətdim ancaq,
Sehr pərdəsi tikdim, dan yeritək üzü ağ.

Ədəbdədir şahlığın, dəvrişliyin nüvəsi,
Ondadır ilahinin neçə sirr xəzinəsi.

Nə şəkərim üstünə gəlib yad arı qonar,
Nə də mənim bal arım yadlardan şəkər umar.

Bu cür dənizdə Nuhun əlindən düşər sipər,
Xıız isə dolçasını bu suda qırıb gedər.

400 Yaradtdım bu gözəli, püşk atdım şahlar üçün,
Adın çıxdı falımda, necə xoşbəxtəm bu gün.

Bir cüt namə yazıldı qeyrət, qüdrət adından,
Hər ikisi hər iki Bəhram şaha ərməğan.

Onun yazdığı əski mədəndən doğulan zər,
Bu “Sirlər xəzinəsi” – tazə dənizdən gövhər!

Bayrağını qaldırdı o mərd Qəznədən göyə,
Sənsə vurdun damğanı Rum elində sikkəyə.

Baxma ki, o damğada söz qızılla yazılıb,
Ondan qat-qat üstündür mənim damğam, qızılım.

405 Mənim yüküm, xəracım onunkundan olsa da,
Matahıma müştəri qat-qat çoxdur dünyada.

Şivəm qərib görünsə rədd etmə, ey şəhriyar,
Azca nəvaziş görsə, qəriblikdən qurtular.

Mənim təzə sözlərim bar gətirdi bağ kimi,
Öz gəsinin neftilə yanmadı çıraq kimi.

Bu nemət ki, süfrənə qoyuram – ərzə bəlli;
Hələ bircə kimsənin ona dəyməmiş əli.

Bax dadına, duzuna dadlıdırsa, nuş olsun,
Dadsızsa, yaddan çıxart, unut, fəramuş olsun.

410 Axşam əl uzadırkən fələklə bir təama,
Sən mənim də qarşıma bir tikə qoy, unutm.

Sənə məhəbbətimi vəsf etdim dönə-dönə.
Qoy sənə qul xidmətim iftixar olsun mənə!

Vəfasını gördüyüm hər sultandan daha çox,
Sənə bağlanmağı mən üstün tutdum, şübhə yox.

Vəfa ilə bitəcək sənə xidmətim daim,
Qalmayacaq gözümdə bir mətləbim, bir əhdim.

Əbədilər qəsrinə, şahlıq adlı büsata,
Mədh yazan şairlər xeyli yığışıbsa da.

415 Nizaminin yanında ədəb gözlərlər yəqin.
Nizami – Nizamidir, bəs onlar kimdir, deyin?

Şairlik zirvəsinə mən ki çoxdan çatmışam,
Dalda qoyub tay-tuşu, köhlənimi çapmışam.

Mən ki söz almazından odlu qılınc yaratdım,
Arxadan gələnlərin boynunu vurub atdım.

Elə yüksək zirvəyə qalxmışam ki, baxın bir:
Ayaqlarım ən uca başların üstündədir.

Elə yüksəkdəyəm ki, yalnız orda uçaram.
Öz hümmətimə layiq yer istər, yol açaram!

420 Sənin fikir nurunda tək qalxım, yüksəlim,
Ayağın dəyən yerə tək baş qoya bilim.

Ayaq tozun olum ki, baş çəkim kəhkəşana,
Əl verməsən çatmaram, inan, şöhrətə, şana.

Dedim: bir-iki aya şahın hüzurunda mən,
Yeröpmə adətini təzələrəm ürəkdən.

Heyhat, çıxış yolum yox... dəmir həlqəyə düşdüm,
Bağlı qapı dalında çox qaldım, çox döyüşdüm.

Qabıq qoydum yolunda. Dedim: qaya, daş yarım,
Təki sənin yanında yüksəlsin etibarım.

425 Gördüm arxam, önüm də aslanlarla doludur,
Qılınclarla kəsilmiş yolum – ölüm yoludur.

Qılınclarla qapanmış bu ölkədə, qoy dedim,
Ən uca, güclü səslə sənə bir xitab edim.

Çəkdim sənin qapına qaynayan söz çeşməmi,
Özüm yerimdə qaldım bir qum danəsi kimi.

Mən sənin qabağında bir zərrəyəm, ey Günəş!
Səhər dualarımı qəbul eylə, fikirləş.

İnci dolu dənizin atdı, tutdu təbimi,
Kəmərindən asıldı ürəyim daş-qaş kimi.

430 Nə qədər ki həyat var, hər keçən gündüz olsun,
Gecə şahlıq gövhərin qoy min-min ulduz olsun.

Gör nə qədər parlaqdır sarayda bəxt ulduzun.
O qəsrin bu qəsrdən bir az da üstün olsun!

SÖZ QOŞMAĞIN FƏZİLƏTİ HAQQINDA

İlk dəfə tərpnəndə sözdən güc aldı qələm,
Sözdən doğuldu ilk hərf... şahiddir bütün aləm.

Xəlvət pərdəsini ki qaldırdılar, atdılar,
Öncə söz cilvələndi. Sözdən can yaratdılar.

Sözdən bir səs, bir nəfəs gəlməmiş... inan mənə:
Can girmədi palçıqdan xəlq olunmuş bədənə.

435 O gündən ki, qələmlə kağız çatdı şərəfə,
Cahan açdı gözünü, sözü gördü ilk dəfə.

Söz olmasa... yerində dünya donardı, sözsüz,
Nə qədər söz dedilər, yenə əskilmədi söz.

Söz – canımızdır. Eşqin lüğətinə baxsana!
Biz sözlük, gövdəmizsə yalnız xarabaxana!

Yalnız qələm gücünə düşüncələr saxlanır,
Misra söz quşlarının qanadına bağlanır.

Bu sonsuz aləmdə ki, həm təzədir, həm köhnə,
Tükü qırx yerdən bölən sözdən kəskin nə var, nə?

440 Düşüncənin əvvəli, rəqəmin, sayın sonu,
Təkcə sözdür, təkcə söz, yadında saxla bunu.

Tacdarlar özü də tac söyləmişlər sözə,
Vasiflər vəsf eyləmiş, durub sözlə göz-gözə.

Gah sözün bayrağını çəkərlər eldən-elə,
Gah qələmin yazdığı saçar dünyaya şölə.

Bayrağını ən uzaq ellərə sancan da söz,
Qələmilə ən yeni iqlimlər acan da söz.

Bomboş fikrə, xəyala təslim olan kəslərə,
İlham üz göstəribmi məgər barı bir kərə?

445 Biz ki gözlərimizi sözə dikmişik artıq,
Ölsək, sözlə ölərik, qalsaq, sözlə qalarıq.

Damarları donanlar sözdə tapar atəş, köz,
Bağrı yananlar üçün dirilik suyudur söz.

Sözdür bərbad aləmin abad qalan guşəsi,
Bu fələk sürfəsinin ən dadlı azuqəsi!

Hər boyadan arı söz, ömür – günsən, ömür – gün,
Dillə vəsfini vermək bəlkə də qeyri-mümkün.

Söz bayraq taxan yerdə hərf ilə dil müzəffər,
Dilin, nitqin qüdrəti olur sözlə müyəssər.

450 Söz tapa bilməsəydi candakı şah damarı,
Can kələfin ucunu – aləmi tapardımı?

Sözlə kəşf eləyiblər hər qaydanı, hər yönü,
Həm təbiət mülkünü, həm şəriət möhrünü.

Mədən söz və qızılı təklif edib sərrafa,
Sərraf tərəzisində söz qızıldan çox baha!

Təzə söz, köhnə altın... hansı hakim kəsilir?
Söz hara, qızıl hara? Bunu sözdoğan bilir!

Öz qüvvəsilə gedər söz qasidi... tövşüməz,
Söz qaldıran dağları qaldıra bilməz heç kəs.

455 Söz gümüşü yanında qara torpaqdı dirhəm,
Qızıl hansı itdir ki, onu sözə tay biləm?

Heç kəs əyləşə bilməz sözdən yuxarı qatda,
Dövlətimiz, mülkümüz yalnız sözdür həyatda.

Sözdən xəbərsiz qalır könüldən xəbərsizlər,
Sözün yozumu sözdən daha şux, daha dilbər.

Nə qədər ki cahan var, sözün coşsun qoy səsi,
Qoy sözlə tazələnsin Nizamının nəfəsi.

ÖLÇÜLÜ SÖZÜN ÖLÇÜSÜZ SÖZDƏN ÜSTÜNLÜYÜ

Ölçülüb biçilməmiş dağınıq sözlər belə
Sözsə... zərgər yanında bənzər gövhərə, lələ.

460 Ölçülüb-biçilərsə incə fikir, incə söz,
Nə qədər gözəlləşər, olar ürəyincə söz.

Kim ki sözə söz qoşub tapar haqqın səsinə,
Sözlə iki aləmin açar xəzinəsini.

Bu xəzinəni yalnız açar tapanlar açar,
Yalnız söz ərlərinin dilləridir bu açar.

Sözün tərəzisini quran ulu hökmdar,
Sözün aşıqlərini sözlə etdi bəxtiyar.

Ərşin bülbülləridir cahanda söz qoşanlar,
Məgər özgələrinə tay tutularmı onlar?

465 Düşüncə atəşilə pərişan olan zaman,
Mələklərlə gəzərlər, mənzilləri asiman.

Sözdoğanlar – nur sacan peyğəmbərin kölgəsi,
Ərzin işıq pərdəsi, haqqın yanar nəfəsi.

Mətanət meydanında kimlər tutdu gör səfi,
Əvvəlcə peyğəmbərlər, sonra şairlər səfi!

Şair ilə peyğəmbər – bir nigarın məhrəmi,
Peyğəmbərlə şair haqq, qalanlar haq görkəmi.

Şairin süfrəsində şirin xurmalar ki var,
Xurma deyil, bəlkə də ürək parçasıdırlar.

470 Ürəyin dişlərilə qoparılmış söz, fikir
Torpağın dimdiylə cilalanmış incidir.

Hikmət qaynağı şəri hər gün alçaldıb bir az,
Sudan da ucuz etdi beş-on nəfər şeirbaz.

Kimin söz pərdəsində ahəngi var, sehri var,
Özü yerdə olsa da, ruhu göylərdə yaşar.

Dizi üstə söz yazıb, ölkələri tutan kəs
Dünyada heç bir kəsin qapısında baş əyməz!

Dizinə dirsəklənib fikrə dalan sənətkar,
Sözlə iki cahanın dövlətini qazanar.

475 Əyilən məğrur başı ayağını salamlar,
Dirsəklənər dizinə, kamanlaşar sənətkar.

Öz kaman halqasını qırmaq istəyən şair,
Bükülüb açılınca, təb üstündə dikəlidir!

Bükülmüş qamətilə sanki həlqə olanlar,
Fələyin qulağına bəzən min həlqə taxar.

Bu hoqqabaz fələyin qarşısına sənətkar,
Bircə hoqqa yerinə neçə daş-qaş çıxardar.

Söz köhləni qızarkən... sənətkarın ürəyi,
Dodağını öpməkçün yırtar köksü, köynəyi.

480 Şairin ləl dodağı o zaman ki, açılar,
Yeddi göyün, Günəşin yaxasını parçalar.

Şairin ilham adlı cəsur bir atası var,
Dünyaya oğul kimi ər misralar bağışlar.

Şair qozbel fələyi qul eyləyər özünə,
Qulluqdan azad olar, özü köçsə sözünə.

Şairin xoş nəfəsi cana məhrəm, qəlbə yar,
Dilsizlərə dil verər, susmazları susdurar.

Hər gözələ can verən incə söz memarıdır,
Sən şairə vurul ki, o söz bəstəkarıdır.

485 Müştəri ulduzumu söz ovsununda şair?
Ya harutun sehrini qırıb pozan Zöhrədir?

Yəğmaladı bu kəndi qaçaq-quldur atlılar,
Şeir adlanan bu dağı alçaqlar alçaltdılar.

Ağıl başımdan çıxır. Görün, sözbaz nə qəder...
Sözü abırdan salır şeir, söz çeynəyənlər.

Mən qanım bahasına yetirdim can meyvəsi,
Neçin su qiymətinə satılsın könül səsi?

Dad əlindən, ey fələk, söylə, haçaq, bəs haçaq,
Beli kəmərli mərdlər zülmündən qurtulacaq?

490 Başda gəzdirilməli sənət düşdü ayağa,
Aç ayaqdan qandalı, döndər sözü bayrağa!

Qızıl üçün, zər üçün sinov gedən həriflər
Sənətin sikkəsini, görün nəyə veriblər?!

Qızıl sözü qızıla dəyişənlər alçalır,
Zülmətə işıq salan ləli verir, daş alır.

Sənətini bilənlər ən uca dağdan uca...
Bu işıqlı zirvəni kimlər alçaltdı bunca?

Sultanın qızılından zərli əba geyənlər,
Bir gün çörək yerinə dəmir çeynər, daş yeyər.

495 Fəqət, saf civə kimi zər qəmi çəkməyən kəs,
Diri qalar, sultanın qılıncını gəmirməz.

Madam ki, baldır sözün, ucuz satma onu sən,
Rəvamı söz şəhdini çibinlərə verəsən?

Sənə vəfalı yoxsa, umma həтта vəfanı,
Sormasalar, söyləmə həтта xoş bir duanı.

Şəriət elmi səni adlı-sanlı bilməsə,
Girişmə şairliyə, uyma yırtıcı nəfsə.

Şəriət elmindədir şairin şair gücü,
Söz de ki, kəmərindən nur alsın Cövza bürcü.

500 Şerin qaldırır səni, Sidrdə əyləşdirər,
Sənə ən uca qatda şahlıq, sultanlıq verər.

Hökmdarlıq şərəfi qazandırar söz sana,
Söz hakimi demişlər söz yaradan ozana.

Fələklərə ucalan bir söz yaratmayınca,
Fələk kimi süst olub oturma bika, bica.

İsmətli ol əriyib baş əyən şamlar sayaq,
Gündüz təvazö əhli, gecələr ayıq-sayıq.

O zaman ki, ilhamın aşib-daşar, qızışar,
Çərxin köhlən atını ram edərsən... yumşalar.

505 Hər şəri bəyənmə sən, yarat elə bir əfsun,
Dünyanın şah əsəri sənün qismətin olsun.

Lovğalanma, görsən də gövhəri əllərində,
Ondan da əlasını ara öz içərində.

Qızışma, sözü bir az ehtiyatla bəyən sən,
Sən ki, uca rütbəli söz yarada bilənsən.

Söz yolunun başına bayrağını dikənlər,
At çapar, Günəşi – top, Ayı – çövkən eləyər.

Sənətkar duymasa da nəfəsində od, şölə,
Azaltmaz sürətini hətta bir nəfəs belə.

510 Təfəkkür meydanında oddur şair ürəyi.
Yazığı gəlsə belə, dalda qoyar fələyi.

Cəbrail qanadını at edib çapar şair,
İsrafilin telindən yelpazə yapar şair.

Yol vermə ki, tarlanı tapdalasın hər yetən,
İnci düzdüyün sapın ucunu göstərmə sən.

Əncirin qol-budağı bomboş qalardı yayda,
Ənciryeyən olsaydı bütün quşlar dünyada.

Bu şivənin, bu dilin mahir ovçusuyam mən,
Dəyər məni görməyə, şairlər xasiyam mən.

515 Hər hücrəyə köçürdüm şeri, şeriyəti mən,
Çıxartdım meyxaədən, ucaltıdım sənəti mən.

Birdəfəlik tullayıb zünnar ilə xirqəni,
Zahidlər, rahiblər də gəlib tapdılar məni.

İndi mən al-qırmızı bir qönçəyə bənzərəm,
Quzey rüzgarlarını durub burda gözlərəm.

Aşkarlasam, car çəksəm bakirə sözlərimi,
Səs salaram cahana qiyamət suru kimi.

Mən söz cadugəriyəm, tazə, köhnə hər nə var,
Mənim məftunum olar, mənim heyranım olar!

520 Bütün sehrbazları mat qoyur sehrim mənim!
Mələkləri aldadan əfsundu şerim mənim.

Gəncəm – Babilim mənim Harutu yandırmada,
Ən uzaq ulduzu da Zöhrəm nurlandırmada.

Zöhrəm söz dəyərini Mizan bürcündə ölçür,
Dilim – ruh aləminin lisanıdır, gözüdür.

Duz-çörəyim bilirəm öz cadugər şerimi,
Halal sehrim sındırır harutun hər sehrini.

Ürəyinin şəklidir Nizaminin sözləri,
Mənim halal sehrimlə daim canlı, dipdiri!

GECƏNİN VƏSFI VƏ KÖNÜLƏ DALMA

525 “Qalxanımı at suya!” – dedi Günəş torpağa,
Özü də qalxanımı atdı, qoydu qırağa.

Gördü can verir Günəş, cahan bir az daraldı,
Onun saralıb-solan süpərindən rəng aldı.

Qonşuları – ulduzlar yaraqsız görüb onu,
Dərhal qılınc çəkdiilər vurmaq üçün boynunu.

Öküz bürcü – boynunda neçə muncuq, sədəf, zər
Yıxıldımı, üstünə xəncər çəkər Ay-Ülkər.

Əl qaldırıb, incitdi Ay öz süd nənəsini,
Gündüz zınqırovuyla gözdi göy qübbəsini.

530 Qaranlıqdan qorxaraq nənə dayə əl atdı,
Torpaqdan fərəh dolu neçə məcun yaratdı.

Məsiha nəfəsindən şəfa saçdı Yer Aya,
Qara sevda oduna su səpdi duya-duya.

Sərin şərbət verdilər sanki təşnə xəstəyə,
Atdı qara sövdanı, Ay qalxdı yerdən göyə.

Xəstələnmiş qəmərdən boşaltdı bir ləyən qan,
Qara mürəkkəb kimi qaraldı bütün cahan.

Üzə çıxdı gecənin içindəki rəngləri,
Qəza söydü, faş etdi üzüqara kafəri.

535 Hər ləhzəsində ciltvə, hər nəfəsində bir naz,
Neçə hoqqadan çıxdı gecə – köhnə hoqqabaz.

Aydın ağ rəndi üstə qızılgüllər tulladı,
Zöhrə öz qavalından gümüş pullar tulladı.

Mən belə bir gecədə yalqızam, çırağım yox,
Nalə çəkən bülbüləm, gülüstanım, bağım yox.

Ciyərimin qanını qatdım ürək sözümə,
Ürəyimin suyundan od çilədim üzümə.

Bir az götür-qoy etdim, öz qəlbimlə qonuşdum,
Bir öyüd kitabını andım, ardınca qoşdum.

540 Gizli bir hatif mənə dedi: – Möhtac olanda,
Borcu o qədər al ki, verməyə gücün çata.

Nə üçün su səpirsən pak, təmiz atəşinə?
Yel kimi yedək atı axı nə lazım sənə?

Dərd gətirən torpağı burax, girsin tabuta,
Şöle verən atəşi bəxş et parlaq yaquta.

Ox atma ki, hədəfin öz düşüncəndir sənin,
Atın öz ayağıdır, qamçını az vur, çəkin!

Yaramaz bundan artıq qəflətdə əyləşəsən,
Canında su qalıbsa, könül qapısına səp.

545 Bir qəlb hekayəsi de, bu göy qübbə içində,
Xoş bir nəğmədi dünya təmiz, mavi biçimdə.

Qaçaq-quldura bənzər beş duyğudan uzaqlaş,
Səninki qəlb yoludur. Qəlbi dərk etməyə qoş.

Uçur Ərş aləminə bədəndən qurtulanlar,
Cəbrail qanadını taxır ruhuna onlar.

İki dünyanı atan tutur qəlb dünyasını,
Ruh aləmində tapır nemətlərin xasını.

Gərəksizdir bəlkə də, təbiətdə göz, qulaq,
Üzəvarı pərdəyə dustaq olmuşuq, dustaq.

550 Qönçə qulaqlarına pambıq tıxamısan ki...
Aldadar gözün səni, get, işə sal idrakı.

Bağda gülə, nərgizə neçin səcdə qılırsan?
Onlar sənin əlindən lələdağdılar, inan!

Hər cür eybəcərliyin aynasıdır gözlərin,
Od üstünə su tök ki, heç nə görə bilməsin.

İnsan təbiətində dəllallıq şəkəri var,
Bəri başdan ən azı qırx yaşını nəqd umar.

Ancaq qırx yaşa çatmaq ən böyük məsuliyyət!
Səfər xərci gərəkdir, bir də zəhmət, məşəqqət.

555 Qırx illik dərslərini təkrar etməkdən əl çək.
Yetər, əfsun oxuma! İndi sənə dost gərək.

Ürək dostun az isə... bircəsini barı tap,
Qəmlərini silməyə bir könül qəmxarı tap.

Qəm yemə, qəmlərinə ortaq olanın varsa,
Dərdin boynunu sındır, bir həmdərd tapılırsa,

Ey dərdə ilişənlər, qəmə əsir düşənlər!
Sizə dost dəyanəti dayaq deyilmi məgər?

İki nəfəs tutuşsa, tapsalar bir-birini,
Bir anda min kədərin qırarlar dizlərini.

560 İlkin xoruz banında sübhün ətri saçılar,
İkincidə ulduzlar zanbaq-zanbaq açılar.

İkinci xoruz banı imdadına çatmasa,
Birinci rüsvay olar, batar qara bir yasa.

Bir iş görə bilməzsən təkliddə sən, ey naçar!
Ara, axtar, yarı tap, yaranı yar sağaldar.

İnan, nemət sayılmaz cahan səltənətləri,
Mın qızılın bir dostdan üstün deyil dəyəri.

Yer üzündə hər kəsin dosta ehtiyacı var,
İllah, elə dosta ki, dar gündə dada çatar.

565 Mey dostları zay edər ayı, günü, həftəni,
Beləsindən üstün bil qapındakı cəftəni.

Salxım ürəyinin sıx şirəsini, şəhdini,
Torpağa dönməklə al bu dünyadan əhdini.

Bil ki, ərşin sultanı xəlq edərəkən cahanı,
Çəkdi, qoşa yaratdı həm surəti, həm canı.

Nəhayətsiz, sonsuzdur Tanrının kərəməti,
Kərəm saçıb, can ilə birləşdirdi surəti.

Surət, can birliyindən qəlb aləmi doğuldu,
Xilafət mövqeyinə çatan xəlifə oldu.

570 Üstə sultan xütbəsi olan bu könül ki var,
Ruh və cisim aləmindən yaranıb açıq-aşkar.

Parlaqlığın könlünün Süheylindəndir əlbət,
Könül cocuqlarıdır bu can ilə bu surət.

Diməğimə yetincə qəlbin səsi, sorağı,
Çırağıma töküldü sanki beynimin yağı.

Qulağımı dil sayıb, sükut etdim bu dəfə,
Canım hədəf kəsildi içimdəki hatifə.

Bu feyz ilə, qüdrətlə gücləndi nitqim, dilim,
Təbim qurtuldu qəmdən, şadlıqla doldu qəlbim.

575 Odlu göz bulağımdan buz suları qovanda,
Qəlbimin atəşilə qazan qaynadı canda.

Beş hissə – beş quldura qəzəb silləmi sıxdım,
Onlar aciz qaldılar, mən bir az güclü çıxdım.

Bir mənzil, iki mənzil at çapdım dincəlmədən,
İlk sıçrayışla çatdım könül qapısına mən.

Getdim canım dişimdə mən öz könlümə sarı,
Elə bil gecə yarı ömrüm də oldu yarı.

Ruh adlı mehrabımın önündəyəm mən yetim,
Bükülüb topa döndü mənim çövkən qamətım.

580 Qəddim ikiqat oldu, haram qatdım yuxuma,
Çövkənim topa döndü, ətəklərim yaxama.

Ayağım başım oldu, başım ayaqımı oldu?
Boyum topa bənzədi, çövkən sayaqımı oldu?

Əldən getdi iradəm, gözümdə gün qaraldı,
Yüzlük təkliyə döndü, təklik yüz şəkil aldı.

Səfərdəşlərim cahil, mən səfərdə xamtəhər,
Kimsəsizlik yamandır, qəriblik ondan betər.

Nə cür keçim qarıdan? Cığır hanı, yol hanı?
Bəlkə geri qayıdım, tərək edim bu məkanı?

585 Qorxudan nitqim batıb. Yolum dar bir keçiddi,
Fəqət cilovdan tutan eşqim dadıma yetdi.

Döydüm qapını. “Kimdir vaxtsız gələn?” sordular.
“Bir Adəm oğlu!” – dedim, –“Yer versəniz şad olar”.

Cəld içəri çəktilər: “Buyur, Tanrı bəndəsi!”
Qaldırdılar, yox oldu vücudumun pərdəsi.

Sarayın ürəyindən bir səs qopdu: – Nizami!
İçəri keç, bura gəl! – Bu səs necə səmimi.

O saray hərəminin dərhal məhrəmi oldum,
“Gəl lap içəri”. – Getdim. Nurlu bir hücrə buldum.

590 Elə parlaq hücrə ki, çılçıraqban, müqəddəs,
Yaman gözlər onu heç görməsin, görə bilməz!

Bir əfsanə içində yeddi hekayət kimi,
Yeddi xəlifə burda əyləşiblər səmimi.

Ora fələk mülkündən daha böyük məmləkət,
Torpağına can verən küləkləri nə xoşbəxt!

Orda günorta şahı gəlib başda əyləşib,
Nəfəsabad diyarı bir azca istiləşib.

Qarşımızda qırmızı, qızıl donlu süvari,
Zəfər rəmzi bir gəncin ləl rəngində paltarı.

Şikar kəşfiyyatçısı, sərt, acıqlı bir cavan,
Yanında qara bir qul – bir az qəmgin, pərişan.

595 Pusquda ayıq-sayıq, mahir bir kəməndatan,
Gümüşdən zireh geyən mis bədnlü pəhləvan.

Sanki onlar pərvanə, mənim könlüm şəm idi,
Onlar pərişan... bircə mənim könlüm cəm idi.

Mən öz qənaətimlə könül mehmanı oldum,
Yalnız könül şahının nemətinə vuruldum.

Mən könül ordusunun görüncə bayrağını,
Üz çevirdim aləmdən, atdım hər novraqını.

600 Öz dililə söylədi könül mənə: “Ey dilsiz!
Uçur dilək quşunu bu yuvadan, uçur tez!

Bu cür tüstü içində tutuşar odum mægər?
Mən duzam, xoşlayarmı hər duzu sütül ciyər?

Mənim kölgəm bu dəhrin sərvindən əzəmətli,
Addımlarım, ayağım onunkundan qüdrətli!

Xəzinəyəm, amma ki, harun kisəsində yox,
Səninlə olmasam da, uzaqda deyiləm çox,

Ona çox qulaq asdı mənim nitq bülbülüm,
Nəfəsini duyunca utandı, susdu könlüm.

605 Sıxıaraq baş əydim, bir müddət yerə baxdım,
Qulağıma ədəblə qulluq həlqəsi taxdım.

Ustad – könül xacəsi təzələdi əhdimi,
Fələklərə ucaldı sayəsində Nizami.

Qalmadı riyazətdən, pəhrizdən başqa yolum,
Dedim: mən də o pirdən riyazət dərsi alım.

BİRİNCİ XƏLVƏT – QƏLBİN TƏRBİYƏSİ

Ədəb dərsinə keçdi o riyazət öyrədən,
Məni doqquz fələyin çıxartdı çevrəsindən.

Yolumuz həlqə-həlqə, əyri-dolay, çən-duman,
Fəqət, mənim ustadım sapmadı öz yolundan.

610 Elə bir yerə çatdı yolumuzun axırı,
Tamam arxada qaldı onun dolambacları.

Sözü daşdan keçən pır bizimçin qürur idi,
Tanrımız olmasa da Tanrıdan bir nur idi.

O pır iki cahanda mənə gözətçi, hamı!
Yoxsa çəkib dərdimi, qayğıma qalardımı?

İşlərimi yoluna qoymasa da bu dəm o,
Bilirəm, şəfqətini əsirgəməz məndən o.

Mənim tək ədəbsizə ədəb öyrədən o pir,
Az qala qulum oldu, mənalıdır bu tədbir.

615 Mənim kimi qulundan bezib üz döndərmədi,
Qənimət bildi bəlkə bir yoxsulla ülfəti.

Züleyxanın vətəni Misirdənmi o, gəldi?
Yusifini quyudan çıxarmaqla yüksəldi!

Uyğudan qapanarkən gecənin qara gözü,
Yandı sübhün çırağı, işıqlandı Yer üzü.

Doğdu Günəş, Fələyin nəhənk çırağı yandı,
Gecənin qaranlığı dan rənginə boyandı.

Mənim əlimdən tutdu əli çıraqlı ustad,
Gəlib çatdıq bir bağın ətəyinə xeyli şad.

620 Ətəyimi arıtdı kədər tikanlarından,
Gülə qərq etdi məni gül nəfəslə o insan.

Güldüm yaşıl çöldəki lələ kimi, zər kimi,
Yüz yerdən parçalandı paltarım güllər kimi.

Canını təslim etdi canıma al lələlər,
Yaz yanaşdı, bağladı belimə güldən kəmər.

Gah qan rənginə düşdüm al qırmızı mey kimi,
Gah da yırdım gül kimi köynəyimi – qönçəmi.

Tez budaqdan budağa, güldən gülə can atdım,
Bir qaynağa qovuşub, su içməkdə muradım.

625 Mənim eşq bayrağım bənd olunca bir yerə,
Vəfa qoxusu gəldi başqa bir yandan yenə.

Açıq deyim: bir yarın rayihəsi, nəsimi,
Mənə ürək, can verdi İsa nəfəsi kimi.

Fırlatdı bir tərəfə mindiyim kəcavəni,
Səhər rüzgarlarına yar-yoldaş etdi məni.

“En aşağı! – Söylədi, – Özündən çox vurma dəm,
Enməsən, endirərəm səni mənlük təxtindən!»

O xəyal dənizində mən ki, bir gəmi oldum,
O cənnət havasında cənnət sakini oldum.

630 Orda axır sərin su, burda od düşüb cana,
İrmağın qıyısına at sürdüm yana-yana.

Qarşımdakı saf bulaq Günəşdən daha parlaq,
Xıvr yuxusunda da görməmiş bu cür bulaq.

Nərgizlər – oyaq gözlü, yasəmənlər yatağı
Baxsan, uyudar səni günün günortaçağı.

Qaliyə iyli behişt bu bağın qulu oldu,
Fələklər dairəsi onun həddi-hüdudu!

Güllər qərar tutublar yarpaqlar yaxasında,
Ətkləri sürünür tikanlar arasında.

635 Tulkü vermiş tikana dərisinin rəngini,
Çeyranlar çiçəklərə göbəyinin mişkini.

Şəkər gülüşü güldən xəcalət çəkən tutu,
Məst olub, yaşillığı qanadlarıyla tutub.

Şəhlər dadlı süd kimi damır təzə otlardan,
O südün şəkərilə məst olub ahu, ceyran.

Gəlin otağı kimi süslü gül yuvasında,
Ceyranlar gül ovlayır, böcəklər salır səda.

Necə quçaqlaşblar, görün, xeyri gülləri,
Gül rəngli ənbər üçün yelpik olub hər biri.

640 Nərgizlər baxanların gözlərinin sürməsi,
İlanları kor edər otun zümrüd şöləsi.

Qafiyələr bəstələr orda qumruyla bülbül,
Ağlı başdan çıxarar yasəmənə qızılgül.

İsa dilli, nisgilli, ömrü birgünlük süsən,
Sübhə müjdə verməkdə Musanın pak əlindən.

O qədər fəryad qıldı göyərçin dönə-dönə,
Axır saldı göyü də öz göyərçin rənginə.

Sultan söyüdlərinin müşk ətirli hüsnünə,
Rüzgar ümid əlilə misralar qoşur yenə.

645 Gah bahar gəlirdi ki, salamlasın hər yanı,
Gah gül təşəkkür ilə dindirirdi tikanı.

Türkə bənzər yasəmən çöldə qurub ağ çadır,
Çadırın ayparası Sürəyyaya nur saçır.

Lalə namaz qılmağa gəlib atəşkədəyə,
Məcus hindlilər kimi əlləri qalxıb göyə.

Lalənin bağı qara – ərəb yavrusu kimi,
Türk yasəmən Yəməndə Süheyl ulduzu kimi!

Sular yumşaqlığıyla Qaqum xəzinə bənzər.
Yaşıl otlar – Sincabla, qəribədir, cüt gəzər.

650 Bağın darvazasında çut bayraq: qızıl, sarı,
Qapılar pəncərətək açılmış göyə sarı.

Aya, ulduza çatan uca budaqlar ki var,
İşıqlıqdan kölgəyə qızıl pullar tullayar.

Günəşin qulağına kölgə nəşə pıçıldar,
Təsbeh çəkən suların əlində qum canlanar.

Sünbülün busəsindən yaralanmış nəstərən,
Gül dodağı incimiş qönçənin kirpiyindən.

Xeyrinin ox qabında daha qalmamış tikan,
İstər qalxana dönsün, istər diləsin aman.

665 Titrəyir salxım söyüd oxla vurulmuş kimi,
Lalənin manqalından qalxan dumanmı, çənmi?

Sanki dalğalı çəmən qanadlanıb qalxacaq,
Yasəmən təzəlikdən damla damla axacaq.

Burda şəkər qamışı təbəssüm saçdı yenə,
Sarı güllər boyandı qırmızı ləl rənginə.

Hələ sərxoş çiçəklər, sərsəri çöl gülləri...
Gül ətrilə açılıb yellərin şən dilləri.

Turuncun yarpağından yaşıl görünən səma,
Əlində qızıl narıncı birdən çıxdı qarşıma.

660 Fələklər bayrağını qızıl şəfəqlə süslər,
Yaşıl bahar güləşib, onu yıxmaqmi istər?

Bu göyərən aləmin hər gülü, hər çiçəyi,
Sanki yerin canıdır, göylərin də ürəyi.

Yaşılbaş dan ulduzu doğar hər gün dan üzü,
“Daim yaşıl qalasan, ey bağ!” – Söylər bu sözü.

Gəlib burdan keçəndə yaşıllığını lək-lək,
Girov qoymuşdu sanki yaqutu çalan fələk.

Günəşin qaynağından işıq almış hər bulaq,
Cənnət hurilərinin gözlərindən də parlaq.

665 Otlar namaz qılarkən seldən əl suyu almış,
Qüslə görə şükr edib, qalxıb bir boy ucalmış.

Süleymanın ətrini alınca neçə güldən,
Quşlar Davud səs ilə nəğmə söylər könüldən.

Vurulmuş qırqovulun almaq üçün qanını,
Çil köklik cırmaqlayır sərvın ağ dabanını.

Bağ bülbülə əmr etdi qarğayaraq qarğanı:
– Gedin, alın canını, halaldır onun qanı!

Atıb getdiyi gündən bayquş bu gözəl yeri,
Onun alınına yazdı fələk viranələri.

670 Əsdi Süheyl rüzgarı Yəmən yellərilə bir,
Bomboz, yanıq çöllərə gətirdilər rəng, ətir.

Sürətlə qaçdığından yandı lalənin bağı,
Sinəsinə dağ çəkdi ürək çırpıntıları.

Sürətpərəst şümsadın kölgəsi əl-qol atdı,
Az qala tər lalənin ciyərini çıxatdı.

Gümüş dirnaqlarıyla səhər üzlü yasəmən
Titələri silmişdi gecənin gözlərindən.

Qızıl kəndirli Yusif quyu qazdı mübarək,
Quyusu – yasəmən çənəsindəki çökək.

675 Yəhudi çalması tək saraldı yerin üzü,
Su göstərdi Musa tək işıqlı əl möcüzü.

O çeşmənin suyundan məlhəm düzəltdi torpaq.
Nuş etdiyi nə varsa, geri qaytardı ancaq.

Səhərin aydınlığı sığmadı göylə yerə,
Kölgəni gəzdirməyi tapşırdılar yellərə.

Gunəşin dodağını sancdı kölgə, axdı qan,
Yel daradı, şəh düşdü söyüd yarpaqlarından.

Orman qımıldanarkən işıq kölgəni qucdu,
İrmağın yaxasında rənglər qol-qanad açdı.

680 Mən tikan arayarkən nə tapdım: ud ağacı,
Udla dolu manqaldı gül şaxəsi, gül tacı.

Çiçək ovçu, gül boynu – bülbüllərin minbəri,
Bənövşənin telləri – qızılgülün kəməri.

Quşların cəh-cəhləri Davud səmindən də xoş.
Güllər Nizamidən çox şəkər, qənd səpən olmuş.

BİRİNCİ XƏLVƏTİN SƏMƏRƏSİ

Külək öz niqabını atınca bir kənara,
Qəlbim, ustadım mənim könül verdi bir yara.

Gördüm bir nigarı ki, nəfəsi gül qoxulu,
Özü qəndə qarışmış, gülüşü şəkər dolu.

685 O fitnəli, ay üzli, ipək yaşmaqlı rəna,
Gözəlliyilə Ayın od vurdu xırmanına.

Zülfünün qıvrımları enmiş kəmərinədək,
Başdan-ayağa göyçək, nazlı, duzlu, mübarək.

Görüb onu, duz kimi yalamaq istər hamı,
Duzlu göz yaşı tökər anıb duzlu dad-tamı.

Qarışınca şəkərə gül dodaqların duzu,
Dodaqların şəkəri suya düşdü, doğrusu.

Şəkər bağında ondan tutuquşu utanar,
Tutuquşu başından gözəl, ağ çənəsi var.

690 Çənəsinin yumrusu tazə narınca bənzer,
Turunc dadlı buxağı bəlkə gümüş, bəlkə zər.

Sərxoşları ayıldan bağ gülütək sehri var,
Dostun verdiyi meytək tövbələri sındırar.

Təbərxtək, innabtək qan tökən gül dodaqlar,
Cana qıyar, şəkərin ağ başını bıçaqlar.

Qızılgüldür, yaşıldır, fəqət, qənd qamışından,
Noğulmu, nabatmıdır? Yox, şərbət sanar dadan.

Ud ağacına oxşar xalı ciyər yandırar,
Gündüzün sədəfində qaliyə özən nigar!

695

Xalının həsrətilə yandı aşkar, gizlincə,
Ay özü göy üzündə xala döndü bir gecə.

Onun ləli gecəni Ay təkin nurlandırar,
Ala gözləri bizi Günəşdən çox yandırar.

Ürəklərin karvanı neçə fərsəng uzanar,
Fəqət, bu şüa yollar onun ağzı kimi dar.

Məgər o daşürəkli mənə zərrəcə yandı?
Ciyərimin üstündə ürəyim parçalandı!

Bal dodaqları sözmü, ya gülüş səpir onun?
Hüsnü şüalar saçır, hər qənzəsi bir əfsun.

700

İnci qutusu kimi qapanmışdı dar ağzı,
Aralansa dodaqlar, qənd, şəkər satar ağzı.

O hoqqanı, o dürrü elə ki, gördü eşqim,
Elə sehrləndi ki, bu sehri yapmaz heç kim.

Ağır tay kimi atdım parılıya uymağı,
Ruhum boynumdan açdı hər cür xaltanı, bağı.

O qənirsiz gözələ baxmağa taqət hanı?
Başımdan aşan gördüm dirilik bulağını.

Ağılımlı getdi əldən, divmi göründü gözə?
Dəmir qandal vuruldu sanki biləyimizə.

705 Məgər mey nəşəsilə kədəri silmək olar?
Günəşin nur qaynağı məgər gillə suvanar?

Dərdlilərin yoldaşı, könüldaşı – dərd, aç,
Şərab düşkünlərinin şərabdadır əlacı.

Ey sinəmə çəkdiyən dağdan xəbərsiz nigar,
Sənindir ruhumdakı bu tazə bağ, bu bahar.

Mənim gözlərim çıraq, sən üstümdə çıraqban,
Sözüm – bağdı, göz yaşım – bağı suvaran bağban.

Pərdə dalında qalan bir gözəlin siması,
Bu gün mənimçün “İxlas” surəsinin aynası.

710 Bu dolaşq kələfin ucu tapılanacan,
Başım dizim üstündə – çox əyləşdim nigaran.

Yəqinlik yolu seçdim yara yetməkdən ötrü,
Sən də mənim getdiyim yolla get, ey dost, yürü!

Yox, bu pərdəyə yadsan, dayan, şair yürüsün,
Nizaminin işini elə Nizami görsün.

İKİNCİ XƏLVƏT – GECƏ GÖRÜŞÜ

Könlüm – ustadım mənim qədəh vurmaq istədi,
Bir neçə tay-tuşuna “Gəlin, dərdləşək!” dedi.

Səhər kimi işıqlı gecənin masasında,
Vardı arzu edilən hər cürə nemət, qida.

715 İlk baharı andıran məclis, asudə işrət,
Nə rüzgardan çəkinmə, nə də bir ayrı möhnət.

Pəncərədən girən meh buxar qoxusu saçır,
Darda qalan Yusifin köynəyindən bəhs açır.

Gecə şahı öldürmüş gecə bəkçilərini,
Eşqin şəkəri üstə çırpınan böcəklərmi?

Sazçalanlar pərdədə rəng arar, ahəng arar,
Keçir vəfa bəhsinə pərdə dalındakılar.

Yerə dəymək eşqilə Süheylin qədəmləri
Dürr üstünə ləl səpir, şəh üstünə mirvari.

720 Yanır ciyərin şamı – yanır şamın ciyəri,
Atəşin ürəyitək ürəyin atəşləri.

Manqalda ud ağacı məclisi nurlandırır,
Şəkər saçır... şəkər də udu alovlandırır.

Gül suyu şüşəsindən saçır ətri, şəkəri,
Ağ süfrəyə zər tökür şamın al şöhləri.

Şərab noğuldan öpüş almaq üçün biqərar
Noğul ağzından badam, gözündən şəkər saçar.

Şəkər dodaq, badam göz bir-birinin məhrəmi
Eşq oyunu qızışır Mərrix ilə Zöhrənin.

725 Qulaq qapılarına çatır şirin vədələr,
Gülüş gül dodaqlardan dirilik suyu istər.

Tülkünün göbək xəzi altındadır qaplanın,
Aslan kəmər eyləmiş göbəyini ceyranın.

Aşiqin yaxasında məşuqənin əlləri,
Rəqs edənlər məclisə saçır dürrü, gövhəri.

Şamlar əli qədəhli saqilərmi, dayanmış,
Taslar mey aludəsi, pərvanələr bayılmış.

Uyğu nəyə bənzəyir? Qanadsız pərvanəyə,
Təşəkkürlə baş əyən şamlar dönüb şöləyə.

730 Əlindəki saziyla Zöhrə məclisə zivər,
Dürüst bir ahəng ilə mizrab sındıran əllər.

Məclis qızıb, qeyb olub uyğusuzluq xumarı,
Bir-birindən nur alır məhəbbət çıraqları.

O şeyi ki, təklikdə heç bir kəs tapa bilməz,
Bircə nəfəsdə tapır onu iki həmnəfəs.

Bir-birinə verirlər sevgililər mükafat,
Bədən bədənə peşkəş, könül könülə sovqat.

O bəzənmiş hücrədən yoxluq yükünü guya,
Atmışlar ölüm adlı tamam başqa dünyaya.

735 Şadlıq quşu naməni qanadına bağladı,
Sürəyyanın qırıldı yeddi qolu, qanadı.

Dan quşunun – xoruzun səsi atəş dolusu,
Məhəbbət quşlarının ciyərinə səpdi su.

Quşcuğazlar mürgülü... xoşdur uyğunun dadı,
Ayın əli, göylərin ayaqları bağlıdı.

Yabancılar qapıdan girə bilməz içəri,
Pərilərin telləri – divanələr zənciri.

Müştərinin ürəyi qəm həlqəsində çarpar,
O, üzük həlqəsindən bir az da xırdaca, dar.

740 Cinlər büdrəyən kəsə hücum etdikləri tək,
Hər aşiqin aqlını başdan alır bir mələk.

Tikanları götürür kirpik ucunda onlar,
Könül qapılarında yasəmənlik salanlar...

Xəttü xalı neyşəkər, hüsnü – könül meyvəsi,
Cismi bəlkə də güldan, özü – bir gül dəstəsi.

Fındıq ağzı şəkər, qənd, badam gözləri xumar,
İnnabı püstəsinin üstə incə xətmə var?

Saçlarının gecəsi “halal sehri”nə bənddi,
Babil sehri, hind xalı ovsunlamış bu xətti.

745 Camalları, xalları, incə qəməzlərilə,
Döndərdilər aləmi Hindistana, Babilə.

Gözüm baxdı gözünə... bir təbəssüm qazandı,
Ürəyim bir cüt gözün başına çox dolandı.

İti dilli qəməzi, gör, tikanmı, ya neşər?
Saçlarının düyünü bizim işlərə bənzər.

Hər kamana qoymamış qəməsinin oxunu,
Bir baxışla öldürür aşiqlərin çoxunu.

Qanad verir ürəyə sanki İsa nəfəsi,
Ürəyin torpağında abi-həyat çeşməsi.

750 Ətri yasəmən kimi bədəninə, əynində,
Yaşmağını Ay kimi, daşıyır öz çiyində.

Gül üzü, al dodağı şəkər, badam səpmədə,
Bəlkə pənah aparır güllər şəkərə, qəndə.

Həyat verdi, can verdi hər baxışı cahana,
Hər kirpiyi can üçün dönüb oldu bütxana.

Gümüş tək ağ üzündə ətir saçır qara tel,
Müşkün özü ətrini ondan alır elə bil.

Gümüş buxaq, ağ buxaq kəmərlə bağlıdır tərdən,
Göy qurşağı yarandı Günəş yanında birdən.

755 Zülf – İbrahim, yanaqlar – İbrahim atəşləri,
Göz – İsmail, kirpiklər – onun qətl xəncəri.

Yanağının atəşi bir dəstə reyhan oldu,
Nərgizinin üstündə xəncər də xəndan oldu.

Mey tək yandırar səni bir busə versə əgər,
Dodağı ölgünləri İsa kimi dirildər.

Onun tərlı yanağı şəhi ağappaq nəsrin,
Ay camalı nur saçır göydə Sürəyya təkin.

Necə qəşəng açılıb hurinin ağ yaxası,
Səhər naməsidirmi nur möhürü – tuğrası?

760 Tanrı ərənlərinin hümməti, xalqın canı,
O nurun divanəsi, o işığın qurbanı.

Ağız susur... qaşlarsa doymur incə söhbətdən,
Gözlər qonuşur... çünki dil tutulub heyrətdən.

Ağ süfrəni, gör, necə gül rəngli mey bəzəyir.
Qızıl, gümüş qədəhlər nərgizlərə bənzəyir.

Əqlin başı aylanır bu dairə içində,
Əldən gedir ürəyin dözümlü də, gücü də.

Gülməkdən vaxt tapmayan gül ağızlar qiyamət –
Bircə ah da çəkməyə qalmayıb daha taqət.

765 Məğlub olub... başını səbr aşağı saldı,
Fitnə iki ahəngin arasındamı qaldı?

Sədəfli saz ucaldı Davudi nəğməsini,
Nəql etdi Mahmud ilə Ayaz hekayəsini.

Nizaminin şeri də bu dəm qənd, şəkər saçdı,
Qəzəlخان ceyranların dillərində dolaşdı.

İKİNCİ XƏLVƏTİN SƏMƏRƏSİ

Əzəlin toxuduğu bir xəlçənin üstündə,
Ömürdən ötən çağlar yenə də öz hökmündə.

Könül mənim şerimlə salam verir qulağa,
Gözlər alır salamı, canla dodaq-dodağa.

770 Türk gözəli gülərkən qəndin qəlbi daralır,
Ceyranların gözündən gözlər sürməni alır.

Kətan geyinib gəlir ay camallı türk yarım,
Sökülmüş kətan kimi çatlayır dodaqlarım.

Gecənin sifətinə işıq silləsi çırpın,
Ay səmada sübhədək aydınlığa pasıban.

Bir az xəfif dəyəseydi qəmzəsinin oxları,
Can düşüb qədəminə, öpərdi torpaqları.

İşığından islandı şamın ağ kirpikləri,
Qısqanclıqdan ağardı çırağın bəbəkləri.

775 Sitemlər ki, etmişdi cövr ilə, cəfa ilə,
Təbərrik bildi könül, götürdü vəfa ilə.

Mən – su arxı, o – çəmən, mən – yaşıllıq, o – Günəş.
Mən yuduğum paltarı qurudurdu o atəş.

Bəhrəsindən daddığım o gecə, bostanında,
Nəyi var, bilmişəmsə, günahkaram yanında.

O yeni doğmuş Ayın şəfəqdəndi kəməri,
Bütün məftunlarından gizlətməmişdi bəhəri.

Sən demə, məftununun məftunu olubmuş o,
Mənim eşqim – qığılcım, onunku – məşəl, alov!

780 Deyirdik sübh açılısın bir az gec, bir az yavaş,
Bu gecə pərdəmizə gündüz od vurmasın kaş.

Sağ çıxa bilsəydik, ah, bu gecədən gündüzə,
Bəlkə qiyamətəcən yaşayardıq göz-gözə.

O gündüzdən işıqlı gecə – bütöv bir həyat,
Yatsam, yuxumda belə bir də görmərəm, heyhat.

Mənim o gecədən xoş gecəm olmayıb hələ,
Elə gözəl bir gecə bir də düşərmə ələ?

O gecəni bir daha görə bilmək üçün, ah,
Əl qaldırıb göylərə deyirəm: Allah, Allah!

785 Yox, qaranlıq deyildi, aydın gündü o gecə,
Təkcə merac gecəsi tay olar ona, mənəcə.

Fələyin ləli üçün “Günəş!” deyə mələr Ay,
O gecənin dərdindən dirilər Ay, ölər Ay.

Nəçin gecə gündüzə özünü düşmən sayır?
Bəlkə min gün içində o gecəni arayır!

Mən hər şeydən asudə. Bir də nə gördüm öndə:
Qılınc vurur başına, səhər al qan içində!

Yandırdı kirpiyimi qaynar Günəş, inanmı,
Göz yaşlarım bürüdü könlümün eyvanını.

790 Yağış Günün qırmızı köynəyini yudu ki,
Pak olsun əl qaldırıb salamlarkən göyləri.

Günəşin yaratdığı hövzə sanma lal durub,
Sənin və mənim kimi min–min sənək sındırıb.

Çərx gümüşlə bəzəmiş ulduzların dəstini,
Açmış altun Günəşin qızıl səhifəsini.

Bir az yüngül oyandı ağır yatan dan yeri,
Qaranlığın qanını tökdü qızıl xəncəri.

Mən dözmədim şəfəqin yürüşü qarşısında,
Qalxan etdim canımı bu qılınca, bu oda.

795

Çaydan sıçradı səhər – o təşnələr düşməni,
Gecənin körpüsünü sökdü, öldürdü məni.

Bir səs gəldi könlümün təzə xərabəsindən:
“Mükafatım, ey səhər, söylə, budurmu səndən?”

Bundan bir azca əvvəl yarım mənə yar idi,
Qaranlığa nur saçan qızıl şamım var idi.

Hanı o şam, o gecə? Hara qol-qanad açdı?
Uzaqlaşdı, dağ aşdı, guya heç olmamışdı.

Yemiş sənin balını, sanc onu neşterinlə,
Pambığına od vur, od, yol tükünü, ver yelə!

800

Ağıllandır xamları, qorxma, olsan da qatil,
Yanmışları yandırmaq əlində çətin deyil”.

Göz yaşımı görüncə gün məni qucaqladı,
Şəfəq və şəfqət saçdı, qan-yaş töküb ağladı.

Mənim ahımla yandı o dan yeri, o xırman,
Günəşin od qaynağı dondu göz yaşlarımından.

Fələk zəhər də verdi, ümid də verdi mənə,
Gecə ilanı muncuq, Günəş gətirdi mənə.

Səhərin gözlərindən işıq aldım, nur aldım,
Çox şeydən xəbər tutdum, yenə bixəbər qaldım.

805

Hər kim ayaqlaşırsa, bu yürüyən fələklə,
Demək, qucur aləmi səhər boyda ürəklə.

Aylı gecələrindən sən ey xəcil qaldığım,
Gündüzünün yanında üzü qara olduğum!

O gecəni vəsf edib mən ki qələm çalmışam,
Ondan ədəb, mərifət, ondan ibrət almışam.

Yalnızlıq pərdəsinin qara rəngidir gecə,
O zülmətdə bircə nur idrak nurudu, mənəcə.

Manqalda ud ağacı gül suyuyla yanaşı,
Biri xəstə naləsi, o biri də göz yaşı.

810 Süfrədəki nemətlər, bəxtimdəki mələkə,
O Qədr gecəsinin xəyal nurudu bəlkə.

Bu göy qübbə altında, de, kimlərdir ucalan?
O qaranlıq pərdəyə, o sirrə vaqif olan?

Bizə pərvanəliyi öyrədən gündən bəri,
Həmən şamdan yaxşı şam yandırımı dan yeri?

Çalış sən də o şamdan bir azca nur alasan,
Sən də Nizami kimi dönüb چراق olasan.

Birinci söhbət

ADƏMİN YARADILMASINA DAİR

O zamanlar ki, eşqə səcdə qılan yox idi,
Yoxluq içində varlıq səssiz bir çocuq idi.

815 Lakin gəldi o xoşbəxt yoxluqdan bu varlığa,
Bəşər darvazasını açdı bəxtiyarlığa.

Pərilərin sonuncu çocuğuydu bu bəndə,
İnsan oğullarının ilkiydi Yer üzündə!

Tanrıya bayraq dikib ilk xəlifəsi oldu,
Bayraq kimi ensə də, bir də qalxıb doğruldu.

“Adəmə ad öyrətdim, torpağını qırx günə,
Yoğurdum!” – ayə gəldi təkcə Adəm şəninə.

Gözləri gah bulaşığı, gah tərtəmiz bir aləm,
Həm qızıldı, həm sərraf, həm məhək daşı Adəm.

820 Göydə yaşayanların ən gözəli, ən xası,
Təptəzə yer əhlinin o idi tək aynası.

Canının şəkli bildi insanlıq o igidi,
Yeddi səma qolunun qızıl bilərziyidi.

Çıxdı iki beşikdən – qovuşdu cism ilə can,
İki cövhər məğzini mənimsədi ilk İnsan.

Odur zindan əhlinin mükafatı, xələti,
Ruh əhlinin saqisi, sədri, ilham qüvvəti.

Bu xilqətin siniri, səddi – onun bazarı,
Varlığında Allahın saflıq, qüdrət axarı.

825 O hələ süd qoxulu qırx günlük bir çocuqkən,
Dil açdı, dərs öyrəndi qırx yaşlı müdriklərdən.

Eşqin gözəl yazısı alnında şölələndi,
Cənnətin qucağında bir gülüstandır indi.

Uzaq görən ən parlaq gözdən çıraqlı oldu o,
Ən uca bir ağaca qondu, yuva saldı o.

Ondan dən alsın deyə cənnət quşları gəldi,
Şərəfi qarşısında bütün başlar əyildi.

Tamah saldı kərəmin bəxş etdiyi danəyə,
Atdı ev-əşiyini, cənnətə vida deyə.

830 Şükür sənə, ey Tanrı, tələdə saralır dən,
Dəyərdimi bu şükrə? Dən qoyulmuşdu qəsdən.

Tanrıya dualardan, diləklərdən yaranmış,
Səcdəsinə az qala cümlə cahan qapanmış.

Adəmin darvazası kimə qiblə olmadı?
Yalnız bircə divanə – İblis səcdə qılmadı.

Səkkiz cənnət bağından üstünə gül səpildi,
Bütün güllərə ləçək, iblisə dağ çəkildi.

Lakin, ey insan oğlu! Adəm gülmədi sənsiz,
Cənnətdə bir rahatlıq, inan, bilmədi sənsiz.

835 Cənnətdə hökm etməyə tükənmişdi dözüümü,
Dərd çəkirdi ki, sən də görəsən Yer üzünü.

Qəlbində övlad eşqi, övlad – onun sabahı.
Bir arpaya dəyməzdi buğda yemək günahı.

Ciyərini dağladı buğdadan gələn ağrı,
Buğda dənəsi kimi iki bölündü bağı.

Buğda kimi lüt-üryan, gözü-könlü qubardı,
Nə torpağı, nə daşı, nə də ruzusu vardı.

Bildi: şuma düşməsə çatar əhdinə haçaq?
Dəyirmanə girməsə, üzü ağ olmayacaq.

840 Buğda yeyincə, üzü buğda rəngini aldı,
Bərk utandı, ay kimi, saman kimi saraldı.

Buğda qara torpağı yarılıb çıxırsa necə,
Adəm sənin uğrunda cəbrə dözdü eləcə.

Deyərsiz bir buğdaya elə ki, tamah saldı,
Özü də buğda kimi çıplaq, lüt-üryan qaldı.

İblisin ucbatından uğradığı həqarət,
Buğdanın da bağrını ikiye böldü, əlbət.

Quru torpaqda bitən sarı buğda, o gövhər,
Ağılsızlıq, sıxıntı rəmzi deyilmi məgər?

845 İnsan buğda yeməklə bir az bəlkə saz oldu,
Heyhat, buğda əslində nəhəng bir ağız oldu.

Can ipinin ucunu itirmiş, ey zavallı,
Bircə buğda danəsi səni tələyə saldı.

Öz arpa çörəyini qənaətlə ye ki, sən,
Adəm düşən buğdanın toruna düşməyəsən.

Yaraşarmı sənə heç iblis felinə düşmək?
Sən bir sultan şirisən, hürmə qapıda it tək!

Əgər tövbə etməsən Adəm kimi ürəkdən,
Alındakı ləkəni silə bilməyəcəksən.

850 Suçun varsa, üzr istə. Paka çıx Adəm kimi,
Adəm üzr istəməklə, de, təmizlənmədimi?

O gündən ki, meylini bir danəyə saldı o,
Bu həyat tarlasının əkinçisi oldu o.

Adəm, gör, hara gəldi bir buğda həvəsilə,
Cənnətdən hara düşdü? Bu dünya tələsinə!

Solmuş gülə bəxş etdi yağışlı yaz buludu,
Sərəndibə köç edib, ismət çadırı qurdu.

Günahı ucbatından qaçdı xeyli uzağa,
O, üz qaralığını tökdü qara torpağa.

855 Nilçi oldu, gözündə nil rəngində asiman,
Hindistanda çəmənlər bitdi göz yaşlarından.

Fələk vuran ləkəni ovcundan silənədək,
Qarşısında göyərdir nil rəngində ot, çiçək.

Ay kimi şölə saldı, Xətə türkünə döndü,
Papağının altında Xətə zülfü göründü.

Bir yüngüllük gətirdi tövbə dağ cüssəsinə,
Yer üzündə Tanrının döndü xəlifəsinə.

Vəfa toxumu əkdik ağıl tarlasında o,
Bəhrəsini vəqf etdi, bizə verdi sonda o.

860 Cənnət xəzinəçisi nə vermişdisə, ona,
Altıqapılı evdə qoydu doqquz xurcuna.

Buyur, nuş et, bəyənsən hansı gözəl neməti,
Biçmək sən qismətin, əkmək onun qisməti.

Ud inlər ki, yayılsın manqalın rayihəsi,
Eşşək cəfa çəkər ki, səfa görsün yiyəsi.

Bəli, sən işini səndən öncə gördülər,
Tanrının lütfüylə sən yüksəldin, ey bixəbər.

Dön bahar rüzgarına, çiçək gəmisini ol ki,
Bostandan qovmasınlar səni tikanlar təkisi.

865 Qafil olma ki, ömrün yetincə son baharı,
Qəlbə soyuqluq gəlir, cana atəş azarı.

Aslan ürəyin yoxsa, yoldan çəkilməlisən,
Demək, aslan deyilsən, bir aslan heykəlisən.

Saray qapılarında seyr elə heykəl şiri,
Yüz zopa vursan belə, qımıldanmaz heç biri.

Fələk xələti geymək sənə yaraşır məgər?
Ey torpaq oğlu, yalnız torpaq eybini örtər.

Sənin tale ulduzun çoxdan sönüb, ey bədbəxt!
Özün yumaq olmusan, dərdin, qəmin yekə dağ.

870 Dustaq deyilsən məgər? Bəs nədən ulu göylər,
Mın şəhəri tutanı bir şəhərə bənd edər?

Sən də bu göylər kimi beli bağlı ol müdam,
Fələklərlə ayaqlaş, irəli qaçma ondan!

Od kimi iti getmək, yanıb kül olmaq asan,
Bəxtəvərlik odur ki, yolda yorulmayasan.

Sakit axan su kimi yaşamağı seç peşə,
Yüngül suyun qiyməti ağır olur həmişə.

Bədən gözəllik tapır yalnız çevikliyilə,
Ruhun yüngüllüyündən can dönür qızılgülə.

875 Yüngül əsən rüzgarlar dolaşır hər iqlimi,
Ağrılar öz yerində qalır Qaf dağı kimi.

Tikan olma, aldanma qızılgülün hüsnünə,
Önə bax, bənövşə tək baş əymə öz köksünə.

Divarları aynalı bu otağın içində
Tək özünü görürsən, hər şeyin gözü səndə.

Tək özünü görürsən sən bu ayna dünyada,
Varlıqda yox kimsən, ömrü vermişən bada.

Nə qədər hüdudlara, hədlərə çatsan da sən,
Varlıqda yox kimsən, lüt-üryansan əzəldən.

880 Əgər kədər duzundan azacıq dadmış olsan,
Bu duzsuz işlərinə sən əl çəkərsən, inan!

Əl çək zülümdən. Uğraş vəfa yurduna birbaş,
Yanaş ulu Tanrıya, alçaqlardan uzaqlaş!

Tanrı gözəlliyini görüb, çirkinliyi at,
Uzaqlaşıb özündən, Tanrı məqamına çat.

Üzr istəsən, suçundan birdəfəlik əl çəksən,
Dada yetən Tanrıdan lütfələr görəcəksən.

ÜMİDSİZ PADŞAHIN BAĞIŞLANMASI DASTANI

Adil şah yuxusunda zalim bir soltan gördü,
Soruşdu: – Sənə Tanrı hansı cəzanı verdi?

885 Gündüzlər qan tökmüsən, ev yıxıb, zülm etmişən,
Gecə hansı əzabı çəkdin əvəzində sən?

Zalim cavab verdi ki: – Ömrüm çatarkən sona,
Göz gəzdirdim cahana, pənah gətirdim ona.

Görüm düşkün çağında yol göstərən kimim var?
Tanrı mərhəmətinə kim məni ulaşıdırar?

Baxıb gördüm heç kəsin mənə bir şəfqəti yox,
Hiddəti, nifrəti çox, lütfü, mərhəməti yox.

Söyüd kimi titrədim, dözmədim bu rüzgara,
Ürək yara, üz qara, indi gədim mən hara?

890 Axar suya tulladım dörd ucunu kilimin,
Təkcə Tanrı lütfünə bağladım öz könlümü.

Dedim: ey ulu Tanrım, biz acizik, sən qadir,
Bu miskin, aciz qulun səndən xəcalətlidir.

Suçlarından peşiman zavallıya rəhm elə,
Nifrinlər qazanmışam yolundan çıxmaq ilə.

Ya tulla cəhənnəmə – ən sərt cəza ver mənə,
Ya da pisləklərimin əksini göstər mənə.

Gördü üzümdə tər var – xəcalət nişanəsi,
Üz döndərmədi məndən, kimsəsizlər kimsəsi.

895 Feyzilə qəbul etdi mənim yalvarışımı,
Çiyimdən dağ götürdü, sıgalladı başımı.

Peşmanlıq, tövbə dolu bir nəfəs getməz hədə, qiyamətdə Tanrının qəzəbini söndürər.

Ey boşboğaz, aldığın hər boş nəfəs, fikir ver:
Bir əzab tərəzisi, bir ziyan ölçüsüdür.

Boş keçmiş hər gününü bir ziyan meyarı say,
Neçə il öldürmüşən, neçə fəsil, neçə ay.

Ömrünün tərəzisi incisizdir, ey sərxoş!
Həyat qədəhin dolur, həyat sandıqçansa boş.

900 Tərəziyə yerdəki daşları doldurma sən,
Bu fani muncuqları qolbağına vurma sən.

Nə qədər yığmısan, bircə dirhəmə dəyməz,
Ömrü verdiyin sövdə bir nəfəsmiş, boş nəfəs.

Hər nə almısan, ver, cəm etməyə can atma!
Əlindən gələn qədər payla, bölüş, uzatma!

Belin məzlum əlindən, boynun kölə haqqından,
Qurtulsa, qiyamətdə bəlkə taparsan aman.

Onda sənənin ətəyin yetimlərə tor olmaz,
Dullar tutub yaxandan, səndən tələbkar olmaz.

905 Köhnə, cındır döşəkli bu dünyadan sən əl çək,
Kirli ətəyini yu, nəfsin gözünə mil çək.

Ya sən qərblər kimi ruzu yığ yol getməyə,
Ya çəkil Nizamitək dünyadan bir guşəyə.

İkinci söhbət

ƏDALƏTLİ VƏ İNSAFLI OLMAĞA DAİR

Ey kamal, tədbiri xilqətlərə hökm edən!
Ayağı baş tacına dürr olan, gövhər verən!

Şahsan, şah qəsri istə, qoy görsün dünya səni,
İncisənsə, ara, bul Tanrı xəzinəsini.

Dünyanın o üzündən kimin var ki, xəbəri?
Səninlə məndən savay kimdi bilən bu sirri?

910 Tanrının xəlq etdiyi ilkin əzəli nurdan,
Hamıdan çox pay alan sənsən, özünsən, inan.

Cahan – sənin öz evin, sən – bu evin açarı,
Sənikidir bu bağın hər barı, hər nubarı.

Əzmin, böyüklüyünlə tutmusan yer üzünü,
Qürur yaraşır sənə, ver irəli köksünü.

Sənin dövrən bu dünya çevrəsinin dışında,
Qiymətin iki cahan üzüyünün qaşında.

Səhər göylər Günəşə gör neçin tutur ayna?
Kimliyini tanıtsın kainata, cahana!

915 Sənin beşiyin olan sonsuz mavilik ki, var,
Rahət yatmağın üçün gör necə yırğalanar.

Can quşu da, ölüyə can verən İsa da sən,
Sənin tək uca xilqət varsa, ancaq özünsən.

Günəşin ki sinəsi qızıl odla doludur,
Üzünü gördüyündən onu sarmış bu qürur.

Soruş, bircə telinə dəyərimi o incə Ay?
Səndən alıb nurunu, gülümsəyər gecə Ay.

Sən cahanın qulu yox, gövhərisən, dürrüsən,
Xoşbəxt yaşa, qəm yemə, ön cərgədə yurü sən.

920 Yer üzünə bənzə ki, uca tutmur özünü,
Rüzgar tək xəfif ol ki, fəth edir yer üzünü.

Hava çəkən, boş yerdən məhsul verən yer üstün,
Havahılar yel əssə, qalxıb toz olur bir gün.

Ver qəlbini Tanrıya – xoşbəxt olmaq istəsən,
Eşqin özü şahlıqdır, elə bil təxt üstəsən.

Soruş: harda qaldı din, təriqət qaldı harda?
Dəyanət getdi əldən, əmanət qaldı harda?

Hansı könüllərdə ki, dindən od var, əsər var,
İkinci dünyadan da xəbər tutmuşlar onlar.

925 Əlində, ovcundadır hər nə varsa dünyada,
Dinin dərdini çək ki, sərvətin olsun o da.

At ələmi, tut dini... var ikən bu cür imkan,
Bu alverdə nə üçün aldatsın səni şeytan?

Din adlı kəhrəbanın arpa boyda zərrəsi,
Bir batmanlıq iksirin bərabəri, əvəzi.

Tök ətəyindən daşı, cəvahiri satın al,
Dəyiş qara torpağı saf qızıla, qalx, ucal!

930 Bu alverdə, bu yolda ruzuya çatmaq asan,
Bir alıb, on verirən, düz on qat qazanırsan.

Bu qazandıdan faydalı daha nə var cahanda?
Bu zişansız alverdən xeyir götür bir anda.

Dini sevib qorumaq sənin borcundu hər gün,
Bu yolda can qoyublar haqsevərlər haqq üçün.

Xeyirxahlığı güdmək – adillik nişanəsi,
Xalqa xidmət – kişinin ən böyük xəzinəsi!

Ordu üçün, yurd üçün xoş diləklər bəsləsən,
Bir gün yüksələcəksən yurdun nəzərində sən.

Ev yıxdı, mülk uçurdu, zülmkarlar nə qədər,
Tapdı dövləti yalnız xalqı incitməyənlər.

935 Atdığın hər addımın düşün gələcəyini,
Öncə gördüklərini, sonra görəcəyini.

Çalış xəlv üçün qazan asudəlik, səadət,
Xəlqi döyən, incidən nə qazanıb? Xəcalət!

Təkcə öz dincliyini güdməklə məst olmusan,
Batır tədbir gəmisini, ayıl, ey sərxoş insan!

Haydı, zəbt et, mənimlə gücsüzlər tifaqını,
Tısqırınca basıb ye yetimlərin haqqını.

Qiyamət, məhşər günü bəs nə üzlə, söylə, sən,
Gözə görünəcəksən, haqq-hesab verəcəksən?

940 Arxalan ancaq dinə, o qüdrətə, əzmə sən,
Məgər sən zərdüşçüsən, günəşbaz, acgözmüsən?

Bu sarışın, yuvarlaq Günəş zərnixə oxşar,
Aybaşı günlərində tapar onu qadınlar.

Doqquz mıxlı çadırdadır, hər nə varsa, yaxşı bax,
Zərnixbaz gəlinciyin oyunlarıdır ancaq.

Məsih kimi mənim də bircə budur marağım:
Ömrümün çıraqında qoy tez tükənsin yağım.

Nə vaxtacan sürəcək pərvanə kimi yanmaq,
Çıraqlar qarşısında zəbun düşmək, odlanmaq?!

945 Sən İsayə qəsd edən bu pərdəni qır, at ki,
Ayaqları qandallı olasan İsa tək.

Hər kəs ki, İsa kimi duyub, sevib insanı,
İnsafı sayəsində tutub cümlə-cahanı.

Zülm ilə tutmaq olmaz bu cahanı, bu mülkü,
Mülkü ələ gətirmək yalnız insafla mümkündür!

Adil olmayanların sənə nə faydası var?
İnsafsız səni yalnız tufanlara tullayar.

Ədalət müjdəsilə cahanı şad eylə sən,
İşlər gör ki, iş olsun, yurdu abad eylə sən!

950 Ədalət təşnəsidir, inan bu gözəl diyar,
Ədl ilə iş görənlər əbədi özül tapar.

ADİL NUŞİRƏVAN İLƏ VƏZİRİN HEKAYƏTİ

Ayrılib rəiyyətdən, səltənətdən, saraydan,
Bir gün ov həvəsilə atlandı Nuşirəvan.

Bu səfərdə munisi, dostu yalnız vəzirdi,
Özgəsini xoşlamır, tək onunla gəzirdi.

Ovlaq həndəvərində baxdı, birdən nə gördü:
Düşmənin qəlbi kimi boş bir viranə gördü.

Gördü ki, bir cüt bayquş civildəşir, uçurlar,
Şahın hövsələsi tək araları xeyli dar.

955 Vəzirdən soruşdu şah: – Nə qonuşur bu quşlar?
Nədir bu həyəcanlı qışqırıqlar, təlaşlar?

Vəzir cavab verdi ki: – Ey dövrün tacidarı!
Öyüd xoşlamış olsan, anladaram əsrarı.

Bir toyun sövdasıdır bu dartışma, bu söhbət,
Bir kəbin üstündədir bu bazarlıq, məşvərət.

Bu quş verib qızını, başlıq umur o quşdan,
Gəlin başlığı istər bir az öncə, bu başdan.

Deyir: bu viran kəndi cehiz verirsən mənə,
Bir neçə xərəbə də qoymalısan üstünə.

960 O biri quş deyir ki, əbəs alver etməyəək,
Şahın zümlərini görüb, qüssədən əl çək.

Şah bu şahsa, gərmiş də bu cür gedərsə yenə,
Yüz min belə xərəbə cehiz verərəm sənə.

Yatmışdı, silkələdi bu cavab padşahi,
Ciyərini yandırdı onun fəryadı, ahı.

Baş-gözünə döydü şah, axıtdı göz yaşları,
Göz yaşlarından savay nə olar zülmün barı?

Barmağını dişlədi heyrət ilə, mükəddər:
“Zülmün gücünə bax ki, quşlar da tutmuş xəbər.

965 Zülmü hansı zirvəyə çatdırıb ki, gör, bəşər,
Toyuqların bağrını çalağanlar didirlər.

Ey dünyanın düşgünü; qafil mən, bixəbər mən!
Başıma döyməliyəm hələ, gör, nə qədər mən!

Nə vaxtacan soydurub soyacağam elləri?
Yaddanmı çıxarmışam qiyaməti, məhşəri?

Nə vaxtacan edim mən bunca əliuzunluq?
Öz başıma açdığım oyun qorxuludur çox!

Bu mülkü verib mənə, bəxş eləyib ki, Tanrı,
Qovum yaramazlığı, qoruyum yadigarı.

970 Üstüm bəzək, içimsə təzək kimidir, heyhat,
Üstüm qızıl, içim mis. Misəm, ey dadi-bidad!

Gərək sənin könlündə kərəm olaydı, inan,
Utanaydın özündən, ya da ulu Tanrıdan!

Bu dünyada zülm oldu zövqüm, əyləncəm mənim,
O dünyada başıma kül tökməzmi qəm mənim?

Barsız, miskin ömrümün mükafatı – cəhənnəm,
Mənim sümüyümü də yandıracaq bu sitəm.

975 Nə vaxtacan töküm mən – yoxsa ömrün uzununu,
Həm xalqımın qanını, həm üzümün suyunu?!

Qiyamət – məhşər günü yapışaraq yaxandan,
Cavab istəyəcəklər, ey soyğunçu, bunu qan!

Peşimanlıq həyası boğsun məni, yanmasam,
Qoy bağrım daşa dönsün, bu qüssəni qanmasam.

Bu peşmanlıq, bu həya, bu izzirab, bu kədər,
Yol yoldaşım olacaq məhşər gününə qədər!

Çiyimdəki yük qədər deyin kimin yükü var?
Dünyada kim mənim tək bunca zavallı olar?

980 Bu qədər cəvahirdən, bü qədər cah-cəlalından,
Nə apara bildi Cam, nə götürdü Nəriman?

Sonsuz vilayətimdə hər şey itaətimdə,
Nə istəyirəm daha mən öz aqibətimdən?"

O qədər dəyişdi ki, şahın halı, əhvalı,
Nələsindən yumşaldı atının polad nalı.

Ordugaha dönüncə təzələdi işləri,
Vilayəti bürüdü həssas nəvazişləri.

Əli qələmli, adil bir şah gördülər onu,
Fərman verib ürəklə, kəsdi zülmün yolunu.

985 Boğdu cövrü, cəfanı, car çəkdi ədaləti,
Axır nəfəsinədək qorudu səadəti.

Zəmanədə nə qədər devrim – inqilab oldu,
Nuşirəvan ölsə də, onun haqq səsi qaldı.

Onun adı yazılmış sikkənin üzərində,
“Adil” sözü gördülər xoş günlərin birində.

Bəli, ondan dünyada parlaq xatirə qaldı,
Ədalətin zəngini kim ki, çaldı, uçaldı.

Könül yıxma, könül tik, can qoy xalqın uğrunda,
Səndən mehrini onda əsirgəməz Tanrı da.

990 Tap, sənə yar olsunlar Günəşə at çapanlar,
Dostun səfası üçün cəfa çəkən – bəxtiyar.

Sən ucalmaq istəsən, dərdi al, dərmanı ver,
Onda hamı deyəcək: – Qulunam, fərmanı ver!

Məhəbbətində qızgın, nifrətində soyuq ol,
Günəş kimi, Ay kimi payla nurunu bol-bol.

Hər kəs yaxşılıq etsə, yatmış bəxti ayıldar,
Bir gün həməən yaxşılıq öz üstünə qayıdar.

Sən çərxin gərdişinə qiyas gözüylə baxsan,
Yaxşı-yaman gündə də haqsünas olacaqsan!

995 Bu hərlənən günbəzin dal seyrinə bir müddət,
Hər şeydən üstün nədir? Tanrımıza itaət!

Üz döndər suçlarından, yaxşılıq et, haqqı tap,
Təki peşman oluban çəkməyəsən dərd, əzab.

Üzrə, hiyləgərliyə əl atma, bəyənilməz,
Gözəl işlər gözləyir dünyada səndən hər kəs.

Sözlə başa gəlsəydi bu dünyanın nizamı,
Fələklərin çiyində yer tutardı Nizami.

Üçüncü söhbət

DÜNYA HADİSƏLƏRİNƏ DAİR

Ey bu qoca dünyanı ətəyilə süpürən!
Əl yelləyib aləmdən haçan əl çəkəcəksən?

1000

Dərdə salma elləri. Dada çat, imdada çat,
Barı bir cə saatlıq dəbdəbə şövqünü at.

Öz sonunu düşünən üzü ağdır, üzüağ,
Səltənətlə dəbdəbə dərvişlikdədir ancaq.

Süleyman mülkü umma. Nəfs, tamah xətadır,
Mülkü durur... mülkədar özü yer altındadır.

Əzra üçün bəzənmiş gəlin otağı odur,
Vamiqin əyləşdiyi məclis viran olubdur.

Hanı o toy, o məclis? Gəlin otağı bomboş,
Vamiq uçmuş... Əzra da qara torpağı quçmuş.

1005

İlləri yola salmış bu ağ saçlı kainat,
Bir tel ucu qədər də dəyişməmiş o, heyhat.

Torpaq – qurban gözləyən boynuyoğun, imansız,
Fələk – boyunlar vuran bir cəllad ki, amansız.

Bu dünyanı dördəlli tutanlara fikir ver,
Kimə vəfa qıldı ki, vəfa qılsın bizə yer?

Torpaqda yaşayanlar dönüb torpaq oldular,
Min canı qucduğunu hardan bilsin bir məzar?

Hər gül – solan bir könul, şəhi – gözdən axan su,
Hər qədəmin altında bir mələyin yavrusu.

1010 Biz ki, gəncliyimizi bəxş elədik cahana,
Bəs niyə bənzəmədik bu əbədi cavana?

Çocuğunu Simürğə bəxş edən Sam gənc ikən
Çocuğunun saçları ağappaqdır bəs nədən?

Bu vəfasız qübbə ki, daim dönər, dolanar,
Sənin istəklərinin tam əksinə fırlanar.

Bu gün şah eylər səni, aləm keçər əlinə,
Sabah döndərər səni bir çömləkçi gilinə.

Bu gecəli, gündüzlü, ikiüzlü dünyaya,
Gələn gəlir ki, dözsün min-min cövrə, cəfaya,

1015 O kəslər ki, dolanır yalnız çöldə, səhrada,
İmrənir o şəxsə ki, üzə bilir dəryada.

Dənizin əzabını dərisilə dadanlar,
Quruya çıxsın deyə su içində odlanar.

Hər şeydən əsərlənər, qəmlənər daim insan,
Nə quruda, nə suda qurtuluşa yox imkan.

Bu vücud karvanını tərət artıq, yoruldu,
Atıb həyat yükünü, köç eyləmək fərz oldu.

Ah, bu mavi qübbənin qəfəsində qalanlar!
Şəhərindən sürülən, kəndindən qovulanlar...

1020 Bu yolu sağ-salamat gedə bilər hansı ər?
Ölümünü uzaqdan öncə duyub sezənlər.

Mülk həvəsindən əl çək, sənə qürur gətirər,
Dəbdəbələr kölgəsi heç mægər nur gətirər?

Əylənirsən həyatda, itirmisən ölçünü,
Oyuncaqımı sanırsan vahid, bircə ömrünü?

Min bir oyundan çıxır hoqqabaz fələk aşkar,
Gördüklərin göy boyda, amma, fikrin cılız, dar.

Hələ kamal çağından, zəka dövründən öncə,
Keçən qəflət dəmləri bəxtiyarlıqdı səncə.

1025 Elə ki, bədirləndi təfəkkürün qüdrəti,
Sona yetdi, tükəndi qayğısızlıq sərvəti.

Qəflətdə ömr eləmək mægər kişilikmidir?
Qafillər Yer uzündə divanələr kimidir.

Nə çarə, bacarmırsan oxumağı, yazmağı,
Barı qələm ucu yon, barı bacar pozmağı.

Könüllərə xidməti bir şərəf bil özünə,
Bəxtəvərin, xoşbəxtin kəməmindən əl üzmə!

Tikan qızılgül ilə yoldaşlıq etdiyindən,
Sünbül çiçəyinə də ətir göndərir bəzən.

1030 O qiyamət günü ki, hamı dönər barata,
Bu cəhənnəm səhranı çəkərlər ərasata.

Deyərlər: “Ey qəlblərə dağ çəkib həddi aşmış,
Zəlillərin, şillərin al qanına bulaşmış.

Sənin od qumun hara, dirilik suyu hara?
Fəratın feyzi hara, alovun payı hara?”

Qum çölü fəğan qılar: “Sovurmayın külümü!
Qanı mən içməmişəm. Mən etmədim o zülmü!

Bir çimdik duz götürdüm bu dünya süfrəsindən,
Ciyərimə səpdim ki, bir azca dad bilim mən.

1035 Bəlkə bir gül bitirim qeyrətlilər yolunda,
Bəlkə bilərzik olum hurilərin qolunda”.

Yanar çöllər dinlədi hökmü boynubükülü,
Behiştin xalxalına mütrib etdilər çöli.

Cahanda yaxşılarla yaxşı bağlasan ülfət,
Bir cüt qanad taparsan, hər uçuşu səadət!

Heyhat, dünyadan köçdü ağzından dürr saçanlar,
Bal süfrəsi yerində eşşək arıları var.

Ruzigara bax ki, sən nə üns qalıb, nə insaf,
Namərdlik ucbatından insandan qaçır insan.

1040 Hanı ülfət, mərifət? İtib, tələf olubdur,
İnsanlar qalırsa da, insanlıq məhv olubdur.

Dünya uzaq düşübdür Süleyman dünyasından,
Sanki qeybə çəkilmiş gerçək insan, ər insan.

İstədim ki, qaynayım, qarışım bir nəfəsə,
Könlüm öyüd verdi ki, qoşulma hər nakəsə!

Məgər hüma kölgəli bircə nəfər qalıbmı?
Nitqi vəfa qoxulu bir can-ciyər qalıbmı?

Ədəb toxumu səpmək – vəfadan nişanədir,
Dost haqqını gözləmək – vəfadan başqa nədir?

1045 Əkinçi arat şuma ovuc-ovuc dən səpər,
İnanar ki, bir zaman götürəcək bar, bəhər.

SÜLEYMAN PEYĞƏMBƏRLƏ QOCA ƏKİNÇİNİN HEKAYƏTİ

Günlərin bir günündə qanad açdı diləyi,
Bir çırağa yetişdi Süleymanın küləyi.

Təntənəylə, cəlalla yön aldı çöl səmtinə,
Qaldırdı öz xəttini göyün minə xəttinə.

Çöldə bir cütçü gördü, təzələndi nəfəsi,
Onda sevinc oyatdı əkinçinin həvəsi.

Evindən gətirdiyi ovuc-ovuc məhsulu,
Səxavət mədəninə saçmışdı zəhmət oğlu.

1050

Dən səpilən guşələr göyərmiş xırda-xırda,
Hər danədən bir neçə sünbül boy atmış orda.

Danələrin sirtini əkinçi bir-bir açdı,
Süleyman dilə gəldi, sanki quşlar danışdı:

– Bir az mərdanə davran, gözü tox ol, ey qoca!
Əkdiyini biçib ye, bəsdir, tər tökmə bunca.

Quş deyilsən ki... dəni boş yerə çölə saçma,
Gəl, mənimlə bu yerdə quş dililə danışma.

Hanı əlində belin? Az cırmaqla səhranı,
Nə suyun var, nə arxın. Zay eləmə arpanı.

1055

Düşün: sulu torpağa biz səpdik nə qədər dən,
Zəhmətindən savayı nə gördük bu əkindən?

Dəni külə döndərən bu təşnə çöllərdə sən,
Yandırsan da canını, nə qazana bilərsən?

Cavab verdi ixtiyar: – Gəl, incimə sözümdən,
Heç nə gözləmirəm mən yerin, suyun feyzindən.

Mən bilmirəm heç suyu varmı, yoxmu tarlanın?
Əkmək mənim işindir, yetişdirmək Tanrının.

Bax, budur suyum mənim – alnımdan süzülən tər,
Lingim, belim, külüngüm – bu dırnaqlar, bu əllər.

1060 Sənin tək səltənət, mülk dərdi çəkmirəm ki,
Bütün ömrüm boyunca yetər mənə bu əkin.

Məni muştuluqlayıb, xoş müjdələr verənim:
Yeddi yüz dən olacaq bu torpaqda hər dənim.

Bu taxılı şeytanla şerik əkməmişəm mən,
Yəqin birə yeddi yüz verəcək bu halal dən.

Mənə hər şeydən öncə sağlam bir toxum gərək,
Sünbüllərin düyünü qoy açılısın qönçə tək.

Götür–qoy etsələr də bu dünyada nə qədər,
Hər bədənə yaraşan münasib don biçərlər.

1065 Hər eşşək çəkə bilməz İsa yükünü, qardaş!
Dövlətin işlərini qavraya bilməz hər baş.

Kərgədan fil boynunu parçalar, düşsə eşqə,
Ölü bir çəyirtkəni zorla çəkər qarışqa.

Yüz nəhri nuş etsə də, səs çıxarmaz ümmanlar,
Arx isə bircə seldən coşar, hay–haray salar.

Heç kəs gizlənə bilməz, bu göy qübbə altında,
Hər kəs öz mərdliylə çatır şöhrətə, ada.

Dövlətliyə yaraşır qeyrət, zəhmət, məşəqqət,
Mərdanələr hər dərddən qılar məgər şikayət?

1070 Hər kəs Tanrı sirrini saxlamağa qadirmi?
Ya naz çəkə bilirmi çınlayan bir saz kimi?

Naz etməkdən söz açma, yalnız xublar nazlanar,
Nizaminin işidir naz çəkmək, ey tacidar!

Dördüncü söhbət

RƏİYYƏTİN HAQQINI PADŞAHIN QORUMASI

Mərdliyin qalxanını alıb getmiş, ey qorxaq!
Divanəlik guşəsi yaraşır sənə ancaq.

Bir mülkə uydun ki, sən heç zaman bəqası yox,
Bir ömrə uydun ki, sən əzəldən vəfası yox.

Mey-məzə düşkünləri aldatdı, aldı səni,
Bu hoqqabaz fələklər məsxərə qıldı səni.

1075 Sən Quranı, qılınıcı bir kənara atmısan,
Şərəfini bir xılta, bir qədəhə satmısan.

Heç qoymursan əlindən güzgü ilə darağı,
Zülfünün dərdindəsən yosma dilbər sayağı,

Saçlarıyla quyudan su çıxardan Rabiə,
Nicat verdi köpəyə – yeddi mərddən birinə,

Sən, ey kişi adlanan, üzü qara, küt azğın!
Bir gör arvadlığıyla neylədi bir dul qadın.

Yenəmi kişilikdən dəm vuracaqsan, utan!
Az çərənlə, sən qat-qat aşağısan qadından.

1080 Ağlın boynunda daim bahadırlıq yükü var,
Fəqət hansı bahadır ədalətə kəc baxar?!

Su təzələndi, fəqət sənin irmağında yox,
Xal şölə saçdı, fəqət sənin yanağında yox.

Göy deyilsən ki, xəlqi tufanla qorxudasan,
Qozbel çarxa bənzəmə, düşün, çəkin qayadan.

Təmiz cövhərdən özgə nəylə fəxr eyləyək biz?
Hanı saflıqdan savay mayəmiz, sərmayəmiz?

Zülmkarlıq dəhşətdir. Əbəs tökmə, ey canı,
Öz üzünün suyunu, özgəsinin qanını.

1085 Ədl, hümmət sevənlər yığışdılar bir səhər,
Yüz müşküldən birini həll edə bilmədilər.

Tanrı ərənlərinin ədlindən qorx, adil ol,
Gecə fəryad oxları yağar başına bol-bol.

Kimdədir qeyrət, hümmət? Tanrı ərənlərində,
Sıxışdırma mərdləri, qüdrət var əllərində!

Bir neçə hind kahinin duası, lənətilə,
Sultan Mahmud düşdü, gör necə böyük əngələ.

Mərdlərin nəfəsində paklıq, saflıq gücü var,
Qəzəbləndirsən, qeyzi sənin başında çatlar.

1090 Mələklərdən daha saf əqidə yolçuları,
Gözündə bağa qədər olmadılar mı barı?

O mərdlərin yolunu qılıncınla kəsmə sən,
Ürəyin parçalanar nalə xəncərlərindən!

Cahanın qəddarlığı onsuz da bəsdir bizə,
Yalnız haqqı qoruyan şahlar nəfəsdir bizə.

Bu dünyada kim tapar ən böyük səadəti?
O kəslər ki, qoruyar, gözləyər ədaləti!

QARI İLƏ SULTAN SƏNCƏRİN HEKAYƏTİ

Bəla çəkmiş bir qadın bağı qan, gözü yaşlı,
Bir gün Sultan Səncərin ətəyindən yapışdı.

1095 Dedi: – Ey Sultan, səndən görməmişəm yaxşılıq,
Fəqət neçə zülümə şahid olmuşam artıq.

Kefli bir darğa gəlib alt-üst etdi yerimi,
Şillə çəkdi üzümə, yoldu birçəklərimi.

Suçum varmı ki, məni öz evimdən çıxartdı?
Saçlarımdan yapışdı, sürüyüb çölə atdı.

Onun zülmələrindən nəfəs çəkə bilmirəm,
Dağlar basıb köksümə bu vəhşilik, bu sitəm.

Yaxamdan yapışır ki, de qatilin adını?
Filan gecə kim vurdu kənddə filan adamı?

1100 Qapımı sındırır ki, söylə, hardadır cani?
Belə də zülm olarmı, ey bu yurdun sultanı?

Sərxoş, qatil özüykən, qırır qol-qanadımı,
Neçin döyüb, incidir ağbirçək bir qadını?

O yanda təbil çalıb, xərac yığırlar onlar,
Bir yanda bir qadının üstünə şər atanlar.

Əl uzadır bu darğa, bir fikirləş, gör, kimə,
Sənin ədalətinə, mənim də ismətimə.

Mənim yaralı köksüm yanır dağdan, düyündən,
Bezmişəm, əl çəkmişəm, inan, ömürdən, gündən.

1105 Şəhriyar! Yerdə qoysan bu zülmü, bu əzabı,
Səndən sorulacaqdır qiyamətdə hesabı.

Adillik eşqindəsən, bəs hanı ədalətin?
Haçan sona yetəcək sitəmin, qəbahətin?

Qaydadır ki, sultandan xalqa güc, qüvvət gələr,
Bəs niyə səndən bizə daim həqarət gələr?

Yetim malını yemək ədalətmidir məgər?
Hələ də lənətlənir Abxazda qarətçilər.

Dulların əmlakını soyma, çapma, talama!
Utan ağ saçlarımdan, dəymə olub-qalana.

1110 Sən qul olduğun halda şahlıq sövdəsindəsan,
Canidən şah olarmı, ey haqqı dardan asan?

Şah ölkədə hər işi sahmana salsın gərək,
Xalqın səadətinə keşikçi olsun gərək.

Adil olsa şah əgər, hamı ona baş öyər,
Bəslər məhəbbətini bütün canlar, könüllər.

Nə hünər göstərmisən taxt başına gələli?
Alt-üst etdin, taladın, viran qoydun bu eli.

Dağ kimi ucalmışdı bir zaman Türk dövləti,
Sarmışdı məmləkəti ədaləti, şəfqəti.

1115 Sən yıxdın o şöhrəti, batıb getdi o ad-san,
Demək, sən türk deyilsən, yağmaçı bir hindusan.

Əllərinlə dağıldı şəhərlərin əsası,
Biçinçinin xırmanı, əkinçinin tarlası.

Yığ başına ağlını əcəl gəlib yetməmiş,
Bir ədalət qəsri tik, əlindən gəlirsə iş.

Ədlin çilçıraq kimi işıqlatsın gecəni,
Bu gün, sabah, həmişə bəxtiyar etsin səni.

Yadda saxla, nə söylər sənə ağbirçək qarı:
Qanadlandır, şadlandır yetimləri, dulları.

1120 Qapazını geri çək yoxsulların başından,
Yoxsa oxlanacaqsan məzlumlar qarğışından.

Sən ki ox yağdırırsan hər guşəyə bu qədər,
Girəcəyin guşədən bixəbərsən, bixəbər.

Cahan qalalarını açan bir açardı şah,
Qapılar bağlamağa gəlməmişən, ol agah!

Səni şah dikdilər ki, azaldasan cəfani,
Bir könül yaralansa, sən olasan dərmani.

Zəiflərin adəti – nazla sığınmaq sənə,
Sənin borcun – onların sığal çəkmək telinə.

1125 Qulağını geniş aç, bu möhtac, bu yalavac,
Bu ac zavallıların komasına işıq saç.

Xorasan ölkəsinin hökmdarı Səncərə,
Kar etmədi bu sözlər, düşdü başı cəncələ.

Bu dövrdə ədalət ərşə çəkilməmiş, inan,
Asılmışdır o yalnız Simurğun qanadından.

Daha bu torpaq üstə nəşədən bir əsər yox,
Bu göy qübbə altında həyadan bir xəbər yox.

Qalx, ey dərddli Nizami, bu dünyanı qucaqla,
Ürəklər qana döndü, elə sən də qan ağla.

Beşinci söhbət

QOCALIĞIN SİFƏTLƏRİ

1130 Ömrün gözəl günləri ötüşdü, gecə düşdü,
Torpaq yellə öpüşdü, atəş suyla görüşdü.

Günəş divardan aşdı, uyğudasan hələ sən,
Sübhün bal yuxusunda hələ nəşələnirsən.

Cahangirlik, mənəmlik qasırgasından əl çək!
Qocasan, cavanlığın gur dalğasından əl çək!

Yaralanmış ürəyin dərddən, qəmdən dağ almış,
Sözlərinin duzu da, şəkəri də azalmış.

Ağıl bir az pərişan, fikirlər də dağınıq,
Ayaq yürüşdən, əl də işdən soyumuş artıq.

1135 Ayağını uzat ki, torpaq ülfət istəyir,
Daha baş da, ayaq da istirahət istəyir.

Bu kirli, kəsafətli, bu pak, ülvi dünyada,
Asudəlikdən savay varmı bir özgə fayda?!

Üzün, gözün soyudu Ayın ağ çeşməsi tək,
Göyçək, al yanaqların soldu dağ laləsi tək.

Saçın ağ, saçın qara... Başında səngərmi var?
Türk ordusu elə bil zəncilərlə çarpışar.

Bu qara, ağ saçların nəyi öyrədir sənə?
Gecədən yol gedirsən təfəkkür gündüzünə.

1140 Çox gəlib bu aləmə sənin kimi cavanlar,
Heç qocalmayacaqlar – elə sanıblar onlar.

Heyhat, çalır qocalıq cavanlıq baharını,
Bükür xəzan yelləri gülün qanadlarını.

Gənlik hər növ çör-çöpü bulaq kimi ötürər,
Qocalıqsa, deyirlər, min bir eyib götürər.

Ağ tel Cəmşid dövləti – dövlət tükü olsa da,
Sənə qırx yaşdan sonra çətin gətirə fayda.

Axı, kimin gənliyi döndü dədə mülkünə?
Mənə vəfa qılmadı, vəfa qıların sənə?

1145 Gənlik sovuşdu getdi, heyhat, qəflət içində,
Təəssüflər yandırır məni heyrət içində.

Sənin qəmin, kədərini çətin kırıyib susa,
Yusif gözəlliyini zəmanə soldurubsa.

Gənlik səadətini anlaya bilmədin sən,
Qocalıq gəlməyibsə, bunu dərk edərmisən?

Bağın süsü, bəzəyi tazə qönçə, tər fidan,
Qocaldımı, görərsən, odun yaparlar ondan.

Gənlik – yaxıcı atəş, hər dəmi od parçası,
Gənlik – həyatın dadı, qocalıqsa – acısı.

1150 Yazda tazə budaqdan tazə güllər fişqırar,
Odundansa ocaqda yalnız ağ küllər qalar.

Başın ən gözəl tacı həmişə qara saçdır,
Qızılın əyarını verən də qara daşdır.

Yatma! Gənclik çağları sona yetdi, oyan, dur,
Səhər gündüzə döndü, qafil olma, amandır.

Xilqətinin atəşi kafur kimi söndümü?
Müşkə bənzər saçların ağ kafura döndümü?

Bəli, elə ki, hava bir-iki ay soyuyar,
Qapqara buludlardan yağar ağappaq ilk qar.

1155 Boyamaq və ağartmaq az qala eyni tədbir,
İsa ilə Günəşin qızıl daxması birdir.

Üzağartma adəti səlın, suyun sənəti,
Gümüşdən boya vurmaq göydə Ayın sənəti.

Udur bütün rəngləri göyün mavi çanağı,
Səmalardan öyrəndi İsa boya vurmağı.

Bircə arpa qədər də çəkisi yox havanın,
Sən də havalısansa, azca fikirləş, saqın!

Qəlbin zənciyə oxşar, üzünsə ağ rumluya.
Çəkmə gecə-gündüzlü, ikiüzlü dünyaya.

1160 Nə qədər ki, zəncilik, rumluluq var qanında,
Zalim, cahil damğası alışıcaq alnında.

Zolaq-zolaq qaplanın iki rəng olub suçu,
Hədəfi aydın seçib, arxadan vurur ovçu.

Fidan gəlinsən məgər, dondan dona girirsən,
Gah ağappaq tac qoyur, gah zərxara geyirsən?!

Neçin, ey ikiüzlü, yazda bərbəzəklisən,
Qocalığın qışında çıplaq qalan acgödən?!

Aslan kimi elə ye, elə sadə don geyin
Ki, ram etsin rəqibi aslanlaşan ürəyin.

1165 Suyun, çörəyin varsa, ora-bura can atma,
Əlini kəfkir kimi hər qazana uzatma!

Halal duz-çörəyindən doymursansa əgər sən,
Otu, suyu, samanı kimdir alan əlindən?

Onun-bunun payına göz dikməkdənsə hər gün,
İsanın eşşəyi tək otla dolanmaq üstün.

Torpaq, od olsan belə yaddan çıxarma bunu,
Heç nə verməz bu rüzgar, tökməsə üz suyunu.

Göy gümbəz altındadır bu dustaqlar daxması,
Ey kaş, boğa zülməti göyün işıq dalğası.

1170 Canavar dişlisənsə, Yusif görkəmi alma!
Aslan ürəklisənsə, süfrə pişiyi olma!

Saçma can toxumunu arpa tək boş yerə,
Arpanı buğda kimi satan nadürüslərə.

İç öz ciyər qanını, suya bənzə, ey oğul!
Yalnız öz ürəyini kabab edən atəş ol.

Daş ye, fəqət dargözün çörəyini kəsmə sən,
Eşşəkmisən, namərdin kötəyini yeyəsən?

Tikan deyilsən ki, sən hər zərbəyə dözəsən,
Öz işinə baş əy ki, başı uca gəzəsən.

1175 Öz işinə bənd olan düşməz heç zaman bəndə,
Əlli tərən, əl açma hər yetənin önündə.

KƏRPİCKƏSƏN QOCANIN HEKAYƏTİ

Şam şəhəri tərəfdə qoca bir kişi vardı,
Uzaqlaşıb bəşərdən, mələk kimi yaşardı.

Toxuyardı özünə otdan, əncərdən köynək,
Dolanardı minnətsiz, hər gün kərpic kəsərək.

İşdi, əldən düşsəydi əmirlərin sipəri,
Deyərdi: – Sipər edin qəbrimə kərpicləri.

Onun kərpiclərindən tikdirsəydi kim məzar,
Sanardı rahat yatar, olsa belə günahkar.

1180 Bir gün yenə o qoca tərini silə-silə,
Əlləşərkən pəlçiqda, saman ilə, su ilə.

Çıxdı böyürdən qəfil gözəl bir dəliqanlı,
Xitab etdi qocaya, dili ahlı, amanlı:

“Bu nə işdir, görürsən?.. Bu nə düşkünlük, qoca,
Yalnız qullar, kölələr dözər zillətə bunca!

Qalx ayağa, torpağa qılinc vurma bu qədən,
Bir qarınlıq çörəyi səndən kim əsirgəyər?!

Bu qəlibi at oda, yandır, qoy külə dönsün,
Bambaşqa bir qəliblə gün ağla sən özünçün.

1185 Axirət dünyasını qazanmağa çalış sən,
Salma özünü həkdən, əl çək bu daş-kəsəkdən.

Qocasan, qocalarla sən oturub-dur ancaq,
Cavanların işini cavanlar görsün, burax!”

Qoca dedi: “Ay oğul, dəliqanlılıq etmə!
Öz işinlə şuşullan, mənə ağıl öyrətmə!”

Hər sənətin sahibi sənətilə yaşayar,
Qocalar kərpic kəsər, köhlələr yük daşıyar.

Əziyyətli olsa da, öyrəndim bu sənəti
Ki, boynumda qalmasın bir kimsənin minnəti.

1190 Xəzinə yığmıram ki, məsxərəyə qoyulum,
Əlimin zəhmətilə dolanıram, ay oğlum!

Çörək qazanıram mən, götürmə babalımı,
Min harama dəyişməm birgünlük halalımı”.

Alovlandı gözəl gənc qocanın sözlərindən,
Gedəndə... gildir-gildir yaş axdı gözlərindən.

Yetər, dünya qapısını çox döydün, ey Nizami!
İndi din qapısını döy, çatıb daha məqamı.

Altıncı söhbət

VARLIĞIN ETİBARI HAQQINDA

Pərdənin dalındadır bu oyunbaz sənətkar,
Yoxsa hardan çıxardı bu oyunlar, hoqqalar!

1195 Sən qəlbinin gözünü alışdır bu pərdəyə,
Pərdədən sızanları sezib biləsən deyə.

Bu göy rəngli pərdənin arxasında min əsrar,
Çox-çox, həddindən artıq müvəqqəti vücut var.

Kimin ki, gözlərində ədəb şöləsi parlar,
İnan, sənin uğrunda ömür qoyar, can qoyar.

Bu pərgar nöqtəsində, aləmin mərkəzində,
Tapa bilməzsən, inan, borcu olmayan bəndə.

Neçə yəhərli atın bizik süvariləri,
Səyyar ulduzlar hazır yalnız bizdən öteri.

1200 Eşqi bizdən öyrənib, bu göy pərgardan öncə,
Öncə xəlq olunanlar, sonrakılar da, məncə.

Qoyan biz deyilikmi eşqin bünövrəsini?
Yalnız biz yemədikmi sevginin silləsini?

Bu iki aləmdəcə yaxşı, yaman hər nə var –
Sənin köhlən atının tərkinə bağladılar...

Cahan evləri üçün sən ən gözəl həmxanə,
Dünya quşu görübmü səndən yaxşı bir danə?

Təbiəti hey didən quşdan, quzğundan əl çək,
Hökm et dünya quşunun başı üstə Simurğtək.

1205 Qanadları – Məsihan, can qəfəsindəki quş,
Xeyli ülvidi səndən, baxma əsirin olmuş.

Ya quşun caynağını qopar can qəfəsindən,
Ya da öz qəfəsini onun hökmünə ver sən.

O dünyaya uçuban qaldıranda kisəni,
Aparsın qanadının himayəsində səni.

Sən bu torpaq dəhlizi, bu gədiyə aşınca,
Mənliyindən qurtulub olacaqsan pak, uca.

Sən gecəsiz, gündüzsüz bir aləmə uçarsan,
İlahi sirlər dolu xəzinəni açarsan.

1210 Ulu peyğəmbərlərin ayaq tozu olarsan,
Müqəddəs ailənin doğma üzvü olarsan.

İki aləmin yolu bəlli iki aləmə,
Bir nəfəslük yol imiş könül üçün, sən demə.

O Tanrı ki, ömrünün qoydu bünövrəsini,
Gəldi, sənin evində qurdu can Kəbəsinə.

Sən Tanrını ən təmiz, nurlu könüldə ara,
Qara kilimli bədən çəkər səni kənara.

Nərgizin gözlərinə sürmə çəkər dan yeli,
Misə qızıl rəngini verən kimya deyilmi?

1215 Bədən dediyin nədir? Bir ovuc sulu torpaq,
Əsas könüldür ki, söz könüldən qopur ancaq,

Qəlbinin qulu ol ki, qalxıb sultan olasan,
Həm idraka, həm cana bir hökmran olasan.

Samur kürkünə bənzər yumşaq könül diləsən,
Ceyran göbəyi kimi sərtliyə dözməlisən.

Sərtlik – riyazət donu yaraşır yalnız sənə,
Zər-zibarı, ipəyi əbəs taxma əyninə.

Dərisinin sərtliyi mişk vermiş ceyrana,
Eşq məktubu yazırlar bu dəridə canana.

1220 Mişki sərt dəri saxlar, pələ içində qalmaz,
İpəyə büksən onu, uçar, zərrə də qalmaz.

Şəkərsənsə, nəfəs qıs, çəkil dar məkanına,
İncisənsə, tab elə öz sədəf zindanına.

Ey gecə rəngli şəbdiz, səhər ağ nalın olsun,
Dön səhərə, ah-nalən göylə vüsalın olsun.

Gecə zülmətdə belə daşı zəhmət yükünü,
Yalnız zəhmətkeş bilir vacib işin zövqünü.

Hansı vəfa əhli ki, yetmiş əhdə, murada,
Yalnız cəfa çəkməklə qalxa bilmiş o qata.

1225 Qəmə, dərdə tab etmək – peyğəmbərlik pilləsi,
Sən axtaran dincliklə – yalnız ölüm kölgəsi.

Acı yeyib, xilas ol xudbinlik mərəzindən,
Acı şərab deyilmi damaqlara dad verən?!

Sərvətək düz yaşa ki, düşünlərdən azad ol,
Öz bağırını yeməklə sən şamlar kimi şad ol.

Xəzinə xazinidir, seyr elə əjdahanı,
Dərdə dözüm yaradır hər cür zövqü, səfanı.

Kimlər ki çəkir zəhmət, məgər taparmı illət?
Məşəqqətin sonundan başlanır istirahət.

1230 Fələk sənin bəxtindən açmasa bir düşünü,
Salmaz sənin boynuna başqa zəncir düşünü.

Əcəl yoluna çıx ki, sənə haqqı tanıdır,
Bu şadlıq karvanını çəkən qəm karvanıdır.

OVÇU İLƏ İTİN VƏ TÜLKÜNÜN HEKAYƏTİ

Tez görən, uzaq görən, usta bir ovçu vardı,
Gəzib biyabanları, ov yerini tapardı.

Bəd bir iti vardı ki, çeviklikdə şir, aslan,
Günəş şüalarını ceyran belində tutan.

Kərgədan tük salardı boynunun qüvvəsindən,
Çöl eşşəyi dişindən, dağ kəli zərbəsindən.

1235 Yolçuluqda ovçunun dostu, arxadaşydı,
Çox işinə yaramış vəfalı yoldaşydı.

Gecə keşik çəkən it gündüz əmrə müntəzir,
Görərdin ki, onunçün qida gəzir, yem gəzir.

Bir gün aslan ovçunun yox oldu aslan iti,
Ovçunun göz yaşları ciyərlərini diddi.

Dedi: – Gör miyançısı qəza olan ovlağı!
Şir başından üstündür burda itin ayağı.

Bildi ki, dərd əlindən qanə dönsə də ürək,
Ciyərini dişində tutub tab etmək gərək!

1240 Ovçu dözdü, səbrinin misqal boyda arpası,
Bəlkə bir dirhəm qədər xeyir gətirdi azı.

Ovçunun qarşısına bir tülkü çıxdı lapdan,
Dedi: – Səbr etmək olmaz, sən ey səbrli İnsan!

Eşitdim ki, o eşsiz qüdrət, hünər yolçusu,
Dünyadan köçüb gedib... Nə qəm, başın sağ olsun!

Bir anda yaxalardı yüz cüyürü, ceyranı,
Oldu zirəkliyinin, cəldliyinin qurbanı.

Bilirəm, sənin üçün bu dərd hər şeydən betər,
Ovladığın qəm-kədər sənə iki ay yetər.

1245 Qalx, bu ovdan kabab çək, ver könül ziyafəti,
Dərisi dərvişlərin, əti ovçu qisməti.

Bilirəm, çox yemisen dadlı, ləzzətli xörək,
Bir də yağlı tülkülər əlinə keçməyəcək.

Yağlıyq, yavanıqmı? Düşündürmür heç səni,
Süfrəmizdən çəkmisen iştahının əlini.

Nə yaxşı ki, uzağam daha sənin torundan,
Nə yaxşı ki, azadam şıkarından, darından.

Sirdaşından ayrısən, bəs bu nə cür vəfadır?
Qəm yemirsən... bəs nədən ciyərlərin yaradır?

1250 Ovçu dedi: – Doğacaq... hamilədir bu gecə,
Qəmim bircə günlükdür, keçib gedər indicə.

Bircə bundan şadam ki, bu ölümlü dünyada,
Sevinc, kədər həmişə bir-birini qovmada.

Bu boş, fani dünyada, bu dəyişən qəlibdə,
Xidmət, sərvət, səltənət elə gedib-gəlib də.

Hər şey keçib gedəcək: həm Ay, ulduz, həm fələk,
Rahatlıq da, möhnət də bir gün sona yetəcək.

Bir azca şadlanıram dərdim, qəmim olanda,
Çünki sevinc müjdəsi gətirir qəm cahanda.

1255 Bu qəmdən Yusif kimi mən bəlaya uğradım,
Fəqət qurd deyiləm ki, dərddən dərimi yırtım.

Ey tülkü, şad olma ki, mənə dağ çəkdi fələk,
Hələ sənintək şıkar əlimə çox düşəcək.

Ovçu bunu deyərkən yollar toza büründü,
Toz pərdəsi dalından cəsur köpək göründü.

Gəldi, öncə dolandı arxasını, önünü,
Lapdan dişinə çəkdi qasığını tülkünün:

– Bir az geçikdim deyə sən mənə pislədinmi?
Geciksəm də, yetirdim özümü aslan kimi!

1260 Mənim ləkəsiz xaltam sənə dinintək təmiz...
Tülkünün peysərini yəqin yeyəcəksiniz.

O kimsə ki, bəsləyir yəqinliyə sədaqət,
Onun işinin sonu səadətdir, səadət.

Yəqinlik yolunu tut daim bu kainatda,
Yəqinlikdən mübarək mənzil yoxdur həyatda.

Yəqin inam gücünə saf qızıla dönür daş,
Ayaqda əyləşənlər başa keçirlər, qardaş.

Yəqin bir inam ilə addım atsan qorxusuz,
Oddan su çıxararsan, dəniz dalğasından toz.

1265 Yəqini təvəkkülə qarışdırıb yoğuran,
Yazar kərəm əlilə: “Ruzu yalnız Tanrıdan!”

Yəqin əhli nuş edər daşdan yumşaq hər nə var,
Nə quyruqda sülənər, nə çibintək qan sorar.

Tanrı yoluyla getsən, nə qəm ye, nə qüssə çək,
Evindən yavanlığın heç vaxt əskilməyəcək.

Tanrı qapısında ol, o hər kəsdən uludur,
Ruzunu ondan istə, ruzu verən də odur.

Kim içəri girdisə Tanrının qapısından,
Əliboş qayıtmadı səbəbsiz yerə, inan!

1270 Yəqin əhli misilsiz, kamil – onlar, naşı – biz,
Biz onların ayağı, onlar bizim başımız!

Səccadənin ucunu təmiz suya salarlar,
Al qırmızı şəraba bal dadı verər onlar.

Sənə bircə günlük də möhlət vermirkən ömür,
On illik azuqəni israf nədən ötrüdür?

O gün ki, xəlq olundu bizim surətlərimiz,
Dərhal ayırd edildi dürlü qismətlərimiz.

O Tanrı süfrəsindən pay göndərilmiş sənə,
Onda veriləndi ki, indi çatır süfrənə.

1275 Gecə-gündüz çabalar dolanmaq üçün hər kəs,
Öz qismətindən artıq, inan, heç nə yeyəməz!

Əzəldə söz verdiyin din uğrunda, get, çalış,
İşləməklə nə dövlət, nə də ruzu çoxalmış.

İstəsən ki, olasan hamıdan əziz insan,
Çalışmaq səndən görək, başarmaqsa Tanrıdan!

Çox əlləşdi Nizami, nə qazandı? Soyuq ah,
Neylədisə, yol açdı isti nəfəsli Allah!

Yeddinci söhbət

İNSANLIQ MƏRTƏBƏSİNİN BÜTÜN XİLQƏTLƏRDƏN ÜSTÜNLÜYÜ

Sən, ey fələklər qədər uca, dəyərli İnsan!
Nazını çəkməkdədir bu yer, bu göy, kəhkaşan.

1280 Heç xəbərin varmı ki, səsin yetişir hara?
Sənin zənn etdiyindən xeyli ucalıqlara!

Səni öncə bəsləmiş dayəni yad eylə, an,
Qənd, şəkər dadmayıncə süd əmmədin sən ondan.

De, sənə bundan böyük yaxşılıq olardımı?
Sən də artırmalısan yaxşılığı, yardımını.

Bilsən qüdrət qələmi nə qəşəng çəkib səni,
Bir nigar təsviritək şux, gözəl surətini.

Tanrı ən parlaq dürrü kəmərinə bağlayıb,
Can ipinin ucunu ciyərinə bağlayıb.

1285

Sən dünya çəməninə bir az zəif, kəmnəfəs,
Fəqət ən çevik ceyran sənə yarışa bilməz.

Bütün canlı xilqətlər öz qulun, nökrəndir,
Düşüb sənə toruna, dən istəyənlərindir.

Min-min xilqət üstə sən hüma quşu kimisən,
Yerində əyləş, az ye, az incit onları sən.

Ağlı, qaralı hər şey bu cahən yarışında,
Tər töküüb, can yandırır bir vəzifə başında.

Bəduğur sayılsa da bayquşlar əfsanədə,
Tanrı xəzinəsinə bülbüldür viranədə.

1290

Bu varlıq pərdəsinə bürünmüş hər xilqətin,
Öz cisminə yaraşan bir canı vardır yəqin.

Sənə dənizindəki gövhərdən kəmdir onlar,
Fəqət dünya dürrünə sahib, məhrəmdir onlar.

Səndən kəm olanları vur hesaba yerbəyer,
Bu cəfa çəkənlərin müzdunu insafla ver.

Yaxşı-pis nə gəlibsə bu varlıq aləminə,
Yaxşılıqda, pisləkdə ayna tutublar sənə.

Sənə papaq verənə başmaq verəsən gərək,
Pərdəli göz, pərdəni yırtarlar yoxsa Aytək.

1295 Oyan! Fəqət sübhək pərdə cıran olma sən,
Qaranlıq gecə kimi pərdə saxla, əzizlən.

Pərdəli qalmalıydın, neçin həddini aşdın?
Çıxdın pərdə dalından, yasaq yeri dolaşdın.

Sən hörümçək torunun ağzında nə vaxtacan,
Acgöz milçəklər kimi elə çırpınacaqsan?

Duy pərdə ardındakı Tanrı ərənlərini,
Pərdəli saxladılar sənin hər cür sirrini.

Pərdəlidir arılar, sanki gül pərdəsi var,
Sənin pətəyin isə bu göylər, bu səmalar.

1300 Pərdəsiz könülləri kənardan seç, uzaqlaş!
Sirri olmayan sözü dinləmə heç, uzaqlaş!

Barmağına dolayıb dünyanı çərx – utanmaz,
Səni oyuncaq bilir bəlkə kaftar oyunbaz!

Pərdəlisən, əlini uzatma başqa yerə,
Bu pərdənin dalında uyma yad ahənglərə.

Sən əsrar pərdəsinin xəlvətində get, əyləş,
Dinlə məhrəm pərdəni, azca düşün, fikirləş.

Get, cismini qırxcə gün dustaq et barı, ey ər,
Cismini könlün kimi saf bir aləmə döndər!

1305 Zindənda yatmaq ilə şərəf qazanır ərələr,
Yusif zindəna düşdü, əbəsmi yatdı məgər?

Könlün qədrini bilmək, o zirvəyə ucalmaq,
Riyazətlədir yalnız, igidliklədir ancaq!

Könlünün mädəninədə yatan saf qızıl ki, var,
Gümüş tək görünməsin, riyazətlə qıl aşkar,

Riyazətlə yetərsən elə bir zirvəyə ki,
Ayağın altda qalar nakəslər bir gül tək.

Təslim olsa əzminə harın, kür təbiətin,
Adınla möhürlənər sikkəsi sədaqətin.

1310 Təbiətlə ağılın yar olsa, inan sənə,
İş yetir dəmirçiyə əttar hekayəsinə.

Dəmirçiyə gedərsən, çınqı düşər üstünə,
Əttara baş çəkərsən, rayihə dəyər sənə.

Xilqətin işlərindən çətin taparsan nicat,
Dünya qəfəsində də xeyli qısdır həyat.

Adət buxovlarını qırıb atan əzmkar,
Səadət karvanına qafiləsalar olar.

Boş sevdadan əl üzmək – böyüklük əlaməti,
Nəfsi ram edə bilmək – peyğəmbərlik qüdrəti.

1315 Təslim eyləyə bilsən nəfsini iradəyə,
Öz mülkün bil cənnəti, halaldır cənnət sənə.

Nəfsin zıncırovundan fəryad səsidir gələn,
Şeytana muzdur olma, dinin bəndəsi ol sən!

Dinə sığın, cəbrə döz, elə zirvəyə qalx ki,
Yaxın düşə bilməsin sənə məhşər atəşi.

Cəhənnəm atəşindən Əbu-Talibi bir vaxt,
Peyğəmbərin sevgisi qoruyacaqdır ancaq.

Həqq əhlinin gözündə həqq nuru var, göz yetir, –
Həqqin nuru hər kəsə nicat verən zirehdir.

FİRİDUN ŞAHIN CEYRAN OVU HEKAYƏTİ

1320 Bir neçə həmdəmilə Firidun səhər-səhər,
Saraydan çıxdılar ki, bir az seyr eləsinlər.

Bir çəmənə gətirdi onu ovçu duyğusu,
Burda bir yavru gördü – gözəl ceyran yavrusu.

Qulaqları, gərdəni o qədər zərif, hamar...
Gözləri, qılçaları səndən mərhəmət umar.

Şah baxdı heyran-heyran, lapdan sıçradı ceyran,
Bircə göz qırpımında uzaqlaşdı ovçudan.

Ovçunu ovladı ov. Şahın ürəyi uçdu,
Bütün marağı, eşqi ovun ardınca qoşdu.

1325 Yanan ciyəri kimi Rəxşi od-alov aldı,
Ahunun göbəyitək kaman neçin yumşaldı?

Nə at çatır tozuna, nə ox tutur ceyranı,
Şimşək sürətli Rəxşin ox sürəti bəs hanı?

Oxdan sorur: – Hanı bəs o kin dolu uçuşun?
Atdan sorur: – Hanı bəs o ıldırım qaçışın?

Həç biri kara gəlmir, hər ikisi yorulmuş,
Otyeyən bir heyvanın önündə məğlub olmuş.

– Məgər elə indicə, ey şah, – dil açdı kaman,
– Qarşında deyildimi dilsiz-ağızsız heyvan?

1330 Gəzirdi zirehinin himayəsində yazıq,
Kimin həddi var ki, de, zirehinə sanca ox?

Böyüklərə xoş gəlməz, bəlkə dəyər kefinə,
Gəlib özgə əl vursa çalğıcının dəfinə.

Ucaları, dağları ara, ey şahim, müdam,
Ta ki yüksək durarsan ucaların dağından.

İnsanlıq sifətidir hər yaxşılıq, duysanız,
Xidmətidir kişiyyə şərəf gətirən yalınız.

İlkin yaranışdakı əhdə sadıq olmaqdan,
Ülvi nə var? Qoy desin hünərli, məğrur insan!

1335 Əhdin kəmərinə qoy vəfa əlini hər an,
Ta ki verdiyin sözü, heç vədə pozmayasan.

Keşik çəkən ilanın xəzinədə gözü yox,
Çünki başdan-ayağa xidmət kəməridir o.

Kainatın tacıdır xidmət edən kəhkəşan,
Hər şey xidmət kəməri bağlamışdır binadan.

Hünər rıftəsi tutan dilavərlər, qoçaqlar,
Belinə öz əlilə xidmət kəməri bağlar.

İşıq qaynağıdır mum – bal şanın zinəti,
Arıya xidmətilə qazanmış bu dövləti.

1340 Sən ki xidmət yolunda kəmərinə bağladın,
Qalx, ey Nizami, yüksəl, açıqdır qol-qanadın.

Səkkizinci söhbət

YARADILIŞIN HÜSNÜNƏ DAİR

İlk dəfə xəlq olunmuş xilqətlərin çoxusu,
Tanrının dəryasından içməmişdi hələ su.

Nə dünyanın ovcunda səxa dənizi vardı,
Nə cahanda bircə toz, bircə çibin qanadı.

Hələ düzilməmişdi xilqətlərin cərgəsi,
Hələ açılmamışdı oyunların pərdəsi.

Hələ başlanmamışdı könül, can oyunları,
Gecə ilə gündüzün cəngi, döyüş anları.

1345 Xilqət üzvlərində görünmürdü hərəkət,
Hələ bilinmirdi heç varmı, yoxmu ədalət?

Tanrı öz kəmərinə, öz feyzini çoxaltdı,
Dənizindən sahilə parlaq bir damcı atdı.

O qüdrət dənizinin bircə həyat ləpəsi,
Tərpətdi, hərlənməyə başladı göy qübbəsi.

Göylər axar su tökdü, yerlərdə islandı gil,
O iksirdən yoğruldu sənəin də cövhərin, bil!

Dünyadan köçən zaman dönəcəksən əslinə,
Yenə qovuşacaqsan zərrə boyda nəslinə.

1350 Nə bəxtəvərdi dünya, o zaman ki, sənsizdi,
Hələ nəqşin surətsiz, canın da bədənsizdi.

Nə göy görmüşdü onda ələk-vələk dünyanı,
Nə də Yer dinləmişdi bunca nitqi, hədyanı.

Sən qədəm basmamışdın hələ cahən bağına,
İnan ki, şükr edirdi varlıq öz yoxluğuna.

Hələ dünya bağında nə gül vardı, nə tikan,
Hələ tozlanmamışdı başı aylanan cahən.

Hələ boylu deyildi gecə gündüzə aşkar,
Hələ həyat qısırdı, təbiət də dul, bekar.

1355 Kəmərbəstə deyildi Əkizlər bürcü onda,
Qan almaqdan azaddı o şişkin damarından.

Ayın üzü tutulub qaralmamışdı hələ,
Su dolu teştin rəngi düşməmişdi bu hala.

Zöhrə üzü suluydu Yerin yanında hələ,
Harutun qanadları düşməmişdi Babilə.

Onda ayrıydı səndən bu səmalar, bu yerlər,
Bildin, həsrət çəkirlər, yolunu bəkləyirlər.

O gün ki, sən yarandı, təzələndi kainat,
Səslə avazla doldu iki cahan, bir həyat.

1360 Fəqət, ey ulduzlara baxıb fal açan miskin!
Qırdın ölkər dürrünü ölkər kəcavəsinin.

Nə qədər ki, ulduzlar azad idi falından,
Aylar, illər dəyişmir, sabit qalırdı zaman.

Saf bir ayna kimi ydi hələ cahanın üzü,
Nəfəsin dəyən kimi ləkələndi güzgüsü.

Qüruba sən apardın məşəlini səhərin,
Səhərə “sübhi sadıq”, “fərri kazib” söylədin.

Kül başına göylərin! Gör qoymusan nə günə,
Hələ də bel bağlayıb gəlir sənün səcdənə.

1365 Can meyvəsi demişdir sənə bu doqquz fələk.
Dillərindən eşitdim, eşit, inanma fəqət.

Tacın başından baha... Qoy söyləyim bir daha,
Necə ki, xalta itdən, torba eşşəkdən baha.

Bu laqqırtı evində tənə vururlar sənə,
Cahanı satdın deyə bir arpa danəsinə.

Bircə ovuc torpağı sən bir cana dəyişdin,
Bircə gil qırığını bir cahana dəyişdin.

Ey göylərə dərd verən, ey yerini bilməyən!
Xəzinətək qalaydın gərək yer altında sən.

1370 Sənin beyninin yağı, civə kimi cövhəri.
Nə tez soyudu, görcək sincab rəngli bu yeri.

Hələ ki, basmayıblar fındıq boyda məzara,
Fındıq rəngli torpaqdan vaz keç, qalx səmalara!

Nə sincabdır, nə qunduz bu gecə-gündüz. Bil ki,
İlandır, əjdahadır bu ikiüzlü tülkü.

Əliuzunluq etmə, sən ki, pişik deyilsən,
Qoşulma dələduztək, dələyə, tülküyə sən.

Ölüm tələsi qurmuş bu yolun üstə aslan,
Neçin susuz maraltək quyuya üz tutmusan?

1375 Fələk sənə göstərsə uzaqdan bulaq suyu,
Aldanma ki, su deyil, sərabdır, ilğimdir o.

Nəfs atını bu qədər havalandırma, yetər,
Tap bir təmiz su iç ki, sənə duz yediriblər.

Nəfsinin xırmanına od vur, elə bir od ki,
Nəfsin qoy yanıb sönsün suda təbaşir təki.

Yusif çıxdı quyudan, çün halal bəndə idi,
Misir ilahəsinin gözü üstündə idi.

Bu göy qübbə altına ilk qədəm basdığı gün,
Dibsiz quyuya düşdün... necə məğmun göründün.

1380 Saralmısan, görürəm sənin solğunluğunu,
Onillik sirkə belə apara bilməz onu.

Ac gözlüyün yüzillik çırağın yağı kimi,
Səni onillik sirkə pak eləyə bilərmi?

Yeddi qatlı göydədir dədənin qızıl qanı,
Yeddi loxma çörəkçin tökmə abır-həyanı.

Xırmanına od vurub yelpikləyən özünsən,
Dövlətini, varını təpikləyən özünsən.

Atıl, meydana gir ki, meydan sənindir, sən!
İş gör, hökmünü bildir, fərman sənindir, sən!

1385 Piyalən var, nuş elə. Payız ötür, qış keçir,
Olub-qalan ömrünün uç-dörd günün xoş keçir.

Alıb ixtiyarını, cəfa veriblər sənə,
Tapşırılıb cilovun taleyin əllərinə.

Ağır yük daşımaqdan qozbel oldun, şil oldun,
Yandın nəfsin yağında, ömür boyu qovruldu.

Sən – cahan mətbəxində ocağın külü, hisi,
Qiyamət günündəsə cəhənnəm gözətçisi!

Ey miskin! Qarnın dolu, gözlərin acdır, inan,
Çox-çox yedikcə məgər ağırlaşmayacaqsan?

1390 Yemək, qarın alveri əgər yetsəydi dada,
Çoxyeyənlərin çoxu sağ qalardı dünyada.

İnsan çox yaşasaydı, ömür düşərdi gözdən,
Ömrünün dəyərini az ömürdən istə sən.

Az ye, çevik, yüngül ol, rahat yaşa hər zaman,
Çox yesən ağırlaşar, min iztirab duyarsan.

Qarnın dopdolu olsa, başın yüz bəla çəkər,
Nəfsin quduzlaşması insanı söküb-tökər.

Nəfsin ilə bərabər sənə baş verilib, baş,
Yeməyəsən halalın olmayan neməti kaş.

1395 Tamah sənin içində caynağdır fitnənin,
Tamahkarı aldadan bu əbləhdən qaç, çəkin!

Qorxuram ki, uyanan nəfs adlanan idbara,
Rəngini sənə verən üzüqara kaftara.

Bəzən inanmaq olmur rənglərin ahənginə,
Yaxşılıq, pislilik düşür bir-birinin rənginə.

MEYVƏSATANLA TÜLKÜNÜN VƏ CİBKƏSƏNİN HEKAYƏTİ

Yəməndə meyvə satan bir dükançı yaşardı,
Dükənini qoruyan tülkü yavrusu vardı.

Təlim-tərbiyə görmüş gözətçiydi bu yavru,
Sahibinin malını diqqətlə qoruyurdu.

1400 Yüz cür oyun çıxartdı, fənd işlətdi cibkəsən,
Əsərlənmədi əsla bala tülkü kələkdən.

Fikirləşdi cibkəsən, yumdu gözünü dərhal,
Çoxdan yatıbdır guya, yuxusu da şəkər, bal.

Tülkü bu qoca qurdu yatmış görüb yumşaldı,
Yerə qoydu başını, o da uyğuya daldı.

Tülkünü yatmış görüb fürsət tapdı cibkəsən,
Çaldı pul kisəsini. Getdi, itdi nəzərdən.

Keşikdə duranların qorxuludur yatmağı,
Ya başı əldən gedər, ya başından papağı.

1405 Uyuyacaq yer deyil dünya, oyan, Nizami!
Hər şeyi tərک etməyin çoxdan çatıb məqamı.

Doqquzuncu söhbət

DÜNYA QAYĞILARINDAN QURTULMA BƏHSİ

Ey vüsal gecəsindən daha əziz, mehriban,
Sübhün bayrağı kimi çevik kölgəli insan!

Nə vaxtacan kölgətək qəmgin görünəcəksən?
Qalx ki, yürü ki, bayraq gözəlləşir yürürkən.

Yola çıxan soltanlar öncə yükünü yollar,
Özündən öndə gedər karvanı qatar-qatar.

Sultan isən, çıx yola, səfər vaxtıdır artıq,
Yol üçün yemək götür, dəyərlı azuqə yığ.

1410 Özün yola çıxmamış göndər getsin yükünü,
Bu gün başla sabahkı ruzu tədarükünü.

Bal arısı sabahı – uzağı gördüyündən,
Şanlarını doldurur balla elə bu gündən.

Baxın, savaş səfındə hər qarışqa – qəhrəman,
Sabahını düşünüb, yem daşıyır durmadan.

Aqıl insan oğlu da, kor deyilsə gözləri,
Qarısqadan, arıdan gərək qalması geri.

Səfa görmək istəyən zəhmətə arxalanar,
Yayda ruzu yığanlar, qışda rahat dolanar.

1415 Nə sən bilirsən, nə mən, qananlar bilir bunu,
Öz borcunu verməyin əvəzsiz olduğunu.

Heyif ki, aqibəti düşündürmür heç kəsi,
Yalnız bir anlıq olur çoxunun düşüncəsi.

Fələklərdən ucadır əslində məqamımız!
Aqibəti düşünmək – yüksəliş imkanımız!

Öz sonunu düşünmək imkanımız var bizim,
Başqa xilqətlərə bu, qismət deyil, əzizim.

Sevgi, həyat nəşəsi şirin olsa da candan,
Aqibəti düşünmək ondan da xoşdur, inan.

1420 Biz ki, əzəl binadan vəqifək könüllərə,
Torpaqdan yaransaq da, sahibik bir gövhərə.

Bu gəlişdən, gedişdən tək bizik xəbər tutan,
Qalır yaddaşımızda hərəsindən bir nişan.

Biz ki, doqquz fələyin dərs aldıq məktəbində,
Əbcədini oxuduq bizim yer lövhəsində.

Heç kəs damğalanmayıb bu dağla bizdən erkən,
Bu bağın ilk nübarı bircə sənsən, bir də mən.

O gün ki torpağını töküüb də, islatdılar,
Bir az iksir atdılar, can mayası qatdılar.

1425 Torpağın göz yaşıyla, qan ilə yoğrulsa da,
Neçə xəzinə yatır, bilsən, onun altında!

Tanrının yoğurduğu bu torpağı tanı sən,
Şükür qıl, ey naşükür, ən ulu zirvədəsən.

Dərk elə mövqeyini, səfərinin səmtini,
Hardan gəlir bu yollar, hara aparır səni?

Bu səfərə çıxarkən nəydi fikrin, niyyətin?
Bu səfərdən dönməyin nədir sirri, hikməti?

Bu aləmə gəlməmiş, hələ lövbər salmamış,
Bizim bu dağılmışda hələ məskun olmamış.

1430

Sən əzəli aləmin dolaşırdın fəvqündə,
Hüma səadətində çatdın Həməl bürcündə!

Onda sənin eşqinin uçuş meydanı hədsiz,
Əbədiyyət yolun da sonsuzdu, ey xəbərsiz!

Enmək istədin yerə, göydə acizmi qaldın?
Bu torpağa, bu suya sərin kölgəni saldın.

Günəşin ətəyini ayağının altına,
Dartıb çəkirsən hərdən, dünya dar gəlir sana.

Bəzən tək yaşamağı üstün tutursan artıq,
Qayıtmaq sevdasına düşməyin də bir anlıq.

1435

Tərəddüd içindəsən. Özgə hansı işin var?
Bircə ipin üstündə tuta bilmirsən qərar.

Səxavət meydanında lütf saçan müflissən,
Bu varlıq aləmində köhnə sənsən, tazə sən.

Yavrusunu öldürən anadan əl çək, yetər!
Ata öyüdlərinə qulaq ver, ey bixəbər.

Ey sadə insan oğlu, dədənə bax, dədənə,
Gör neylədi? Dədənin yolu “Gəl!” deyir sənə.

Qoy burda əyləşənlər dinclik gözləməsinlər,
Bekar keçən ömür-gün hədə deyilmi məgər?

1440 Hədə keçən günləri nə cür qaytarmaq geri?
Səcdə qılıb, baş əyib öpməliyik bu yeri!

Biz ki, qara gildənik, hardandır ağ gün bizə?
Necə şadlanasan ki, şadlıq olub möcüzə!

Məgər varmı fələyin xoşbəxt etdiyi adam?
Varsa, nə sənsən, nə mən. Əl çək belə xülyadan.

Biz dünyaya gəldik ki, kədə dəyər, qəm yeyək,
Gəlmədik ki, nitq edək, axşam-səhər zəvzəyək!

Bu dünya dedikləri alğı-satqıymış, inan,
Bircə düzlük görmədim burda başdan-binadan.

1445 Gələndə rəngin neçin şərab kimi qızardı?
Gəlməyin arxasınca çün bir getmək də vardı!

Nə vaxtacan sürəcək bu hicranlar, görüşlər,
İstəmədən gəlişlər, istəmədən gedişlər?

Görün, hansı şübhələr könlədən gəldi, keçdi,
Yoxluğumuz bir yana, varlığımız da heçdi.

Uçma, axı cahana yavaş-yavaş gəlmisən,
Tələsmə, bu həyata gecikmisən axı, sən.

Vaxt çatıb... zəng çalınar, bizim köç də başlanar,
Sikkəmizlə ən yeni axçalar naxışlanar.

1450 Çürümüş, köhnə gilə tazə bir can verərlər,
Dağılmış parçaları yenə birləşdirərlər.

Ey bugünkü halından utanıb qızarmayan!
Fikirləş öz sonunu, barı o gündən utan!

Bu səhranın köhləni təkə dindir, yalnız din,
Yalnız odur çarəsi bu qədər müşküllərin.

Bizi qarşıda gözlər nə qədər möhnət, kədər,
Gəlhagəl dərdlərimiz yalnız din ilə gedər.

Yol-yoxuş... atı bərk sür, tənbel, ərinçək olma,
Ey canı bərk, mətinləş, imanı kövrək olma!

1455 Günəşin aynasını tut üzünə, bax bir an,
Özündən soruş, öyrən, neçin üzükarasan?

Üzr, tövbə özündən, qəbulu Allahdan um
Hər işini taleyə tapşırıb, olma məzlum!

TÖVBƏSİNİ POZAN ZAHİDİN HEKAYƏTİ

Məscid əhli bir sofu uydu bir gün şeytana,
Məsciddən üz çevirdi, aldı onu meyxana.

Mey dilinə dəyincə mey kimi nalə qıldı:
– Zavallı canım! – dedi, – özgə nə çarə qaldı?

Nəfs ilə həvəs quşu könlümdə axtardı dən,
Heyhat, tələ qurdular təsbeh danələrindən.

1460 Kəbəm çıxdı əlimdən, Kəbə artıq mənə yad,
Ev-eşiyim dəyişdi, dönüb oldu xərabat.

Qara taleyim məni, gör, kimlərə tay etdi,
Qələndərlik öyrətdi, imanımı zay etdi.

Niqab örtdü, yaşındı əqlin gözləri məndən.
Xərəbatın özü də xarab oldu əlimdən.

Bu dünya darlığından qurtula bilsəydim, ah!
Ətəyimdən ləkəni bir silə bilsəydim, ah!

Qəzadan deyilmi bu? Mən hara, bu “Lat” hara?
Mübarək məscid hara, viran xərəbat hara?

1465 Bir gənc pərdə dalından dinləyərək zahidi,
Təmiz, pak nəfəsindən od saçaraq söylədi:

– De, qəzadan sənə nə? Sənintək yüz min gəda,
Qəzanın nəzərində dəyməz bir arpaya da.

Tövbə qapısına gəl, təmizlə günahını,
Başqa hədyan söyləmə, seç Tanrı dərgahını!

Üzr istəyib, tövbə qıl, keçərlər günahından,
Qolu bağlı gedərsən yoxsa ora bir zaman.

Çöldə ot otladığın, yatdığın yetər artıq,
Bir az da fələklərin yaşıl bağçasına çıx.

1470 Ayltmasa göy səni çəkil, hicra guşəyə,
Bir azca azuqə yığ, o dünyaya köçməyə.

Qanlı yaşlar tökməyin, axı nə mənası var?
Çoxdan gəbərüb gedib sağlığında yatanlar.

Səni yuxu sərsəmi görəndə “Şəfəq sahibi”,
Yayınacaq gözündən, endirəcək niqabı.

Fələk köçü yüklədi, qalx, ey Nizami, oyan!
Kimdir bu gecə yarı ayağını bağlayan?

Onuncu söhbət

DÜNYANIN SONU HAQQINDA

Ey fələk, bu hərlənmək nə vaxtacan sürəcək?
Bu nə zülmüdür? Ey Yer, yavaş, aram ol görək.

1475 Hər gecənin sonunda axı, səhər açılar,
Hər yoxuşun sonunda axı, bir eniş də var.

Əsib yerin layları, titrəyir neçin, nədən,
“Qiyamət zəlzələsi dəhşətdir” ayəsindən.

Zəlzələdən çökürsə yaralı Yer kürəsi,
Fələk zəncirlərinin çürüməzmi həlqəsi?

Sökülür qəlpə-qəlpə Yer kürəsi – yanar dağ,
Qırır zəncirlərini zəncir divanəsi, bax.

Qorub düşür göylərin göy qurşağı, kəməri,
Kimlə yarışacaq Yer boş görəndə göyləri?

1480 Ey fələk, ələk-vələk kainat kimə görə?
Bu qiyamət, bu dəhşət nə vaxtacan sürəcək?

Nə sübhün ətri qalıb, nə qürub ərgəvanı,
Nə bu yerlərin topu, nə göylərin çövkəni.

Yerlər qalxır göylərə, matəm havası çalır,
Ətəyini qaldırıb, göy də yerə alçalır.

Marığa yatmış fələk çıxır pusqu yerindən,
Qoparır bu aləmi oxundan, mehvərindən.

Qoca fələk yüz yerdən yırtır öz xirqəsini,
Torpaq inci düzümlü ipini, riştəsini.

1485 Göylər enirkən yerə, yerlər də qalxır göyə,
Alt-üst olur kainat, tamam dönür heçliyə.

İnsan adlı bələdan xilas olur göylə yer,
Hər ikisi insanın tozundan təmizlənilir.

Göylər insan işilə bir də uğraşmayacaq,
Yerlər insan məkrindən tamam uzaqlaşır, bax!

Ulduzlar xəcalətli, ulduzlar ələk-vələk,
Bircə ovuc torpağa nə vaxtacan baş əyək?

Hələqlənib, qıvrılıb, işi bitirib fələk,
Son qisməti son anda bir çimdik torpaq yemək.

1490 Ey dünyanın bağrını qan edən, fəğan edən,
Heç varmı səndən savay onu bunca incidən?

Qəm küpünün içinə bu torpaq necə doldu?
Ətrafının rəngi də matəm yaşılı oldu.

Siz ki, çərxin önündə bu qədər məğmun, aciz,
Qəm küpünü torpaqdan nə cür təmizlərsiniz?

Yuyun ətəyinizi barı yeddi nəhr ilə,
Dumanlı çevrənizi qumla, qum sellərilə.

Alın çərxin əlindən ulduzlar xirqəsini,
Damğalayın qarqara xətlə Yer kürəsini.

1495 Fələklərin sürətlə hirsə hərlənməsindən,
Necə, bəla gələcək Yerə başına, bilsən!

Göydə yanan, partlayan, batıb gedən hər nə var,
Yer üçün bir nümunə, bir timsaldı apaşkar.

Partlayıb dağılan baş, görün, necə məhv olur,
Yer kürəsi eləcə kültək göyə sovrulur.

Bu mişk rəngli sədəf – göy bizə düşməni imiş, ah!
Gözləri ulduz-ulduz, özü yırtıcı timsah.

Yox, bu dənizdən çıxan dürrün sədəfi deyil,
Mərifət mədəninin daş-qaş da deyil, bil.

1500 O sədəfin sirrini kim bilsə, beyni donar,
Zümrüd görmüş ilantək kor olar, gözsüz qalar.

O sədəfdə nə işıq, nə göz nuru ara, göz,
Mın-min gözü olsa da, heç biri heç nə görməz.

Bilirəm, bəyənmirsən ölümün haqq yolunu,
Özgələrin gözüylə çünki görmüsən onu.

Vaxtdır, öz ayağına zəhmət verib tələs sən,
Özgənin ayağıyla mənzil kəsə bilməzsən.

Zorun, zərin gücünə Bəhram göyə çıxs da,
Korun qisməti gordu, bir məzardı axırda.

1510 Bu qəbrin qapısını bağlamaq olmaz, olmaz!
Bu damın bacasından boylanmaq olmaz, olmaz!

Sən bu dustaq evində səbr et, döz iztiraba,
Pəncərəni, qapını şaşqınlar kimi qapa.

Nə vaxtacan fələkdən bəhs edəcəksən, yetər,
Kül qoy onun başına, yelbeyinmiş nə qədər!

Kəhkəşanı, səmanı az qarğa, az söy barı,
Bir arpaya da dəyməz bu saman oğruları.

Aş bu mavi günbəzi, o qədər yüksəl ki, sən,
Boynunu dar həlqədən xilas edə biləsən.

1510 Təldən nazik fəhm də, sapdan zərif xəyal da,
Çərxin incə yolunu acizdir anlamaqda.

Acizlikdən, həyadan üzün yanır, fikir ver,
Çərxin yolu bir tükün ucundan da incədir.

Tükün ucunu bölmə, yetməzsən bu əsrərə,
Xəmirdən bir tük kimi atar səni kənara.

İmkanın var, Qalxasan mələklər məqamına,
Bu qədər ki, güclüsən, neçin girmisən qına?

Könül vermə, bu gilini, bu qumun vəfası yox,
Dünyaya bağlanmağın daha bir mənası yox.

1515 Burda başında papaq... demək, baş əyməlisən,
Burda belində kəmər... demək, qulluq əhlisən.

Hünərlisənsə, hər gün paxılların artacaq,
Qəndin varsa, yediğin zəhər olacaq ancaq.

Bu həyat ocağına aldanma ki, şöləsi,
Cəhənnəm atəşinin haləsidir, haləsi.

Ay olsa da göylərin, fələklərin qəndili,
Yağı Günəşdən umur, ömür boyu dilənir.

Susamış bitkilərə nicat verən bulud da,
Donuq bir bəlgəm kimi dəyərsizdir həyatda.

1520 Sanma ki, su səadət, bolluq qaynağı olmuş,
Sudan nə çəkdiyini batan gəmidən soruş.

Dinçlik yuvasıdırımı məgər bu viran yuva?
Nə üçün göz yumursan bunca çirkə, ayıba?

Öz eybini görməyi çoxdan yadırgamısan,
Özgəsinin eybinə ayna tutan kəminsən!

Sən ey aynalar kimi eybin şəklini çəkən,
Bil ki, eyibli nəfəs sənə tez vurur ləkə.

Ya hünəri tərək elə, cibindən çıxarıb at.
Ya öz eyblərinin aynasını qırıb at.

1525 Özgəsinin eybinə göz yum, əgər gözün var.
Qüsuru kənarda yox, əvvəl özündə axtar.

Hər kəsdə hünər də var, eyib də var bil ki, sən,
Hünərli olacaqsan, eybləri görməsən.

Qaranlıqda görməyə lampa gərəkdir sənə,
Gündüz qara qarğa da, dərhal dəyər gözünə.

Güllər kimi əlvandır tovsun qanadları,
Ayağının eybini başına qaxma barı.

Qarğanın əyni, başı qarqaradır, gözü ağ.
Gözün varsa görə bil, ağı qaradan qabaq.

İSA PEYGƏMBƏRİN HEKAYƏTİ

1530 İsanın ayaqları yol açıb dünyalara,
Gəlib çıxmışdı bir gün balaca bir bazara.

Gördü bir çoban iti, canavar kimi nəhəng,
Yol üstündə uzanmış cansız, nəfəssiz köpək.

Dörd yanını bürümüş adamlar qatar-qatar,
Leş yeyən quzğun kimi başına toplaşılar.

Biri dedi: “Çatladar beynimizi bu cəmdək,
Yanan çıraq küləkdən uzaq gərək, gen gərək!”

Biri dedi: “Rədd edin, görünməsin bu murdar,
Gözümüzü kor eylər, könlümüzü dondurar”.

1535 Hərə bir hava çaldı: “Tfu!” – “Cəsəd!” – “Əlhəzər!”
Zavallı, miskin leşə min bir cəfa verdilər.

Növbə çatdı İsayə, eyibdən vaz keçdi o,
İtin üstünlüyünü fikirləşdi, seçdi o.

“Naxışları, xalları, – dedi, – aləmdi, mənəcə,
Parlaq, saf dişlərinə nə dürr çatar, nə inci”.

Qorxu ilə, ümidlə dənizdən dürr tapan var,
Sədəfini yandırır tozuyla diş ağardar.

Öz gəsinin eybini, öz hüsnünü görmə tək,
Öncə öz nöqsanını görə bilən göz gərək.

1540 Demirəm ki, aynanı al əlinə, ya alma,
Öz eybini görə bil, özünə heyran olma!

Niyə gərək özünü bahar kimi bəzəmək?
Saqın! Soldurar səni zaman bahar gülü tək.

Eybini örtən geyim zərif toxunduğundan,
Tanrı doqquz pərdə də göydən endirmiş əlan.

Bu göy yuvarlığının içində, ey gözü dar,
Söylə, sənin boynuna həlqə olmayan nə var?

İtsənmi ki, taxasan Sürəyya xaltasını?
Eşşəksənmi, çəkəsən yük daşıyan İsanı?

1545 Fələk nədir? Atılmış, tərkd edilmiş dul qarı,
Cahan nədir? Saralmış bağların solğun barı!

Hər köhnəni, təzəni bircə-bircə sal yada,
Bu dünyada nə varsa, dəyməz bir arpayə da.

Yemə dünya qəmini, xacə, tərkd et oyunu,
Qüssə çəksən, qoy yerə Nizamının payını.

On birinci söhbət

DÜNYANIN VƏFASIZLIĞI HAQQINDA

Qalx, bu köhnə oyunçu səni tez verər bada,
Vəfa yoxdur fələyin açıq nərduxtasında.

Heç onun xislətində insaf olubmu bir an?
Murad nəqşi gözləmə vüsal qapılarından.

1550 Dənizdə ayaqüstə durmağın nə xeyri var?
Yükünü də, səni də udmazmı fırtınalar?

Ördəyə şahin dedi: – Uçaq, çöllər gözəldir,
Ördək dedi: – Özün uç, mənə göllər gözəldir.

Ey bu qəm gəmisində ləngərlənən zavallı!
Yük altında kürəyi qana dönmən zavallı!

Boğar səni bu dəniz... At yükünü, at, qaçaq,
İnan ki, qarşındakı su yox, sərabdır ancaq.

Bircə aman guşəsi taparsanmı bu yerdə?
Vəfa iliyi varmı məgər bu sümüklərdə?

1560 Bu dünyada zərrəcə naz çəkmə adəti yox,
Barı, ortağı olma, əl çək ondan biryolluq.

Dünya nemətlərində nə tapacaqsan, eyvay,
Bulaşığı bir kasadan, boş bir süfrədən savay?

Dünyanı görənlərin ağızları qapandı,
Ondan bəhs edənlərin dodağı, dili yandı.

Karvanında nəyi var, bir-iki zəngdən savay?
Boşqabında nə gördün, ölgün milçəkdən savay?

Bu kasadan bir barmaq yeyənin qafa tası,
Zamanın barmağında oldu üzük halqası.

1560 Gören yox bu cahanda bircə savab iş hələ,
Yuxuları qat-qarış, fikirləri – tor, tələ.

Çəkil, qoy heçlik evi olsun xəlvəti guşən,
Çəkil, tamam uzaqlaş sən bu viranə kənddən.

Evsatan simsar kimi onu öyməkdə nə var?
Tərk et, evi bürüsün qoy tüstülər, dumanlar.

Bu dünyanı öpməkdə, qucmaqda məqsədin nə?
Sənmi doğmusan onu, hey qaçırsan üstünə?

Sən dünyanın üstündən xətt çək, bir az şad yaşa,
Sənə uzaq olandan uzaqlaş, azad yaşa!

1565 Yolun, mənzilin uzaq, yormasın yollar səni,
Hazırla yolluğunu, ruzunu, azuqəni.

Min-min bağı yanıdığı udan bir cəhənnəmə,
Bu şeytanlar, bu divlər məskəninə çöl demə.

Onun dirilik suyu – göz yaşı, ciyər qanı,
Ərzi yandıran Günəş – nəməkdanı, duzdanı.

Bu səhranın od rəngi – hərislərin şərəbı,
Düz və duzlu adamlar sürfəsinin kababı.

Can vermə bu şorana, o döndərdi, baxsana,
Odun qəlbini suya, qəlbini odunu qana.

1570 Zavallılar bu yolla gedə bilərmə məgər?
Bir yol ki, baxmaq ilə qəlbini qana döndərər.

Bu divlər yatağından qalxır elə alovlar,
Qəmin ürəyi dərya, ürək bir damcı olar.

Od tutan bu çöllərin zahirinə uyanlar,
Ciyər kimi donarlar, atəş kimi yanarlar.

Nəçin cırmaqlayırsan bu cəhənnəm çölləri?
Rədd et, ver cəhənnəmi, al cənnəti sən geri!

Bu tozlu-kirli məbəd nə qədər ki, durur sağ,
Fələk təqib edəcək səni ayaqbaayaq.

1575 Gələr, bir gün səni də yaxalar o bağrıdaş,
Götürər yavaş-yavaş, itirər yavaş-yavaş.

Bu torpağın başına dönüb dolanan insan,
Məgər sabah bir ovuc torpaq olmayacaqsan?

Heç bir kəsi tapdama, dayan, fikirləş bir an:
Sənintək çoxlarını tapdalayıb bu dövran.

De, kim apara bildi dünyadan salamat can?
De, kim oxuya bildi bu yazını sonacan?

Dayan, neştər tikanın ayaq basma üstünə,
Özünü qoru... min-min neştər durub qəsdinə.

1580 Burda neyləyəcəksən, dolaşma veyil-veyil,
Bir tələdir bu dünya, güvənməli yer deyil.

Fəna mənzilidir bu, səbat axtarma, əbəs
Bura payız yelləri bahar gətirə bilməz!

NƏZƏR SAHİBİ BİR MÖBİDİN DASTANI

Ağsaçlı qoca möbid, yeri, yurdu Hindistan,
Yol keçəndə nə gördü? Bir bostan, bir gülüstan.

Ortasında naxışlı imarətlər, qəsrlər,
Qucağında çiçəklər əsim-əsim əsərlər.

Fələk kimi qan tökən qönçələr beli bağlı,
Az ömürlü lalənin başından çıxıb ağı.

Fəvvarədir çəməninin tər süsəni, laləsi.
1585 İncə boylu qamışlar – qənd, şəkər piyaləsi.

Öz oxuyla yaralı güllər qalxana bənzər,
Canının qorxusundan əsir salxım söyüdlər.

Bənövşənin saçları öz boynuna bağ olmuş,
Nərgizin ətəkləri gümüş axçayla dolmuş.

Güllə qucaq-qucağa, nəfəs-nəfəsə lalə,
Biri yaqutla süslü, o biri incilərlə.

Yazıq hardan bilsin ki, bircə günlük ömrü var,
Sabahı düşünmədən bu gün olmuş bəxtiyar.

O ağsaçlı ixtiyar seyrə daldı gülzarı,
1590 Bir aydan sonra yenə burdan düşdü güzarı.

Hanı o güldən əsər, hanı bülbüldən əsər?
Burda qarğa qarıldar, burda saxsağan gəzər.

Cəhənnəm əvəz etmiş elə bil cənnət yeri,
Yəhudi məbədinə köçmüş qəsrin qeysəri.

Yaxşılıq elə bil ki, buxarlanıb yoxalmış,
Gül qomları yerində tikan qomları qalmış.

O xəzan bağçasında qoca ayaq saxladı,
Hər şeyə güldüsə də, öz bəxtinə ağladı.

1595 – Bu dünyada heç nəyin vəfası yoxmuş – dedi.
Dərdi çox, çəfası çox, səfası yoxmuş – dedi.

Hər nə ki, baş qaldırır bu torpaqdan, bu sudan,
Axırda viran olur, köklü-köməcli viran!

Xərabət diyarından yaxşı bir yerimiz yox,
Xarab olmaqdan özgə üstün tədbirimiz yox.

Rahib haqqın yoluna çevirincə üzünü,
Həm Tanrını tanıdı, həm dərk etdi özünü.

O sirr gövhərlərinin sərrafi oldu qoca,
Gövhərşünas tərəfdə qaldı ömrü boyunca.

1600 Sən ey məcusilikdən, müsəlmanlıqdan qafil,
Sən qurumuş bulaqsan, damcın da yox, bunu bil.

Sən o hindli qocadan geri qalma, kəm olma,
Türk elə bu cahanı, bu heçliyə vurulma!

Daim məstsən gül kimi... bu məstlikdən əl çək sən,
Papağın, kəmərinlə çoxmu əylənəcəksən?

Qalx, gülün kəmərinə burax əlindən, burax!
Güllər sən qanınla kəmər bağlayıb ancaq.

Papağınla kəmərin bəla kəsilib sənə,
Sən onları girov ver eşqin meyhanəsinə.

1605 Papaq ucaldar səni, xacə qılar könülə,
Kəmər səni qul eylər bu torpağa, bu gilə.

Çalış, ağalığ, qulluq qəmindən qurtulasan,
Nizamdan Nizami tək bəlkə azad olasan.

On ikinci söhbət

DÜNYAYA VİDA

Vaxtdır, bu əyyam ilə, dur, vidalaş son kərə,
Bu dünyanın torunu tərək et dən sevənlərə.

Bundan gözəl ölkə tap, işıq gəlsin gözünə,
Bu hücrədən möhtəşəm bir qapı aç özünə.

Könul, göz nemətləri səninlə bahəm gedir,
Nalən də, göz yaşın da, bil ki, son azuqəndir.

1610 Üç-dörd gilə yaş töksən ayrıldığı torpağa,
Fidan kimi göyərər, könlün qalxar ayağa.

Dəvə xislətli sənə, yolda rəqs elə, oyna,
Yoxsa atma cübbəni fil ayağı altına.

İndi ki, bir telə də burda məhrəm deyilsən,
Yalnız ölüm barədə düşünəsən gərək sən.

Getdi könlüncə olan dostların, tanışların,
Kimlə əyləşəcəksən, hanı zövqdaşların?

Gərçi hələ dünyada incə söhbət əhli var,
Kim səninlə qonuşar? Kim sənə həmdəm olar?

1615 Bu natəmiz torpaqda, ey pəhrizçi könüllər,
Təmiz su gəzməyiniz əbəs deyilmi məgər?

Var-yoxun dağılmamış, hicran gəlməmiş hələ,
Qazancını, pulunu dağıt, payla, bəxş elə.

At çiyindən yükünü, bir az asan get, asan,
Yükün yüngülləşərsə, mənzilə tez çatarsan.

Aradığın könülsə, qalx, göylərə baş çək sən!
Yoxsa yerdə, boş evdə axı neyləyəcəksən!

İndi ki, sən düşmüşən bu quyuya, bu tora,
Divarından deşik aç, ta çıxasan bayıra.

1620 “Mim” kimi həlqələnmiş bu dünya çevrəsini,
Parçalayıb atmasan, əldən buraxmaz səni.

Bu ulduzlu göylərin hədəf olma oxuna,
Bu çevrə sınırından çıx kənara, karıxma.

Çıxa bilsən gecənin, gündüzün cızığından,
Bu çevrə xəttini də keçə bilərsən, inan.

Ayaq basacağın yer möhkəm deyilsə əgər,
Heç bir işin dalınca getmə, çalışma hədəf.

Hansı işə girişsən, hünər göstər, dada çat,
Geri qayıtmaq üçün sən mütləq bir lağım at.

1625 Yolçuluğa – səfərə könül verən bir adam,
Gərək daim saqına yol üstündə quyudan.

Selin–suyun ağzında ev–eşik quran insan,
Barı bir qapı aç ki, sel gələndə qaçasan.

İtin adı gələndə tülkünün rəngi qaçdı,
Dərhal yuvasındaca ikinci deşik açdı.

Bilmədi mavi qübbə çoxdan kəsib yolunu,
Tülkü ovçusu fələk tüstüylə boğar onu.

Bəs bu necə sevinçdir, bəxtəvərsən elə bil,
Ey özündən xəbərsiz, ey qəflətindən qafil!

1630 Sən əhd etdin, gələrkən bu fəna dünyasına,
Dərd çəkib, dönəcəksən tez bəqa dünyasına.

Sən ki bu gün pozursan Tanrıyla peymanını,
Nə cür qurtaracaqsan öz əhdindən canını?

Könlün seçən yolla get, yalnız o yolu tanı,
Sən ki dünya görmüsən, rədd et iki dünyanı.

Aşağı baxma, torpaq ləngidər qədəmini,
Çox da qanılma geri, qorxudar kölgən səni.

Könüllərdən ruzu yığ, yolda ev-əşikmi var?
Yaş axıt gözlərindən, axı, təşnədir yollar.

1635 Sədəfinə təslim et saf incini, aparsın,
Torpaqdan aldığı qaytar, canın qurtarsın.

Səni tək çoxlarının fələk yedi başını,
Apardı səndən güclü neçə dost-tanışını.

Sən fələklə vuruşda bir azca fəndgir ol ki,
Bir gün yerə sürtəsən kürəyini ər təkli.

Bu fələklə vuruşmaq çox da qorxulu deyil,
Qılıncı gün şüası, qalxanı günəşdi, bil!

Bu dolaşiq kələflər hətta ilan olsa da,
Sənin ölməz eşqinin bir heçdi qarşısında.

1640 Bir şüşə ki, qırıla bircə nəfəs küləklə,
Çox da qalma qeydinə, vaz keç, onu tərək elə.

Qızılın atəşini söndürsün deyə, zərgər,
Şəkər tökər, düşməni qənd-şəkərlə öldürər.

Bilik qazan, ey könül, yan, işıqlan biliklə,
Zülməti nurla öldür, düşməni bir çiçəklə.

ÇƏKİŞƏN İKİ FİLOSOFUN DASTANI

Bir mülkə ortaq olan iki həkim çəkişdi,
Aradan sözmü keçdi, odmu, alovnu keçdi?

Öz nəfsini güdərək hər biri dedi aşkar:
– Bir sarayın sahibi yalnız bir sultan olar.

1645 Əgər haqq ikiləşsə, onu dinləməz heç kəs,
Bir bədənin üstündə iki baş ola bilməz.

Bir məclisin başçısı iki Cəmşid olarmı?
İki qılınc saxlayan bir qın dünyada varmı?

Hər iki filosofun ləngər vurdu qəzəbi,
Çalışdı, özü olsun imarətin sahibi.

Nifrətə çevrilincə qızmış təəssübləri,
Qərara gəldilər ki, boşaltsınlar evləri.

Bacaları suvayıb, gecə yola düşdülər,
Evi satmaq üstündə dilləşib, didişdilər.

1650 Bu işdən vaz keçdilər, seçdilər başqa bir fənd,
Bir-birinə verməyə şərbət düzəldək, şərbət.

Bacardıqca, elmdə görək kim kimi ötür?
Kimin şərbətindəki zəhər daha güclüdür?

Kimin ağı üstünsə, bina qalsın qoy ona,
İki bədəndəki ruh qovuşsun da bir cana.

Birinci iddiaçı düşündü yaxşı-yaxşı,
Bir ağı düzəltdi ki, dəysə yandırar daşı.

Uzattı rəqibinə: – Zəhər deyil, şərbətdir,
Qəlbə qanadlar verən meydır, nazlı nemətdir.

1655 Aslan ürəkli mərdin titrəmədi əlləri,
– Qənddir, baldır! – deyərək aldı içdi zəhəri.

Qorxmadı “Nuşiqiya”, çünki içmişdi öncə,
Zəhər dəyəcək yeri tiryəkləmişdi öncə.

Pərvanə kimi yandı, yenidən qanadlandı,
Gəldiyi məclis yenə onu öz şamı sandı.

Yolüstdəki bağçadan bir qızılgül qopardı,
Dərhal əfsun oxuyub, düşməninə uzatdı.

Gülü verdi ki, onu öldürsün asan, yüngül,
Rəqibin zəhərindən daha kəsərliydi gül.

1660 Düşmən əfsunlu gülü elə ki, ələ aldı,
Qorxudan dizi əsdi, çökdü, bağı yarıldı.

Bəli, çarə taparaq o, qurtuldu ağudan,
Busa bir gül iyləyib, dünyadan getdi əlan.

Dünya bağında hər gül, demə, güllər xasıdır,
Bir insan ürəyindən sızan qan damlasıdır.

Zəmanə bağının da baharı, başı sənsən,
Zəmanə bir qəm mülkü, onun naxışı sənsən.

Fanar kimi asılı ərzi çal öz daşına,
Külü qoy su səpilmiş ulduzların başına.

1665 Aləmin xəyal, uyğu büsatından uzaqlaş,
Bərbadından uzaqlaş, abadından uzaqlaş.

Gözün qalmasın çərxin şəfəq, işıq payında.
Qaralt küsuf kimi sən Günəşi də, Ayı da.

Dünya çadırı göydə Ay qulyabanı kimi,
Azdırıb İbrahimi yolundan etmədimi?

Gəncliyinə dağ çəkib, fələk sürüklər hara?
Nəşəli günlərini dərddi, qəmli çağlara!

İşıqlandıra bilsən, inan, könlünü bir gün,
Ağ günü, səadəti qaytarmaq yenə mümkün...

1670 Ümid güləbi kimi təmiz göz yaşı tök ki,
Təmizləyə biləsən bu qara, ağ lövhəni.

Ölçüb-biçsən işini bu dünyada sən əgər,
Məhşər tərəzində qazancın artıq gələr.

O din ki, qüvvət verir qoluna axşam-səhər,
Sənin tərəzinin də əyarını düzəldər.

Düşüncəli, hünərli, qəlbi azad olan kəs,
Din qəmi çəkər ancaq, dünya qəmini çəkməz.

İstəsən ki, bu aləm daim məskənin olsun,
Dini Nizamiyə ver, dünya qoy sənin olsun.

On üçüncü söhbət

DÜNYADAN ƏL ÜZMƏYƏ DAİR

1675 Ömür az, dünya qoca... uymuşuq ahənginə,
Aldanma bu köhnənin təzələnən rənginə.

Dəliqanlı görünən bu Pirin əlindəki,
Əslində bir atəşdir, tutub qızılgül təki.

Məbadə aldanasan, çeşməsini ilğım san,
Qibləsi xaçdı, qorx ki, uyub namaz qılasan.

Bu qədər güldən sənə çatmaz bircə tikan da,
Çöp də aparmaq olmur, dağlar qədər yığsan da.

Yalnız gəldiyin yerdən, evdən gətirdiyini,
Apara biləcəksən, başqa heç bir şeyini.

1680 Qiyamət dənizindən kimlər yaxa qurtarar?
Yalnız yükü dənizə atıb çılpaq qalanlar!

Fərqi yoxdur, ya payla, ya da yığ sərvətləri,
Sənə hər nə veribsə, alacaq dünya geri.

Aləm əzəldən bəri alver evinə bənzər:
O dünyanı alırlar, bu dünyanı verirlər.

Barama qurdu kimi biri hazırlar ipək,
Biri həmin ipəyi kəsib yeyər güvətək.

Şam kimi saç yığdığın cəfəri qızılları,
Şam kimi öz nurunla işıqlanasan bəri.

1685 Söküb tök bədənini – doqquz dəlikli bütü,
Altı başlı altunu doğra, dağıt büsbütün.

Sal ayağın altına, qızıl alma əlinə,
Qızıl qulu, büt-pərəst deməsinlər qoy sənə.

Bir zərin ki, olmaya məqsəd, amal sikkəsi,
Zər deyil, zərnixdir o, yox dəyəri-dəyməzi.

İndi ki, bənd olmusan qızıl parıltısına,
Get, tovuz quşu bəslə, yüz rəng göstərir sana.

Yalnız dəmir gücünə sikkələnir qızıl, zər,
Dəmirçilər hünərdə şahdan əskikdir məgər?

1690 Tac qayırib qızıldan, Harun qalxdı, ucaldı,
Qızılın ağırlığı onu quyuya saldı.

Başında gözdürsən, yük olar qızıl sənə,
Aparar səni, ayaq bassan üzəngisinə.

Qızılı heç almamaq verməkdən xeyirlidir,
Çünki qızılı vermək can verməyə bənzəyir.

Qızılı aldığı vaxt sənə tamah verirlər,
Qızıl əldən gedəndə qəlbə rahatlıq gələr...

Nə qədər yığısan belə, əldən çıxacaq tez-gec,
Canın rahat olmazmı qızıl yığmayasan heç?

1695 Qızıl yığmaq dərd verir, baş ağardır səfratək,
Onu meyvətək yeyib, dərdi dağıtmaq gərək.

Gündoğandan yayılmış qızıl bütün cahana.
Fəqət günbatan zəri deyib cahillər ona.

Səxavətə düşməndir həm Qərb, həm də Qərb əhli,
Şərqlə Şərqlə əhlisə səxavətin məşəli.

Şərqlin sultanı Günəş nə verirsə hər səhər,
Axşamüstü Qərb alar, dilənçitək dilənər.

Quşların qol-qüvvəti yalnız qanadlarında,
Yaltaqların qüdrəti qızıl adlı varında.

1700 Dəməşqin məhəngilə eşqin tərəzində,
Rum qızılı yoxlanıb xalislik bildirsə də.

Gözlər qamaşdırsa da, başına kül tök onun,
Çoxu qurbanı olmuş aldadıcı altunun.

Qızıl kimin başından qapmayıb papağını,
Kimin qulyabanitək kəsməyib qabağını?

XAIN SOFU İLƏ HACININ DASTANI

Bir Kəbə mübtəlası hazırlaşdı səfərə,
Öyrənib bələd oldu qaydalara, dəblərə.

Ehtiyacından artıq bir az qızılı vardı,
Öz halal dinarını kisəsində saxladı.

1705 Düşündü: filan sofı əl çəkibdir dünyadan,
Tanrı bəndəsidir o, azdır bu cür düz adam.

Ürəyimə damıb ki, dəyanət də ondadır,
Qoy verim zəri, deyim: əmanət də ondadır.

Bu niyyətlə sofuya o baş çəkdi bir gecə,
Kisəsini əmanət verdi ona gizlicə.

– Yaxşı saxla bu sirri, – tapşırırdı dönə-dönə,
Qayıdaram, kisəni yenə verərsən mənə.

Xacə səfərə çıxdı, düşdü yolun ağına,
Şeyx də sərin qızılı basdı yanan bağına.

1710 Titrəyirdi ürəyi neçə illərdən bəri,
Bu qızılın sapsarı şöləsindən ötəri.

– İşlərimi bununla düzəldərəm! – söylədi,
Yolunu gözlədiyim xəzinəm əlimdədi.

Tanrının mənə bir az gec verdiyi neməti,
Gərək tez ötürüm ki, qaçırmayım fürsəti.

Kisənin boğazından ilgəyi açdı sofı,
Neçə gecə kef çəkib, şadlıqdan uçdu sofı.

Yaxasına keçirdi qızıl dolu kisəni,
– Göbəyimin üstündə görüm, – dedi, – qoy səni.

1715 Cingildətdi pulları, bu səsdən xumar oldu,
Gözəllərin saçları boynunda zünnar oldu.

Heyhat, parçalanınca şeyxin dərviş xirqəsi,
Zövqün yerini tutdu günah, qəm düşüncəsi.

Sofu elə yedi ki, əlinə düşən ovu,
Çırağı da bir gilə yağın möhtacı oldu.

Bizim hacı elə ki, Kəbədən geri döndü,
Öz hindlisi önündə bir Türk kimi görüdü.

– Gətir, ey zahid! – dedi, – gətir görək bir onu.
Zahid soruşdu: – Nəyi? Hacı dedi: – Altunu!

1720 Sofu işarə qıldı: – Sus, lütf elə bir qədər,
Xaraba kənddən axı kim xərac ala bilər?

Sağlığına qızılı sərf elədim bazara,
Mənimtək müflis hara, dinar kisəsi hara?

Türk ki yağma elədi, kim dayanar önündə?
Evini hindli qula ismarlar hansı bəndə?

Belimi qırdı mənim o rükni qızılların,
Dözə bilmədim, yedim, boynumdadır vəbalın.

Mən bir sevinc içində sofu malı yemişdi,
Mən bir göz yaşı töküb üzr istəyirdi indi.

1725 – Kərəm eylə, lütf qıl, yaman peşman olmuşam,
Kafər idim, dönmüşəm, bir müsəlman olmuşam.

Cahanın təbiəti mən fəsada boyludur,
Bir fəsad da yarandı, təkcə mənimmi qüsür?

Hacıdakı mərhəmət qopartdı bir qiyamət:
“Əfv et, önündə dərviş ayaq üstə durub pərt!”

Demək, Tanrıya çatdı Tanrının verdikləri,
Zəhməti zərgər çəkər, zəri qapar müştəri.

Öyüd verdi özünə: – Azca təsəllimiz var,
Dərvişin heç nəyi yox... Heçdən nə almaq olar?

1730 Bir arpası da yox ki, tutub alam əlindən,
Çarəm nədir? Taleyə boyun əyməliyəm mən.

Sofunun boğazından keçən o maldan qalan,
Başı halqalı “Mim”lə kufi “Əlif”dir, inan.

Əfv olunmaq istəsən, ey Şeyx, qulaq as mənə:
Haramın olanları halal edimmi sənə?

Nəştər batır nəfsinə, ey fələktək saxtakar,
Ac gözlü, qısa yenli, uzun əlli tamahkar!

Heç bir ürək nəfsdən, tamahdan ayrı deyil,
Vəfalı, etibarlı kişi yoxdur, bunu bil!

1735 Din – əyarı qızıldır, vermə onu şeytana,
Fəğfurun şərəfini layiq görmə səgbana.

Dini şeytana versən, cəzanı sən çəkərsən,
Müflisə verilən mal geri dönməz yenidən.

Dünya pislik yurdudur, axirət qazancıyıq,
Tutub din ətəyindən bir guşə tap, ey yazıq!

Bu yolların bəkçisi – yağmaçı quldurbaşı,
Burda müflis zəngindən, yoxsul varlıdan yaxşı.

Müflislərə toxunmur bu fələyin tilsimi,
Yalnız möhtəşəmlərin qırır qafiləsini.

1740 Bu vəfasız dünyadan könlüm bir az halıdır,
Arını məhv eyləyən öz şəhdi, öz balıdır.

Tamah salan varmı heç acı aslan ətinə?
Öləndə qurd-quş belə toxunmaz cəsədinə.

Ayaq üstə duran şam xonçada, başda gəzər,
Bədirlənmək istəyən Ay incələr, əksilər.

Torpaqla qurd dostluğu eləyir daim külək,
Özü yüngül, əli boş, heç nə itirməyəcək.

Göl quşları bilir ki, balıqların bəlası,
Gümüş pullarındadır, pullar ovun aynası.

1745 Sənin diləklərinin tərəzisi olan zər,
Beş rükət namazının fatihəsinə bənzər.

Əgər Nizami kimi sən pak ola bilməsən,
Bu arzu yollarında çətin kama yetəsən.

On dördüncü söhbət

QƏFLƏTDƏN OYANMA ŞƏRTLƏRİ

Ey qəflət yuxusunda xoşbəxt uyuyan xumar!
Yeyən, içən eşşəkdən, öküzdən fərqi varmı?

Xəbərsizsən aləmin bu mavi günbəzindən,
Dövr eyləyən günəşdən, göylərin mərkəzindən.

Sirri dərk edir ancaq nəzər əhli başbilən,
Nadanın nə ilgisi dövrün keşməkeşlən?!

1750 Vaxtdır, iş başına keç! Gözün bağlanıb neçin?
İşini elə gör ki, işbilənlər bəyənsin.

Bərk yatmışan, yolunda tələ qurublar, oyan!
Məgər bu cür yatarmı iş bilən, iş anlayan?

Yığın-yığın qəmləri, sabahını düşün sən,
Qəm arxalı, qəm güclü, sən nə qədər zəif sən.

Sənin ağılın yaddaşsız bir qocadır, imdad et,
Yada salmır o səni, bəri sən onu yad et.

Əgər yar olmasaydı ağılın, idrakın sənə,
Səni kim qaldırardı insanlıq pilləsinə?

1755 Ağıl – Məsihədir, bil. Ondan üz döndərmə sən,
Eşşəksənmi, pələncə eşşəyini sürəsən?

Ya get ağıl yoluyla, çırağ tapıb işıqlan,
Ya da biryolluq əl çək sən onun qapısından.

Xumar olma, korşaltma o parlaq ağılı, huşu,
Yedirmə bir sərçəyə o boyda qızılquşu.

Mey hər dində halaldır, amma gərmiş dəyişmiş,
Əqlə düşmənlə olmasa meyi haram eyləmiş.

Piyalənə tökdüyün üz suyundur, meyl deyil,
Çəmənlə, dirilik suyun yalnız öz ağılıdır, bil.

1760 Gərçi dünya qəmini içki bir az dağıdır,
İçmə, ey xacə, içmə, idrakına yağıdır.

Kabab olan ciyərlə səpilmiş duzdur şərab,
Duzsuzlara, kəmənlərə qismət olsun bu əzab.

Bu barədə düz xəbər bilmək istəsən əgər,
Mey içmə ki, hər şeydən qoyar səni bixəbər,

Qəflət dünyasındadır kim ki, meyin quludur,
Mey qafilin alınına qəflət damğası vurur.

Boş xəyalə bənd olan nəzərə, gözə mil çək,
Xərabata can atan ayağı zəncirləyək.

1765 Öz boyuna “əlif” tək aşiq olan ey məğrur,
Qara sevdaya saldı nəfsin səni, dayan, dur!

“Əlif”sənsə, qanadsız quşadön, barsız yaşa!
Ya “Bey” kimi bar gətir, ömrü gözəl vur yaşa.

Qürrələnmə, “əlif” tək məclislər şamı olsan,
“Əlif” kimi müflissən, “əlif” kimi yoxsulsan.

Sən ki, tikan deyilsən, dırmanma yüksəklərə,
Əlsiz-ayaqsız gül ol, bizi qərq elə ətrə.

Sən ki, çocuq deyilsən, həvəslənmə oyuna,
Sən ki, ömür deyilsən, boy istəmə boyuna.

Bitdi gənclik gündüzü, Günəş getdi batmağa,
Kölgə uzandı, ey nur, çəkil sən də qırağa.

1770 Mən görmüşəm, elə ki Gün batır, qürub yanır,
Hər xilqətin kölgəsi iki, üç qat uzanır.

Neçin kölgəpərəstsən bunca qarğalar kimi?
Düşmən kəsil zülmətə qızıl bir fanar kimi!

Özünü kölgəlikdən qurtara bilsən əgər,
İnan, eyiblərin də kölgən kimi çəkilər.

Zülmətdə əyləşməyə dözə bilmir hər kişi,
Təkcə dirilik suyu görə bilir bu işi.

Başı yerdə, ayağı göydə olan ey qafil,
Sənin fikir göylərin alt-üst olub, bunu bil.

1775 Günəş qızıl təştini hər gün sənə verir ki,
Yuyub mənlük tozunu pak edəsən əlini.

Paltarını bu təştdə təmiz yumaq istəsən,
Ucal, suyu Günəşin qaynağından istə sən.

Günəş yuvarlağını götür, sabuna bənzər,
Qanlı paltarlarını tamam yuyub təmizlər.

Oda, alova döndü səndə həyat yanğısı,
Ciyərində qalmadı hətta bircə damla su.

Nəfs, qərəz kirindən pak deyilsə bədənin,
Qızıl geysən də, daşca dəyərin yoxdur sənin.

1780 Paklıq, təmizlik nuru bürüseydi hər kəsi,
Kimlə, nəylə dolardı cəhənnəmin mədəsi?

Yalnız cəhənnəmdən yox, hər istidən-soyuqdan,
Səni saxlayan zireh düzlük, paklıqdır, inan.

Əyriliyin yükləyər boynuna neçə nöqsan,
Düz olsan, hər bələdan, hər qəmdən qurtularsan.

Zərgər tərəzisitək dürüst olmaq istəsən,
Gərəkdir hiş eləyəsən ürək düzlüyünü sən.

Sənə halal olmayan hər xırdaca arpadan,
Tərəzinin gözüne əskiklik gələr, inan.

1785 Hər işin birər–birər gələcək öz yerinə,
Son günündə qəfildən çıxacaq qənsərinə.

Gizli işlərin sənə açıq göstəriləcək,
Az verib, çox almağın ortalığa gələcək.

Bu alverdə özünü günahkar etmə, saqın,
Artıq verib, əskik al, çalış borcun qalmasın.

Gül əyri olduğundan, qoynunda bitdi tikan,
Qamış şəkərə döndü düzlüyü ucbatından.

O yerdə ki doğruluq hökm edər, bayraq açar,
Dada çatan haqq özü onun ardınca uçar.

ZALIM PADŞAHLA DÜZ DANIŞAN KİŞİNİN DASTANI

1790 Ürəkləri sındıran zülmkar bir şah vardı,
Dirəşməkdə, höcətdə Həccəci mat qoyardı.

Gündüzdən gecəyədək hər pıçıltı, hər xəbər,
Onun sarayındaca cəmləşərdi hər səhər.

Aytək, güntək itigöz bir xəfiyəsi vardı,
Bağlı qalan işləri ustalıqla açardı.

Sübhtək ikiüzlü, Aytək gecə gəzəndi,
Bir gün şahın onündə baş əydi, qüssələndi.

Dedi: – Gizli bir yerdə çox deyindi dalınca,
Səni zalım, qaniçən adlandıran bir qoca.

1795 Casusun dediyindən öfkələndi hökmdar,
Qocanı məhv etməyə fikrində verdi qərar.

Qum tökdürüb üstünə palaz sərdirdi çölə,
Divanə tacidardan qaçardı divlər belə.

Yel sürətli bir cavan çapdı, qocanı tapdı,
– Xain bilir şah səni, oyan! – dedi, – amandı.

O şeytan huylu zalım çağırmamış, özün get,
Yola gətir, inandır, öz dərdinə əlac et!

Dəstəmaz aldı qoca, kəfən geydi əyninə,
Salam verdi ədəblə, gəlib şahın önünə.

1800 Qızmış, qara niyyətli şah yumruğunu sıxdı,
Arxasında dayanmış qocaya kinlə baxdı.

– Eşitmişəm, – söylədi, – danışmısan dalımca,
Məni qəddar, yelbeyin adlandırmısan, qoca!

Mən Süleyman mülkünün sahibiyəm, bilirsən,
Hansı cürətlə mənə zalım, ya div deyirsən?

Cavab verdi ixtiyar: – Mən ki ayığam, nə qəm,
Sənin dediklərindən beş qat artıq demişəm.

Qocalar da, gənclər də qan ağlayır əlindən,
Kənd, şəhər – bütün ölkə dad çəkir əməlindən!

1805 Mən ki eyiblərini bircə-bircə sayanam,
Yamanını, yaxşını göstərən bir aynayam.

Düz, dəqiq göstərirsə ayna səni özünə,
Özünü qır, aynanı qırmaq yaraşmır sənə.

Sözlərimi araşdır, dinlə ağıl deyəni,
Düz demirəmsə, əmr et, dara çəksinlər məni.

Qoca ki öz fikrini mərdanə, şax söylədi,
Düz sözü məğrur şaha bir az əsər eylədi.

Yumşaltdı hökmdarı işin qarası, ağı,
Özünün haqsızlığı, qocanın haqq olmağı.

1810 Kəfənini çıxarın, xələt geydirin ona,
Hökm elədi hökmdar: – Ətir səpin başına.

İstibdaddan, zülmədən o gündən əl çəkdi şah,
Əziz tutdu xalqını, dərdindən oldu agah.

Şahın dürüst işini heç kəs etmədi inkar,
Doğruluğu danmağa axı, kimin şövqü var?

Düzlüklə qurtularsan hər acıdan, ağrıdan,
Qoy düzlük səndən olsun, zəfərlərin Tanrıdan.

– Haqq söz halva da olsa, haqsız üçün acıdır,
Haqq – acı, fəqət hamı həqiqət möhtacıdır.

1815 Sözü yerli-yerində, mətləbi düz söyləsin,
Həqiqətin hamisi Tanrı tutar əlindən.

Nizamının ki düzdür xilqəti də, qəlbi də,
Başa çatar, inşAllah, hər işi, mətləbi də.

On beşinci söhbət

PAXILLARDAN ƏLHƏZƏR

Bu pərdənin dalında ən qəribə oyunlar,
Bu pərdə mahir rəqib, göz aldadan sehrkar.

Çınlayır dünya sazi... rəqqası yoxdur, heyhat!
Dəniz cəvahir dolu... qəvvası yoxdur, heyhat!

Qılınc, tac parıltısı, dirhəm şöləsi, gövhər,
Nə istəsən, buyur seç... bərq vurur xəzinələr.

1820 Cəbrayla çatmaqımı qəsdin? Yaxşı həvəsdir,
Burda nə tale xəsis, nə də qüdrət xəbisdir.

Ha xərcləsən, bu yatır zənginləşər, azalmaz,
Gəlirin çıxarımdan çox olar ki, az olmaz.

Qədəm bassan bu yola, hüsne bax, rəftarı gör,
Çək qapı cəftəsini, ardında əsrarı gör.

Onun daşları yaqut, onun torpağı kimya,
Babalın öz boynuna, dalmasan bu dünyaya?

Burda qələm sındırıb şair, sənətkar əli,
Burda çox bilməcələr hələ üstü pərdəli.

1825 Bu bağda hər dəqiqə təzə nübar yetişir,
Necə təzə nemətlər, nə sovqatlar yetişir!

Könüllərin telində inci, mirvari nadir,
Gərdənlilər incidən, gövhərdən də gözəldir.

Dünya yolçuluğunda gör nə qədər yol gedən,
Bir az da ağıllıdır daldakı öndəkindən.

Yalnız idrak əhlinə yaraşır şərəf, ad-san,
İdrak üçün fərqi yox, cavansan, ya qocasan.

Eşitdim: qocalırkən mərcana çevrilir daş,
Düşün bir az, hər daşdan mərcan yaranmır, qardaş!

1830 Xəbislər qocaldıqca bir az da quduzlaşır,
Ləçər arvadlar kimi qeyzi başından aşır.

Bir vaxt səni sūdəmər, çocuq bilən çoxları,
Südün acıdır – deyə bu gün səni oxlayır.

Qocalarda gənclərə qayğı, insaf azalmış,
Cavanlara havadar qocalar lap az qalmış.

Qönçədən çıxmış gülün ətri zərif, incədir,
Fəqət köhnə tikanın yarası bərk incidir.

Dəyib xal salan üzüm – göz üçün bir tutiya,
İlansa qocalarkən dönüb olur əjdaha.

1835 Cavanların başında ağıl qollu-budaqlı,
Kif atan başlar isə çox da xoşlamır ağılı.

Ayı, günü, həftəni öyrənmək istəyənlər,
Baxmaz köhnə təqvimə, baxsa da verməz səmər.

Aslanlardan çox yeyər acgöz, qoca köpəklər.
Ceyranın göbəyini canavar kimi sökər.

Məni çox da qınama, qorxsam qoca qurdlardan,
Mən ki məzlum Yusifəm, yerim də quyu, zindan.

Yox, qocalar gənc kimi vura bilməzlər yara,
Gəncin əlinin suyu bənzər yanar odlara.

1840 Gərçi gənclik igidlik, qəhrəmanlıq çağıdır,
Heyhat, dəliqanlıq dəlilik soracağıdır.

Ağ yasəmən çatarmı yamyaşıl, tər söyüdə?
Ağ saçları qoyarmı o bənzəsin hindliyə?

Mən ki qızılgül kimi inci, yaqut saçıram,
Cavan ikən qocalıq qovğasını açıram?

Yalnız xudbinlərdi, bax, bərk tutanlar köhnəni,
Haqqa tapınan ərlər xudbinliyin düşməni.

İndi hilal gördüyün Ay ki, saçır nurunu,
Kamal çağına erçək, bədr adlandır sən onu.

1845 Cavan xurma ağacı yüksəldimi səmaya,
Əlini elə at ki, çata bilsin xurmaya.

Bu tarlaya səpilən toxum sünbülləşincə,
Daha danə söyləmə, bar-bərəkətdi, məncə.

Hövzə arxın suyundan dönüb dərya olunca,
Ona əvvəlki gözlə baxma, ey dargöz qoca!

Gecə gündüzə qarşı yumsa belə gözünü,
Gündüz başqa nəzərlə onda gördü özünü.

Neyşəkər xatırladır öncə adi pencəri,
Fəqət necə yüksəldir onu qəndi, şəkəri.

1850 Dava hərisi olma, hünər qazan, igid ol!
Varlığını hünərə verməkdir ən yaxşı yol.

Sədəfin axar suyu olsa da sonsuz ümman,
Bircə damla yağışdır onda inci yaradan.

İstəsən ki, tacında parlaq gövhər görünsün,
Can odunu payla ki, odun gövhərə dönsün.

Bəxt ucaldan bayrağı kim aparır irəli?
Yalnız onu hifz edən igidlərin əlləri!

Sən bu viran vadidə qırmasan buxovları,
İradənin, əzminin olmayacaq ovxarı.

1855 Əl uzatma, qarışma Tanrının işlərinə,
İblisə dəyən qırmanc, ta ki dəyməsin sənə.

Ulu Tanrım, tutmasa hər kim səninin yolunu,
İqrarını qanmasa, inkar edər çərx onu.

GƏNC ŞAHZADƏ VƏ ONUN QOCA DÜŞMƏNLƏRİNİN HEKAYƏTİ

Mən bir dastan eşitdim: uzaq Şərq ölkəsində
Yaşarmış bir şahzadə, sərvlertək azadə.

Varlıların zülmündən iztirab çəkən diyar,
Rüzgar kimi üsyankar, həyəcanlı, biqərar.

Təzə şah təzə ruhlu, köhnələr ehkam güdən,
Şah özü də qorxarmış oyanan fitnələrdən.

1860 Uyumuşdu bir gecə səksəkəli, nigaran,
Röyasında bir qoca ona dedi: – Ey cavan!

Sən ey tazə doğmuş Ay, köhnə bürcü dağıt, qır,
Ey yeni açılan gül, köhnə budağı sındır.

Köhnəni məhv elə ki, yeni əlində qalsın,
Həyatın da özüntək işıqlı, gözəl olsun.

Şahzadə oyanınca verdi bir yeni fərman,
İki-üç müxalifi çıxartdırdı aradan.

Qanad verdi yeniyə, qələm çəkdi köhnəyə,
Təzə şah təzə bir ruh bəxş elədi ölkəyə.

1865 Bəli, fəsad əhlinin gərək kəsilsin başı,
Andı pozan ordunu ləğv etmək daha yaxşı.

Qartımış kötüklərin sən vurmasan boynunu,
Sərvlər bəzəyərmə gülşənlərin qoynunu?

Bağlamasan kökünə tazə bulağı, arxı,
Tufanla güləşərmi çınarın qol-budağı?

Arıtmasan, açmasan gözlərini bulağın,
Gözü gülə bilərmi bağı yanan torpağın?!

Özünü dərk edənin öz könül vaizi var,
Ən gözəl öyüdləri qulağına pıçıldar.

1870 Ağlını – qılıncını çıxar qınından bir an,
Nə vaxtacan onu sən qında saxlayacaqsan?

Gənclik zəka qılıncı, pak, ülvi bir həmnəfəs,
Köhnə mücrüdəndə deyil, o qında qala bilməz.

Var-yoxunu bəxş elə, səvqat yolla, pay göndər,
Ta ki sənə səxavət, kərəm əhli desinlər.

Vardan murad götürmüş varlılar, dövlətliyə
Yalnız səxa gücünə var-dövlətə yetdilər.

Yalnız səxa toxumu verir bəhrə, bərəkət,
Qiyamətdə ruzudur kərəm, qüdrət, səxavət.

1875 Öz əhsan xəzinəndən, ya rəb, pay göndər mənə,
Nizami ki qulundur, fərəc ver işlərinə.

On altıncı söhbət

MƏSLƏKDƏ ÇAPUQ İRƏLİLƏMƏ

Ey bir əsim rüzgara əsir, ey başı qallı!
Bir ovuc qum önündən qaçıb gedən zavallı!

Kənd yox, sənə sə kəndçinin qarısını döyürsən,
Mülkün yox, dəm vurursan Süleymanın təxtindən.

Qılıncsanmı, vurursan hər gün, bu qədər yara?
Davulsanmı, hay-haray salmısan min diyara?

Sən qılınc ağzı kimi gümüş parıltılar saç,
Nağara qarnı kimi möhkəm ol, cəbrə qatlaş!

1880 Dartır nəfsin şeytanı səni özünə sarı,
Hələ ki ölməmişən, çəkin, əl vermə barı.

Hər muğun qarşısında əllərini xaç etmə!
Xətiblik sevdasıyla qılınc cənginə getmə!

Adəm asqırığının Məsihə çatdı səsi,
Qoy natiqlərə çatsın yalnız dövlət xütbəsi.

Kim ki pərvanələr tək xoşbəxt, fədakar yaşar,
Bir atəş ordusuyla təkbaşına çarpışar.

Bircə an yaşar, nə qəm, həyat sanar bu anı,
Verər yalnız cismini, alar canı, cahanı.

1885 Sənin verdiyin xeyrat Tanrı yolunda deyil,
Çünki haram qazancın tamam batıldı, batil.

Sən aslan ol, çəkinmə kor mətbəx pişiyindən,
Sərt gilə dön, vəhm etmə cəhənnəm atəşindən!

Yalnız saxta sikkənin paxırını açır od,
Oddan nə qorxun sənin, ey saf qızıl, ey yaqut?!

Nə qədər qürur olar, ey dikburun hiyləgər?
Üç batmanlıq sümük, su, torpaq deyilsən məgər.

Cah-cəlal həvəsilə neçələri sənintək,
Gecələr də yatmayıb, vurnuxdular sübhədək.

1890 O cəlalın hasili gör axırda nə oldu,
Xeyri ziyanla bitdi, ömrü əyləncə oldu.

Sən, ey bir parça torpaq, ömrü verirsen yelə,
Ayağını fələyin başına qoysan belə!

Günəş kimi, Ay kimi tutsan belə göyləri,
Sən ki yerin oğlusan, qayıdacaqsan geri.

Kəkilini, başını fələk qoparar, saqın!
Ayaq basma üstünə təhlükəli hasarın.

Quşsanmı, cəhd edirsən daim ucalıqlara?
Əl çəkməsən canından, yetə bilməzsən ora.

1895 Elə dolan ki, fələk özü baş əysin sənə,
Göylər özü yıxılsın sənin qədəmlərinə.

Acı meyi içirsən, zəhərin nə günahı?
Suçlar, qüsurlar sənin, bu dəhrin nə günahı?

Gəl, dövranı qınama, ey xoş xasiyyət insan!
Mənə, sənə hələ ki, pislik etməyib dövrən.

Can yandırdı zəmanə, çox çalışdı ki, bəlkə
Biz də bir adam olub çıxmaq kəndə-kəsəyə.

Qüdrətimiz çatdımı, yetək o mərtəbəyə?
Nəçin suçlarımızı yükləyək zəmanəyə?

Ləlin təbiətində ləl cövhəri yoxsa, qan:
Qəbul möhrü vurdurmaz ona heç bir hökmran.

1900 Dünyanın hər guşəsi daş-kəsəklə doludur,
Fəqət yaqut daşları nadir olur, az olur.

Tikan da, yasəmən də eyni torpaqda bitir,
Biri gözə qaranlıq, biri işıq gətirir.

Bilməm irmaq suyundan xeyir gələr, ya gəlməz,
Fəqət güldən o, rəngi, ətri apara bilməz.

Su gözəllik artırır. Ancaq bilməm, doğrusu,
Çör-çöpü yasəmənə döndərə bilərmi su?

1905 Əhvalatlar, qanunlar qurulmasaydı bunca,
Hər şey alt-üst olardı bəlkə dünya boyunca.

Dövlət gücü əzəli dövlət sahibinindir,
Bizim tədbirimizlə olmaması yəqindir.

Dövlətsizlər düşürlər torpağa üzüqoylu,
Dövlətlinin, güclünün nə fəhmi, nə qorxusu?

Dövlət, qüdrət sahibi bəxtiyardır hər yanda,
Sən dövlətin, qüdrətin qulu ol bu cahanda!

Sərvət, dövlət ucaldır şahları bir dağ kimi,
Dövlət verilmir sənə oyun-oyuncaq kimi.

1910 Yalnız qüdrət əhlinin başına dolan ki, sən
Dala, qabağa gedən çərxə bənzəməyəsən.

Hümmətsizə, nadana qoşulmaqdan nə çıxar?
Dövrün xoşbəxt oğlu ol, yaşa azad, bəxtiyar!

Covza bürcündən doğub, çağır səadətinə,
Tap, bir ceviz də sındır, sən də sına bəxtini.

Dövlət qismətin olsa, sus təvazö gözlə sən,
Çəkil, yeddi fələyin qurtar düyünlərindən.

Rahat çağladığından sellər, sular bəxtiyar,
Düyünlü ud ağacı odda yanar, kül olar.

1915 Könül vermə kimsəyə, bir azca ağıllı ol,
Öz yükün sənə bəsdir, onsuz da çətindi yol.

Nə vaxtacan əl atıb özgə budağına sən,
– Dövlətim kaş bir az da çox olsun! – deyəcəksən?

Tutalım, qamarlayıb, aləmi tutdun da sən,
Gedəndə ki, əl çəkib, əliboş gedəcəksən!

Nəfs vurub dağıdır hər cür qayda-qanunu,
Qoy qənaət qılıncı vursun nəfsin boynunu.

Bu firuzə qübbə ki, fəvqünə çatmır xəyal,
Sənin üçün genişdir, idrak üçün darısqal.

1920 Ya heç fikirləşmədən keçir dünyanı ələ,
Ya nəfsinlə aləmi öz başına dar elə.

Heyhat, bir könül əhli, uca, ulu qalmadı,
Cahanda mərifətli Adəm oğlu qalmadı.

Bizim doqquz katibin bir cüt hünərnəməsi,
Nişan verə bilmədi mənə dolu bir əksi.

Məslək düşmənlərindən dostluq umma sən əbəs,
İlanlar zəhər verər, dirilik suyu verməz.

Mənə yolunda yürü, bilik başın tacıdır,
Bil ki, qanan bir düşmən qanmaz dostdan yaxşıdır.

YARALI ÇOCUĞUN DASTANI

1925 Hər şeydən azad olan, şən, qayğısız bir bala,
Oynayırdı küçədə iki-üç yaşidiyla.

Ayağını atarkən yazıq bala sürüşdü,
Yürüdüyü yoldaca üzüstə yerə düşdü.

Addımlaya bilmədi, özünü şikəst sandı,
Sanki təkcə dizi yox, qəlbi də yaralandı.

Təngnəfəs yürüdü çocuğun yoldaşları,
Əsərlənib, pərt olub, çatılmışdı qaşları.

Onu sevən bir dostu sözünü uda-uda,
Pıçıldadı astaca: – Ataq, qalsın quyuda.

1930 Sırr aşkara çıxmasın Günəş yayılan sayaq,
Atasının yanında xəcalətli qalmayaq.

Bu yerdə uzaqgörən, sərt bir yavru da vardı,
Yaralanmış çocuğa düşməni tək baxardı.

Ciddiləşib, üz tutdu öz arxadaşlarına,
– Örtmək olmaz bu işi! – dedi yoldaşlarına.

Məndən görərlər. Məni düşmən bilirlər ona,
Büdrəyənin suçunu yükləyərlər boynuma.

– Qoy gəlib çarə qılsın! – Yürüdü zirək oğlan,
Uşağın atasına xəbər apardı əlan.

1935 Kimin ki, xilqətində hikmət cövhəri vardır,
Hər şeyə çarə tapır, həmişə üz ağardır.

Göylər vuran düyünü, soruş, yerdə kim açar?
Ayağımı göylərə cəsərlə basanlar.

Mən çərxin artığından, əskiyindən çəkdim əl,
Bununçün Nizamiyə fələk olmadı əngəl.

On yeddinci söhbət

TAPINMA VƏ TƏCRİD BƏHSİ

Göydə Tanrıdan, yerdə nəfsindən qafil İnsan!
Həmişə can hayında, bədən qayğısındasan.

Əbəs yerə bu qədər “Mənəm! Mənəm!” deyirsən,
Öləcək mənəmliyin göz yumduğun dəmdə sən.

1940 Qucaqlama cahanı bu mavi qübbə kimi,
Qamarlama səninki olmayan bir aləmi.

Hansı tərəzi çəkər cahanın siqlətini?
Hansı qol ölçə bilər səma səltənətini?

Sən bir toz zərrəsindən dağ qüvvəti istəmə,
Tiyan qaynadan odu bir çınqıdan gözləmə.

Taledən razılıqla kimlər bağlayar kəməri?
Gödəninə, nəfsinə qulluqdan əl çəkənlər!

Tamah miskinləşdirir ən dövlətli kübarı,
Riza tacı gəzdirir qənaət məhkumları.

1945 Bu dünya yollarında nə qədər cibkəsən var!
Kimlərdir rahat? Ancaq cibləri boş olanlar.

Qüdrətlisən, demək, sən hər dərdə dözməlisən,
Yoxsa, get, dilənçi ol, tut iflas ətəyindən.

Tamam bıqsız, saqqalsız, məğmun, darqursaq kosa,
Rast gəldi bir-birini yolan iki yolsuza.

Dedi: – İndicə bildim mən sizdən üzüağam,
Saqqalımı yoldurmaq qayğısından uzağam.

Elm, ürfan xadimləri məsləhət gördü bir vaxt:
Eşşöyi satmaqdan əvvəl üstündəki yükü sat.

1950 Sən könül qapısına yetmək istəsən asan,
Yola yüksüz, eşşöksüz İsatək çıxmalısən.

Kəbirlik dərdi çəkmək sən möminə yaraşmaz,
Bu cür göbək sallama, tünük, çevik ol bir az.

Dünya – ölüm dalğası. Yola yüngül yüklə çıx,
Yükü at burulğana gəlsin cana rahatlıq.

Sən ki dalğa üstəsən daim balqabaq kimi,
Qarnı, əliboş olmaq daha üstün deyilmi?

Yemək, yatmaq hələ ki, ucaltmayıb heç kəsi,
Xərabədə yerləşər böyükler xəzinəsi.

1955 Leş yeyən quzğun kimi qan içməkdənsə, inan
Yaxşıdır qandan uzaq ala qarğa olasan.

Leş yemək qayğısından azad olmaq istəsən,
Cansız, qansız büt kimi asudəlik istə sən.

Ciyər qanı şərəbmı? Yox, bir atəşdi – sönmüş,
Oddur, insan zülmündən utanıb suya dönmüş.

Qanının qüvvətini azalt, az ye, yoxsa sən,
Yoğun dəmirlər kimi gürz zərbəsi yeyərsən.

Qarınqulu olmaqdan xeyli yaxşıdır, inan,
Saxlayasan ruzunu, yavaş-yavaş dadasan.

1960 Aslan az yediyindən qurdlara başçı oldu,
Hər şeyi udan ancaq acgöz alovdu, oddu.

Gündüz – göz işığımız, gözün şəfəq çeşməsi,
Nədir yeməyi? Günəş – min ulduzdan bircəsi.

O qədər qurşandı ki, sübhün qızıl meyinə,
Gecə yandı, boğuldu, qan vurunca beyninə.

Çox basıb yeyənlərin ağı, kamalı hanı?
Bilmir ki, reyhan köklü olur qəmlər qalxanı.

Əqlin – canındır sənin, bədəni, cismi sənsən,
Canın bir xəzinədir, sehri, tilsimi sənsən.

1965 Aça bilərsənmi de, sən xəzinə köksünü,
Qırmasan tilsimini, kəşf etməsən özünü?

Dünya daim sındırıb ona güvənənləri,
Bu cür güvənsiz ilə yoldaşlığın nə xeyri?

Qəm yemə, son çağların aləmə qəm yayanda.
Vecinə almayacaq dünya, sən olmayanda.

Zəncidən soruşdular: – Axı neçin gülürsən?
Üzün qara... əslində ağlayasan gərək sən.

Dedi: – Yaxşı deyilmi örtürəmsə, ay bala,
Üzümün qarasını dişimin ağılığıyla?

1970 Heyrətlənmə, qaranın gülüş görsən üzündə,
Qara bulud saxlamır ıldırım özündə.

Əgər bənd olmamısan bu zindana, əl-qol aç,
İldırım ol, dünyaya qızıl qəhqəhələr saç!

Tutuquşu güləndə çatladı qəndin bağı,
Kəkliyənsə ağızını yumdu qaqqılıtları.

Ağlamaq daha xoşdur, yersiz gülməkdən, inan,
Yersiz gülsən, gülüşün zəncirini qırarsan.

İldırım kimi gülmək, sonra dərddən ağlamaq,
Ani bir qığılcıma döndərir ömrü ancaq.

1975 Şadlanmadan şam kimi yanmaq nə, gülmək nədir?
Bu gülüşə yaraşan əslində təziyədir.

Saqın! Sən elə gül ki, ağarmasın dişlərin,
Dişinlə, dodağınla sıxılsın gülüşlərin.

Çox ağlamaq aparar gözlərin işığını,
Çox güləndə itirər sevinc yaraşığını.

Hər yaxşını, yamanı, hər köhnəni, tazəni,
Elə qiymətləndir ki, itirmə əndazəni.

Qalx, bu cahan mülkündə qəm də çək, səfa da sür,
Hər ikisi birlikdə – qoşa qanadlı ömür.

1980 Hər sevinən ürəkdə yangılı bir qəm də var,
Hər gündüzün gövhəri gecə bətnindən doğar.

Hanı elə bir kəs ki, dəhr onu aldatmasın,
Dirilik suyu içsin, ölüm meyi dadmasın?!

Səhrada hər karvanın, köçün səfər zəngi var.
Hər şəkər süfrəsinə gəlib milçəklər qonar.

Ağbirçək bir dayədir sənə süd verən rüzgar,
Ona etibar elə yaxşı-yaman nəyin var.

Dünya sirkə verirsə, bal bilərək nuş elə,
Sus, anlamaz! O, daim sənə yaxşılıq dilər.

1985 Bu yolda səbat edən evə salamat gedər,
Xızra Musadır yalnız bu çöllərdə həmsəfər.

Böyüklərin nazını daim çəkəsən görək,
Ta ki, sənə də çatsın böyüklük adlı çələng.

Yaman gündə yaxşı dost axtarar, tapar səni,
İlişsən, tora düşsən, tordan qurtarar səni.

MÜRŞİD İLƏ MÜRİDİN HEKAYƏTİ

Pirlər məmləkətində kamil pirlərdən biri,
Yola çıxdı, yanında minlərcə müridləri.

“Yel də, yol da veribdir ulu Tanrımız” – deyər,
Mürşid müridlərinə bir yel etdi hədiyyə.

1990 Şeyxə bütün müridlər bərk etiraz etdilər,
Qaldı yalnız bir nəfər, baş götürüb getdilər.

Sual verdi pir ona təəccüblə, maraqla:
– Hamı getdi, sən qaldın... nədir məqsədin, bala?

Mürid cavab verdi ki: – Ey yeri qəlbim olan!
Ayağının tozudur başımın tacı, inan.

Yellə gəlmişəm məgər, burdan yellə gedəm mən,
Hansı od, hansı tufan qoparar məni səndən?

Rüzgar kimi gələnlər rüzgar kimi gedərlər,
Dözüm, səbat göstərər hümmət gözləyən ərlər.

1995 Toz yüngül olduğundan tez qonar, tez də uçar,
Daim yer dəyişənlər bir yerdə tutmaz qərar.

Vüqarlı, uca dağlar yavaş-yavaş doğulur,
Səbirlə, sabitdi ki, əzəmətli dağ olur.

Pərdə yırtmaq zamanın əzəli vərdişidir,
Ağır yük daşımaqsə kişilərin işidir.

Sən ki eşşək deyilsən, əl çək bədən yükündən,
Zahidlik yükü daşı, xam deyilsən, əgər sən.

Sənin zahidlik xəttin əyilməsə, düz olsa,
Yas nədir bilməyəcək, hamı batsa da yasa.

2000 Zahidliyin göz diksə zərli şah xələtinə,
Bənzəyər Süleymanla zənbil hekayətinə.

Dərüni zahidliyin qəbası altında şam,
Hidayət nuru saçar, qızıl saçar hər axşam.

Xoşdur, zahid görünsə hətta meyxanələrdə,
Xəzinələr saxlanır çünki viranələrdə.

Zər yələnli bayrağın altında olduğundan,
Nizami zahidliyi səfa gətirir müdam.

On səkkizinci söhbət

İKİÜZLÜLƏRDƏN ƏLHƏZƏR

Daim özünə bənzər saxta sikkələr kəsən,
Qəlbi kimi boş qəlib yapanları tanı sən.

2005 Gəndən bax, üzdən tanı, onların içi zülmət,
Sirr vermə, barmağına dolar səni kəmfürsət.

Qarşında işıq kimi parlaq görünər onlar,
Arxanca kölgə kimi oğrun sürünər onlar.

Üzdə şam kimi dümdüz, içi ud kimi düyün,
Düzlüyün arxasında əyrilikdir gördüyün.

Səndən həzər vururlar nöqsanını görənlər,
Yaxşını tez unudub, yamanını görənlər.

Öpüb qucarlar səni, sözdə məhəbbətləri,
Dərinlərdə qıvrılar kinləri, nifrətləri.

2010 Nitqləri alovlu, ciyərləri buz kimi,
Ürəklər çoxdan ölmüş, özləri toppuz kimi.

Vurma can m h kin , zay olduĐu bilin r,
Ayaq basma o yerə,  sr k deyilsən  g r.

Xəzinə gizl dibl r daĐda, bu sirri a ma,
R svay edərlər səni, yanlarında danıŐma.

K y basarlar: guya sən can-ciy rs n onlara,
Yalmanıb, yaltaqlanıb səndən yol umanlara.

Sülh edərlər səninlə, zay etmək n s bh n ,
Allah vursun onların  lf tini, s lh n .

2015 Nəfs, m nf t g d n hər ünsiyyət, hər tədbir,
D Őm nlikl  mayalı dostluĐun k f nidir.

Gəlir g d n dostluĐun m g r s liq si var?
Xeyr! D Őm nlik ilə gizli əlaqəsi var.

Dost sənin z h rini qənd sanar, Ő k r bilər,
Eybini də az qala ləyaqət, hünər bilər.

Dost rahatlıq, səadət verən m hr mdir sənə,
Əgər belə deyilsə, uyma, d rd, q mdir sənə.

Həddini aŐan sevgi bənzər at Ő , oda.
PiŐik ist diyind n yeyər balasını da.

2020 Dost kimdir? Dost s rrini saxlayan bir v fadar,
Məgər dostmu yel kimi hər pərdəni a anlar?!

Onların fikri-zikri səni yolmaq, ŐaŐırmaq,
Qazancını, ruzunu bir  fsunla aŐırmaq.

 zde aŐiqin kimi mehriban görünürlər,
Dar g nd  atıb qa ar, sanki toza d n rl r.

Qılıq göstərən dostu inkar edirsə q lb n,
Dost deyil, d Őm ndir o, buna əmin ol,  min.

Bədən hardan bilsin ki, kimdir əsil sevgili?
Vəfalı dostu yalnız qəlb tanıyır, can bilir.

2025 Sənin bircə qəlbin var, qəlbində yüz kədərin,
Bir gülün var, böyründə min bir tikan neştəri.

Cahan mülkü minlərcə, fəqət Firidun bircə,
İncə rayihə növ-növ, fəqət beynin kiçikcə.

Aləmdə hər varlığın bir incə pərdəsi var,
Sənin də min sirrini bircə ürəyin saxlar.

Sənin öz ürəyinin qıfılı yoxsa əgər,
Məgər sənin sirrini qıfillarmı özgələr?

Qəlbi tünük deyilsən, onda bəs nə üçün sən,
Sirrini Günəş kimi ərzə bəyan edirsən?

2030 İncə könlün sirrini faş etsə, yanma əbəs,
Tünük şüşələr meyi çox da saxlaya bilməz.

Nəfəsi nəfəsindən ən yaxın dost istəsən,
Onu kənarda gözmə, öz qəlbindən istə sən.

Bir halda ki, tutmusan ön cəbhədə yerini,
Onda yüz dost içindən seçməlisən birini.

Dostunun dost zatını sınaqdan keçirmədən,
Gizli gövhərlərini qarşısına tökmə sən.

SİRR SAXLAYAN İLƏ CƏMŞİDİN DASTANI

Cəmşidin çox güvənli, yaxın həmdəmi vardı,
Gündən nur alan Aytək şahdan işıq alardı.

2035 Oğlan şaha mehriban, şah oğlanın məftunu,
Bütün saray əhlindən üstün tuturdu onu.

Öz xəlvət işlərini ona açardı birçə,
Etibarda hamıdan sağlam olan o gəncə.

Şaha çox yaxınsa, bir gün o dözməyərək,
Uzaqlaşmaq istədi yayından çıxan oxtək.

Dəliqanlı cavanın könlündə sirr qatbaqat,
Bunları heç bir kəsə açə bilmirdi, heyhat.

Gəldi, bir gün nə gördü qonşu, ağbirçək qarı:
Sənən lalə yanaqlar onunkundan da sarı.

2040 Dedi: – Ey sərvim, sənə əl atdı hansı xəzan?
Sən ki şah irmağından su içmiş bir fidansan.

Sənin ki qismətidir, sarayda zövqü səfa,
Hardandır bu sıxıntı, bu solğunluq, əcəba!

Qocaların kədəri yaraşarmı cavana?
Yanağının laləsi neçin dönüb reyhana?

Sənsən cahan şahının gözdə olan gözdəsi,
Gərək sənin üz-gözün şah təki şölə versin.

Şahı görməklə gülər, şadlıq edər adamlar,
Şaha məhrəm olanlar hamıdan şad, bəxtiyar.

2045 Dəliqanlı söylədi: – Xəbərin yox, ay nənə,
Nələr yatır sinəmdə – sirlə dolu xəzinə.

Od tutdum, külə döndüm səbrimin ucbatından!
Səbrim saraltdı məni, səbrim yandırdı, inan!

Cəlalitək böyükdür şahın könül aləmi,
Əmanət vermiş mənə sirrini göhvər kimi.

Saxladığım sirlərdən alışıb yanır sinəm,
Heç birini heç kəsə açıb dəyə bilmərəm.

Sirri açıb deməsəm, partlayacaq ürəyim,
Dilimi dişlərimlə doğrayımmı, neyləyim?

2050 Bircə gülüşümü də sizdən qızırqanıram,
Sirrinquşu ağızımdan uçub gedər, sanıram.

Xilas ola bilməsəm bu sirlər caynağından,
Qəlbim qana dönəcək, ömrüm zindana, inan!

Hiss edirəm, dözməsəm, atsam sirrinquşunu,
Tale elə həmin gün yeyəcəkdir başımı.

– Saqın! Heç kəsə açma, – dedi qarı, – bunları,
Öz sirrinquşu sirdaşı tək özünsən, bil barı.

Heç bir kəsə güvənmə, açıq deyim qoy sənə:
Hətta öz kölgəni də yaxın bilmə özünə.

2055 Rəvamı qılınc ilə al qırmızı olasan?
Ondansa qızıl kimi kaş saralıb solasan.

Əşitmşəm, hər gecə dilə çox yalvarır baş:
– Saqın! Açma! Amandır, açma sirrinquşu, qardaş.

Baş saxlamaq istəsən, boşboğazlıq eləmə,
Sirrinquşu gündüz kimi tökmə bütün ələmə.

Dilini saxlayanlar nə dolaşır, nə çasıır,
Hürmək yalnız qudurğan köpəklərə yaraşır.

Tez kəsilər uzun dil, unutma bircə an da,
Dil ağızda gözəldir, qılınc isə qınında.

2060 Rahatlığın rəhnidir bu öyüdü mənəsin,
Dilini ucundan gəlir canın–başın bəlası.

İstəsən ah çəkməsin qanlı ləyəndə başın,
Dilini dişlə kəs, sirri açmaqdan daşın!

Dilin şəkər də saçsa, dodaqlarını açma,
Bil ki, divar dalında dinləyən var, danışma!

Çölə bənövşə kimi yaymasan rayihəni,
Kimsə başını kəsməz, yerdən qoparmaz səni.

Eyibləri görürkən sən gərək lal olasan.
Bir az ağır eşitmək, susmaq vaxtıdır, inan!

2065 Yazarkən, qələmini qıs, cilovla bir qədər,
Bil ki hər kəlmən üçün hesab istəyəcəklər.

Axar su kimi pak ol, nə eşitsən, yuyub keç.
Gördüyünü aynatək göstərsən də, dinmə heç.

Uzaqgörən kişilər heç vaxt həddini aşmaz,
Gecə gördüklərini gündüz kimsəyə açmaz.

Bu ulduzlu qübbənin heyranıyam, düzü, mən:
Xəbərçilik edibmi heç gündüzə gecədən?

Sən də bir az pərdəli qalmaq istəsən əgər,
Gecə gördüklərini açıb demə gündüzlər.

2070 Gecənin ürəyində neçə xəzinələr var,
Min-min işıqlı dürrü qaranlığında saxlar.

İldırım kimi odlu ürəklə yaşayanlar,
Gördüyünün yanından saymazyana sovuşar.

Başını doqquz göydən dışarı çıxaranlar,
Dərni aləminin meydanında at çapar.

Yaxınsa da dillə göz, uzaq biləsən gərək,
Necə ki, saç uzaqdır bədəndən çərək-çərək.

Eşqin gizli qalması bir möcüzə sayılır,
Elə ki üzə çıxdı, xərabatda bayılır.

2075 Sırr d y n  vurar n din ipliyl seçdilər,
H llacın da ipini bu pambıqdan e dil r.

N  qədər ki, baęlıdır qönçə rahat, salamat,
D n r qan  anaęına açılan kimi, heyhat.

Susmaq səadətinə aęız yet rs  eę r,
Başından keçənləri qəlbin dililə s yl r.

Könlünün kасыından yes n, xoşdu bu nemət,
Dilin  d y n kimi atəş kəsilir fəqət.

 n gözəl natiqliyin adı s kuttur bu gün,
S kut ilə y r m k – sənin zəfər y r ş n.

2080  şıq dolu könüllər sükut etməyi xoşlar,
Aęız a maz, bu haqqı özgəsinə baęıřlar.

Könüllər dünyasında könül l ę ti gizli,
Bu l ę ti ř rh edər yalnız ürəyin dili.

Ey Nizami, layıqdır qənaət m lk  sənə,
 unki dilin x sisdir, qəlbin – sonsuz xəzinə.

On doqquzuncu söhbət

AXİRƏTİ QARŞILAMAQ HAQQINDA

Bizim xəlvət məclisi, g r n, n  yaraşıqlı,
On d rd günlük Ay kimi b dirl nmiş, iřliqlı.

Qənd, ř k rmi paylayır řamlar gümüş xo çada?
 lvan t xtl r d ş li, xoş qoxular sa mada.

2085 Yaęı kəsilmiş sənə  z l gündən zəmanə,
Dostluęundan  l  z ki, əsil düşməndir sənə.

Gör qanlı dişlərinə kimləri çəkib rüzgar,
Batıb, onu görünçə dilləri tutulanlar.

Sənə – dindən əl çəkib dünya tələb edənə,
Dinin keşikçiləri, bir görün nə deyir, nə:

“Qayıt ədalətsiz, nakəsin qapısından,
Bu sirlər sarayının ətrafında gəz, dolan!”

Dünya – bu odlu səhra səni coşdurdu... ancaq,
Burda gizlətdiklərin orda aşkar olacaq.

2090 İtləri buz nəfəsli, atəş gözlü gördülər,
İsti kürk geyindilər bu dünyabaz tülkülər.

Kükürd cəhənnəmidir bu zülmət çöl əzəldən,
Xoşbəxt o kimsədir ki, tez ayrılı bu çöldən.

Ağzının suyu axır... nəfsin cəhd elə sönsün,
At kükürd ocağına, od tutsun, külə dönsün.

Qaytar bu ərşdən gələn Tanrı əmanətini,
Qaytar qara torpağa öz torpaq cəsədini.

Qaytar çərxin bərcunu, bu torpağı tərək elə,
Torpaq hər nə veribsə, bir gün alır... dərk elə.

2095 Ədəblə, tədbir ilə dağı çiyindənən at ki,
Ruhun, can sərbəstliyin qanad çalsın quş tək.

“Mənəm! Mənəm!” deyənlər, gör, bu yolda nə qədər,
Bizim yollarımızı kəsmək istəyəcəklər.

Əqrəbin düşmənlili əjdahadan beşbətər,
Bu aşkar hücum çəkər, osa xəlvət zəhərlər.

Görünürsə zor-bəla cılız düşməne bənzər,
Görməməzlik, qafillik hər təhlükədən betər.

Cılız düşməne qarşı azaltma qeyzini sən,
Düşməni kiçik bilsən sən özün kiçilərsən.

2100 Gör, o gücsüz qarışqa qeyrətlidir nə qədər,
Aslan balalarının gözlərinə mil çəkər.

Gövhərini bərk qoru, azmı bu çöldə quldur?
Təsbeh çevir, dua qıl, qulyabani nə çoxdur.

Könül yolunu kəsən soyğunçular, oğrular,
Tələsini, torunu mənzilə yaxın qurar.

Qorxuram ki, son gecə basqın etsinlər sənə,
Atsınlar imanını çevrənin kənarinə.

Qul karvanı, qafilə gəlib yetdi mənzilə,
Həyat dolu bir gəmi yaxınlaşdı sahilə.

2105 Soyğunçular görməsə, çalış, gizlən yuxutək,
Axar sular kimi ax, qovmursa quldur köpək.

Elə ki, qədəm basdın bu müqəddəs məbədə,
Hər nə almısan qaytar, saxlama bir zərrə də.

Özün gəlməsən bura, bəla gələr başına,
Fırladılar şələni tapınağın dışına.

Dünyadan köçüb getmək sayılmasaydı hünər,
Dolanardı gecənin, gündüzün çərxi məgər?

Nə qədər ki, keçməyib yaxan divlər cənginə,
Tut könül ətəyindən, sığın imana, dinə.

2110 Şəriət – xoş bir nəsim, canını tapşır ona,
Aləmə bənd olma ki, üst-başına toz qona.

Şəriət gülşənində qızılığsən, nanəsən,
Təbiətə tapınma, şəriətə tapın sən.

Hər kəsin qapısında sülənmə səba kimi,
Hər çör-çöpün dalınca yürümə hava kimi.

Gördüklərin kölgədir, sənsə nur ol, çıraq ol!
Hər şey sən olsa da, sən hər şeydən uzaq ol!

Fələk səni dörd yandan çevrələmiş bir çənbər,
Görək ondan qurtula biləcəksən birtəhər?

2115 Fələk bir gün söyləsə nələr keçib başından,
Xəbər versə yaşından, sonsuz çağlayışından...

Onun dərinliyində itib batır mağaran,
O sonsuzluq yanında bir heç olarsan, inan.

Yüz-yüz nitqin, söhbətin bir sükutla bitəcək,
Min-min işin, xatirən ilim-ilim itəcək.

Hələ ki nəfəsin var, yaxşı olar ki, inan,
Bir eşqin qapısında can qoyasan, nəfəs, can!

Bu hala ki, düşmüşən... macal da az... qulaq as,
Eşqin meyindən savay heç nə sənə xoş olmaz.

2120 Hanı, biçə bilibmi göylər elə bir donu,
İki papaqlı oğru çala bilməsin onu?!

Nə iş görsən, inan ki, kin saxlayan bu fələk,
Öz kəskin qələmilə alınına həkk edəcək.

Üzr, naz qapısından de, hansını açdın sən?
Həmin qapı üzünə açılacaq təzədən.

Gözün şuxluq, istehza pərdəsidirsə əgər,
Sənə eyni pərdədə oyun göstərəcəklər.

Dünyada hər yaxşını, yamanı tanıyanlar,
Sənin yaxşını seçər, yamanını yamanlar.

2125 Kim bu yoldan keçirsə, qoyur bir iz, bir nişan,
Pislik edən qansın ki, çıxma bilməz aradan.

Fikirleş, bu dünyada üzükara, ya ağsan?
Burdan apardığınla orda tanınacaqsan.

Tikanla örtülübse, gül özü də tikandır,
Ancaq ətərin adı daim ətir saçandır.

Saxtakarlıq etmə ki, məhşərdə yanmayasan,
Öz nəfsindən, Tanrından heç vaxt utanmayasan.

Sən bu ciyər dağlayan dövrə nifrətlə hayqır,
Bu qan dolu şüşəni çırpıb daşlara, sındır!

2130 Bu əlvən oynucağı qır ki, əngəl olmasın,
Bu hərfə bir qələm çək, heç izi də qalmasın.

Qurşun rəngli qalanı – bu göyləri zəbt elə,
Bu əbləh xüttləni yəhərlə, min, dön yelə.

Elə at çap ki, doqquz minbərindən enərək,
Sənə şahlıq xütbəsi oxusun məğrur fələk.

Sənin borcun – vəzifən bayrağı yerə salmaq,
Mənim borcum – bayrağı ucaltmaqla ucaltmaq!

Mən ki, Adəm oğluyam, qanadlanmaq istərəm,
Mələkdən də üstünəm, fələkdən də üstünəm.

2135 Qamətim kiçiksə də, çox böyükdür qiymətim,
Ulduzlar fəvqündədir uçuş xəttim, vüsətim!

Susuzam, dərya kimi fəqət coşub daşaram,
Bayquş deyiləm, ancaq, xəzinələr açıram.

Ayağım fələk kimi xəzinə üstündədir,
Fikir, hünər bayrağım fələklər fəvqündədir!

HARUN ƏR-RƏŞİD İLƏ DƏLLƏYİN DASTANI

Xəlifəlik təxtini alırkən ələ Harun,
Ucalmışdı bayrağı Abbas oğullarının.

Öz yataq otağından çıxdı bir gecə yarı,
Bir az dincəlsin deyə gəldi hamama sarı.

2140 Saçını taraş edən saray bərbəri – usta,
Çox dadlı bir xəyala qapılmışdı iş üstə.

Dedi: – Ustadlığımın agahsan, ey Xəlifə!
Qoy sənə damad olum, xoşbəxt olum bir dəfə.

Toy-düyün xəbərini çəkək bu aləmə car,
Qızını bu quluna nişanlasan, nə olar?!

Bu təklifdən xəlifə öfkələndi bir qədər,
Cilovladı qeyzini, susub, dözdü birtəhər.

Dedi: “Bəlkə çaşdırıb onu zəhmim, heybətım,
Bəlkə vurub başına hamamın hərərəti.

2145 Ağlını itirib ki, sayıqlayır gəvəzə,
Yoxsa dayana bilməz o, mənimlə göz-gözə.

Ertəsi gün bərbəri yenə bir az əylədi,
O qəlp pul üstündəki damğa gördü eynidi.

Bir də, bir də xəlifə o bərbəri sınadı,
Gördü bədbəxt ustanın qırılmayıb inadı.

– Vaxtdır, – dedi, – bu işi ayırd eləmək gərək,
Vəzirilə qonuşdu: – Bir məsləhət ver görək.

Adicə bir dəlləyin göz qoyun təlaşına,
Nə cür alın yazısı yazmaq istər başıma.

2150 Mənə damad olmağı heç ona yaraşarmı?
Görün, nə deyir mənə, üzündə həya varmı?

Yəqin bəla gətirir başıma qəza-qədər,
Gövhərimə atılan daş deyilmi bu mægər?

Öz ülgücü əlində, söz ülgücü ağızında,
Başım qalıb bu iki qılıncın arasında.

Vəzir dedi: – Başqadır bəlkə səbəb, şəhriyar!
Ayağının altında bəlkə bir xəzinə var.

Bu cahil dəliqanlı yanına gəldiyi dəm,
Əmr et, yuxarı keçsin bir az durduğu yerdən.

2155 Hücətləşsə, dirəşsə, əmr et, boynu vurulsun,
Qazaq durduğu yeri, görək nədir bu əfsun?

Usta bərbər dinlədi xəlifənin sözünü,
Cəld yerini dəyişdi, yığışdırıb özünü.

Heyhat, durduđu yerdən ayrılcaq rəngi qaçdı,
Gur, ötkəm səsi batdı, dili, nitqi dolaşdı.

Sözündə, üz-gözündə tamam başqa bir əhval,
Ədəb, tərbiyə nuru yerinə gəldi dərhal.

Xəzinəymiş, sən demə, ayaq basdığı torpaq,
Şah aynasında görmüş özünü, qismətə bax.

2160 Xəzinədən bir addım çəkilən kimi geri,
Yenə bərbər külbəsi qarşılıyır bərbəri.

Ayaq basdığı yeri bellə qazıb çapdılar,
Doğrudan da, ordaca bir xəzinə tapdılar.

Bəli, kim ki, dünyada xəzinə üstündədir,
Ağzından gövhər saçır, yerə, göyə hökm edir.

Nizamının də tilsim qıran söz xəzinəsi
Bir alovlu qəlbidir, bir də büllur sinəsi.

İyirminci söhbət

ƏSRDAŞLARIN YARAMAZLIĞINA DAİR

Biz ki əl çəkənlərik mənəmlik qovğasından,
Bəs niyə yapışmışıq dünyanın yaxasından?

2165 Bağlandığın bu dünya yıxdı, xar etdi səni,
Uddu bu qara torpaq gör nə qədər pöhrəni.

Ömür karvanı getdi, soruş indi biz nəyik?
Qafilənin ardınca sürünənlər kimiyik.

Çiynimizdə cüt mələk dərdimizi çəkmədə,
Bizimlə ülfətindən şeytan belə qüssədə.

Dünya işində oduq, xidmət işindəsə buz,
Gah külxan kimi isti, gah da kül kimi nursuz.

Hanı göz aydınlığı, hanı könül işığı?
Şaşırımış insanların olurmu rahatlığı?

2170 Gecədən qaranlıqmış qiyamətin səhəri,
Sübh namaz qılanların hanı bayraq əlləri?

Dodaqlarda qırıldı qayğısız, şən gülüşlər,
Canda nə qüvvə qaldı, nə arzudan bir əsər.

Uç, qanadlan, uzaqlaş sən bu qanlı tələdən,
Çarə yalnız ayıqlıq, vermə fürsəti əldən.

Qurd tülküdən dişlidir, tülkü qurddan bic, zirək,
Sivişib xilas olur daim kələk gələrek.

2175 Cəhd et, verdiyin sözü yetirəsən yerinə,
Çalışma nəfsin üçün, çalış Tanrı xeyrinə.

Külə döndər qəlbini, vəfa yalnız ondadır,
İnsaf gilindən doğan reyhanımız ondadır.

Ürəyin qazandığı hər qələbə, hər zəfər,
Sədaqətdən eşilmiş ən möhkəm yaya bənzər.

Görüb tərifləməsən insanda bir hünəri,
Bəlkə əlindən düşüb itər hünər gövhəri.

İnsanda bir qüdrəti görüb vəsf etsən əgər,
Onun qüdrət qaynağı birə beş qüvvətlənər.

2180 Sərraf gözlü bir insan görərsə hünərini,
Əzizləyər, gözünün üstündə saxlar səni.

Yalnız hünər gücünə paka çıxıb bu torpaq,
Heyhat, bu gün dünyada yox hünərdən səs-soraq.

Hünərli, baş qaldırıb, açarsa geniş meydan,
Hünərsiz çalışsın ki, bassın onun başından.

Zaman cana doydurub, hünərini məhv edər,
O qədər dağ basar ki, hünərdən bezər hünər.

Riyazət hünərini bir tamaşa zənn elər,
Ərənlər bərəsində qara fikrə düşünlər.

2185 Səxavətli mərdlərə israfçı deyir onlar,
Sədaqət, vəfanı müftə qulluq sayanlar.

Səxavət onlar üçün yalnız rişxənd qaynağı,
Müdrək söz, qüdrətli söz – qurumuş sel yatağı.

Buz üstünə çəkərlər vəfa nəqşini yayda,
Qaralamaq istərlər Günəşi də, Ayı da.

Kim ki, xoş nəfəsilə rifah, dinclik yaradır,
Onların nəzərində cərahətdir, yaradır.

Şirin söz, dadlı şərbət dadsalar bir dodaqdan,
Şərbətçinin dişini qırmaq istərlər əlan.

2190 Bal göbəkli əncirtək sözlər verən alimi,
Görüb üz turşudarlar sirkə içibmiş kimi.

Fəziləti, hünəri görən bir göz qalmaq,
Qüsur, eyb axtaranlar hey artmış, azalmamış.

Dənizdə inci tək-tək, çör-çöp qədərsizdi, bil,
İnsan övladı üçün bir hünər də az deyil.

Dəclə korun gözündə bircə damlaya bənzər,
Çəyirtkənin qıçını qarışqa qanad bilər.

Ar alan, namus satan dəllallar, qəlbi korlar,
Hünərli, ya hünərsiz hamını qısqanırlar.

2195 Bunlar çamura batmış cəsəddən daha murdar,
Ürəyi parçalayan dərddilər, zəqqumdular.

Tüstü olub boğarlar bircə zəka görsələr,
Yel olub söndürərlər, bir çıraq yansa əgər.

Halına bax dünyanın, gör kimlərdi rəhbəri?
Kimlər mənqirləməkdə ən gözəl mövqeləri?!

Evdə öz namusunu qoruya bilməyənlər,
Öz əhditək məni də bəlkə sındırmaq istər?!

Fəzilətdə Ay kimi nurluyam, bilir aləm,
Bu gün incəlsəm belə, sabah bədrənərəm.

2200 Onlar bəxş edib mənə nə qədər dərdi, qəmi,
Barı bircə çələng də ala biləcəklərimi?

Mənim könül bağımndan dərdiyim hər şerimi
Onlar inkar edirlər əski Nuh qövmü kimi.

Sən ey Xızrın bayrağı, ucal, bir qəza törət!
Yağdır, xoş nəfəslı Nuh, məlunlara min lənət!

Qəlbimdə onlar kimi yamanlıq sevdası yox,
Yad eləsəm onları unutsun məni məxluq.

Onların yamanlığı kinlə nərildəyən od,
Mənim cavabım isə – qılınc kimi bir sükut.

2205 İncisi tək olanda hoqqa hay-haray salar,
Çox olanda dincələr, səsi-küyü azalar.

Lökküldəyər qoca küp, azsa şərabi əgər,
Meylə dolu olanda durular, sakitləşər.

Biliklə dolmusansa, sükut edən bir dağ ol,
Təpədən-dırnağacan diqqət kəsil, qulaq ol!

BÜLBÜL İLƏ QIZILQUŞUN DASTANI

Bağlar, çöllər, çəmənlər süs verəndə donuna,
Gəldi nəgməkar bülbül qızılquşun yanına.

Dedi: – Bütün quşlardan yaraşlıq, qəşəngsən,
Bəs nə üçün susursan hamının yanında sən?

2210 Bu dünyaya gələli, səsinlə, cəh-cəhinlə
Heç kəsə bircə nəgmə bəxş etməmişən hələ.

Axı sən əyləşirsən sultanların əlində,
Bir kəkliyin döşüdür gündəlik yeməyin də.

Mənsə ruh aləmindən xəbər verirəm müdam,
Cibimdən göz işıqlı incilər çıxarıram.

Bəs nə üçün yediyim otdur, ələfdir mənim?
Tikanların dibidir daim yuvam, məskənim?

Cavab verdi qızılquş: – Məni yaxşı dinlə sən,
Sükutum gör mənim, sən də susmağı öyrən.

2215 Mən də bir az bilirəm bu dünyanın sirrini,
Yüz mətləbi qansam da, demərəm heç birini.

Get, zavallı! Vurğunsan alçaq zəmanəyə sən,
Bir iş görmədən yüz yol gəvəzəlik edirsən.

Mənsə mənə əhliyəm, feyzim Tanrıma bəlli,
Həm kəklik döşü verir, həm sultan əli, bəli!

Sən boş danışdığından soğulcandır yemin də,
Dilin tikanlıdır ki, tikanlıqdır yerin də.

Xütbə Firidun şahın ünvanına oxunur,
Kimdi məhəl qoyan ki, davul salır vurhavar?

2220 Xoruz banlar, sanar ki, odur açan səhəri,
Onun bu əhvalına yalnız gülər dan yeri.

Fələk görür işini daim dinməz-söyləməz,
Çənbərindən başını heç kəs qurtara bilməz.

Şerinin xoş səsini çox da qaldırma, oğlan,
Nizami tək şəhərə qapanıb qalmayasan.

KİTABIN SON SÖZÜ

Tanrı yar olsun sənə, katib, sabahın xeyir!
Son nöqtəni qoydum mən. İndi növbə sənidir.

Naxış vur ki, bu xəlçəm səmalarla yarışsın,
Buqələmun qələmim rənglər sərgisi açsın.

2225 Hünər almaslarını can yağım ilə əritdim,
Bir qələm bıçağı tək hökmdara bəxş etdim.

Qayadan, daşdan keçdi qılıncımın dəmiri,
Heyif, dəmir kürəmin bir azca dardı yeri.

Mənə tale dövləti yar olsaydı, bəlkə də,
Çıxmaz idi əlimdən hədiyyəm bu şəkildə.

Ürəyimə damıb ki, günahkaram bir qədər,
Əlimdə qaralanmış, yaralanmış vərəqlər.

Canımda bəslədiyim qızlar ki, gəlin gedir,
Bir neçə al sübhümün ilham yetirməsidir.

2230 Bu əmlək kababından dad bir azca, ey sultan,
Neçin o zəqqum ilə iştahanı pozasan?

Özün oxu diqqətlə, ilkin, hamıdan öncə,
Vur başa, cəlb edirsə səni idrak, düşüncə.

Burda ədəbdən kənar bircə söz belə tapsan,
Poz, əlinlə rədd elə, olsun qeyzinə qurban.

Dinə, elmə biganə söz tapılsa, qəzəblə,
Qələm çək üzərindən, o söz mən olsam belə.

Canımı verməsəydim bu ilahi əsərə,
Sovqat göndərərdimmi mən şəhərdən şəhərə?!

2235 Ayaqlarım bu yurda bənd olsa da... nə zərər?
Əlimdə, ovcumdadır bəlkə bütün ölkələr.

Dövrən mənə söylədi: – Sən ki torpaq deyilsən,
Yeter, sayma yerində, ölüvay olma, tərən!

İlhamımın pərisi əvəzsiz, ulu xilqət,
Uca boyuna görə kaftanı yoxdur fəqət.

Əynindəki yarım don dizinə çatır ancaq,
Dizi üstə əyləşir buna görə... utancaq.

Uca boyun geyimi boya bərabər gərək,
Ta qalxarkən ayağa, utanmaya o mələk.

2240 Heyhat, cavan, ya qoca, ha dalsınlar seyrinə,
Quru şöhrətdən savay nə düşəcəkdir mənə?

Bizim söz bazarının alış-verişi durğun,
Qızgın hay-harayı var, qızılı yoxdur onun.

Gəncə mənim yaxamdan möhkəm yapışıb hələ,
İraq xəzinələri yoxsa keçərdi ələ.

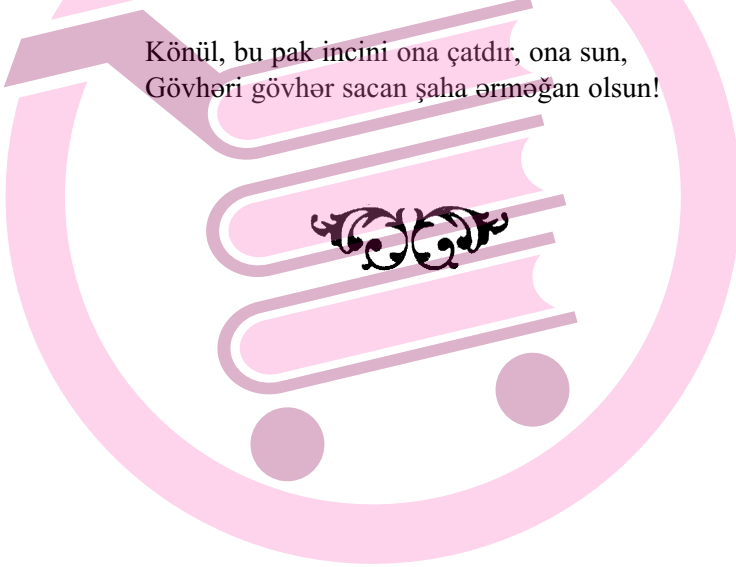
Bir səs gəldi cahandan: – Ey qul, yetər əyləncə!
Axı kimdi Nizami, axı, hardadı Gəncə?

Tanrıma min şükür ki, yazım vaxtında bitdi,
Ömrüm sona yetməmiş bu kitab sona yetdi.

2245

Başdan-ayağa qədər bəzəmək üçün onu,
İncilərə qərq etdi Nizami ağ donunu.

Könül, bu pak incini ona çatdır, ona sun,
Gövhəri gövhər sacan şaha ərməğan olsun!

İZAHLAR VƏ ŞƏRHLƏR

1 B. “Şəfqətli, rəhimli Tanrının adı ilə... başlayıram” – müsəlmanların hər hansı işə başladıkları zaman mütləq deməli olduqları ərəbcə ilk cümlə.

İkinci misra Məhəmməd peyğəmbər ilə bağlı bir hədisin məzmunundan götürülüb: Məhəmməd peyğəmbər Tanrının qəbuluna düşmək üçün merac edirkən qapısı bağlı möhtəşəm bir imarət görür: “Ya Cəbrail, bu nə qəsrdir?” sorur və cavab alır ki, “Bu ərşin altındakı Tanrı xəzinəsidir, onun açarı isə şairlərin nitqidir” (prof. Rüstəm Əliyev).

Müəllif burda “həkim” deyirkən özünü və Tanrıya xitab etməyə layiq yaradıcıları nəzərdə tutur.

4 B. Qələmin boynundakı boyunbağı – söz. Qələm – Tanrının qələmi. Hələ kainatı yaratmamış o, bu qələmi “Lövh-i-məhfuz”də göylərin lövhəsində saxlamış, onunla varlığın nəqşini çəkmişdir.

6 B. Tanrı fələklərin pərdəsi arxasında baş verən bütün işlərdən agahdır, “pərdəli iş görənlərin, yəni peyğəmbər mərtəbəsinə yüksələnlərin iş sirlərini saxlayandır.

8 B. Birinci misrada insanlara ən nəcib duyğular, müqəddəs fikirlər aşılayan, onları mənən paklaşdıran, saflaşdıran Tanrının böyük mürəbbi, tərbiyəçi funksiyası vəsf olunur. İkinci misra Quranın “Gündüzü ruzu üçün yaratdıq!” ayəsi əsasında qurulmuşdur.

10 B. Səcdə nişanı – möhür yeri. Müsəlman namaz qılarkən alnını möhürə vurur və pak alnında möhür – damğa yeri qalır. Misra “Onların surətlərində səcdə əsəri vardır” hədisinə işarə vurur. İkinci misrada bütün sultanlara, hökmdarlara taxt-tac bəxş edən Tanrının qüdrəti, səxavəti vəsf olunur.

11 B. “Tədbir ilə bişirən”... bəndədir, “çiy bilib bada verən” Tanrı, yaxud bütün qüvvələrdən üstün duran fəvqəlfəvə.

12 B. Öz bəndələrini fitnələrdən, qovğalardan qoruyan Tanrının hami rolu, həkimlər və bilginlər üçün ilham qaynağı olması vəsf edilir.

15 B. “Bu varlıq mülkünün, kainatın sahibi məndən başqa kim ola bilər?” – Tanrıdan savayı kimin qüdrəti çatar ki, belə bir iddiaya düşsün?!

17 B. Ən müdrik alimlər, peyğəmbərlər belə Tanrı sirlərinə vaqif ola bilmədilər.

20 B. İnsanın bədəninə ruhu, canı, gözlərinə idrak işığını bəxş edən Tanrıdır.

23 B. Yer in kəmərinə bənzər dağları, gül tacına bənzəyən səmaları yarıdan da Tanrıdır. Hər şey ona minnətçidir. Hər şey Onun böyüklüyündən, cəlalından və qüdrətindən xəbər verir.

24 B. Tanrı öz kəramətini, səxavətini nə qədər ki gizli saxlamışdı, hələ nə gül ilə tikan vəhdəti vardı, nə də şəkərlə qamış birliyi. Kəramətini göstərəndə o, bunları yoxdan yaratdı.

26 B. *İki-üç viran kənd* – Yer kürəsi. Quranda deyilir ki, dünyanın yaradılmasından öncə yerlə göy hələ bir-birindən ayrılmamışdı. Ayrılanda gecə, gündüz yarandı.

27 B. “Quranın” ƏnbİYə surəsinin 31-ci ayəsindən iqtibas yolu ilə deyilib: “İnanmayanlar görmədilərmİ ki, göylər və yerlər bitişik idilər və onları biz ayırdıq?!”

28 B. *Gövhər* – ulduzlar. Gövhəri sapa necə düzülərsə, Tanrı göyə ulduzları eləcə düzdü, gecənin qara saçlarına sığal çəkərək, yoxluq tozunu sildi, varlıq yaratdı.

29 B. *İki-üç çəmbər* – Ay və ulduzlar. *Yeddi düyün* – yeddi iqlim zonası. Qədim coğrafiyaçılar Yer kürəsini yeddi iqlim qurşağından ibarət olduğunu hesab etmişlər.

30 B. *Günəşin donu* – ağ ipəkdən, gündüzdən ibarətdir. Ayın donu isə qaranlıq gecədir. Tanrı gecəni, gündüzü belə bir hüsn ilə yaratmışdır.

31 B. Dənizlərin, ümmanların buxarlanması buludların yaranmasına səbəb oldu. Bir vaxt Xıızr peyğəmbərin zülmətdə tapdığı dirilik suyuna bənzər bulaqlar, çeşmələr çəmənlərin yaşıl sinəsində qaynamağa başladı.

32 B. *Gündüz badəsi* – Günəş şüaları. *Şəfəq qətrəsi* – lələ.

33 B. *Su* – yağış suyu. *Od* – Günəş şüaları. Dənizlər dibindəki ağpapaq dürr və YerIn təkindəki qırmızı yaqut əslində təbiətin nadir möcüzəsi kimi su ilə Günəş şüalarının torpaqda, daşdakı vəhdətindən yaranmışdır.

34 B. Al qırmızı ləlin daş içində necə yaranmasını aydınlaşdırır. Küləyin, qasırğanın, tufanın şiddətindən, Günəşin istisindən buxarlanan su havaya qalxır və daşın, qayanın bağına enir, sıxılır və yaranan ləlin rənginə qırmızılıq verir.

35 B. *Səxavət bağçası* – dünya gülşənləri, barlı bağlar. *Söz quşu* – yaradıcı ilhamın səsi.

36 B. *Dil* – *nitq bağçası*, xurma ağacı; *söz* – xurma; *qulaq* – *sədəfi* – şair kəlamı; dürr, gövhər.

37 B. Şirin yuxu pərdə dalında əyləşmiş şirin dilli bir gözələ oxşadılır. İkinci misra Quran ayəsindən iqtibas edilib: “Qoy adam baxıb görsün ki, nədən yaranıb? O, cərəyan edən sudan yaranıb!”

38 B. *Yerin saçı* – qədim astronomların fikrincə, yer yuvarlığının konusvarı kölgəsi.

İkinci misranın məzmunu Quran ayəsindən alınır: “...Adəm öz Tanrısına asi olub (qulaq asmayıb) yolundan azdı”. Buna görə cəzalandırılmış və cənnətdən qovulmuşdur. “Vurdu üsyan damğası yanağına” buna işarədir.

39 B. Hədisə görə qızıl alçaq keyfiyyətli filiz sayılmışdır. Lakin danışıq zamanı Məhəmməd peyğəmbərə Tanrı dərğahından vəhy gəlmişdir ki, qızıl xalis ülvİ filizdir. Onun təbii şöhrətini bərpa etmək vacibdir.

İkinci misrada gülün qırmızılığı qadınlara məxsus heyz (aybaşı) hadisəsinə oxşadılır. Yağış yağanda gülün qırmızılığı nisbətən gedir, rəngi solur, deməli, heyzi aradan qalxır.

40 B. Guya Tanrı ulduzları göyə düzməmiş, göyün rəngi hisli, paslı təsir bağışlayırmış. Ulduzlar düzüləndən sonra göylər cilalanmış və hazırkı görkəmini almışdır.

Səbanın reyhanlara tapşırılması məcazdır. Tanrı tərəfindən ruzigarın pak və ətirli yaradılmasını alqışlayır.

41 B. *Torpağın qanı* – torpağın qüdrəti, bərəkəti. Gülün qırmızılığı torpağın qanı, qüdrəti məcazi ilə mənalandırılır. Burada torpaqdan yaranmış insanın təbiətin ən böyük yetirməsi kimi qızılgülə bənzədilməsi ideyası da vardır.

İkinci misrada idraki fəaliyyətin yalnız emosional ruh ilə qaynayıb qarışması zəminində fayda verəcəyi fikri irəli sürülür. Nizaminin fikrincə, yalnız, başı ilə düşünən, soyuq düşünən adam həqiqətə çata bilməz, həm də ürəklə düşünmək, ürək vasitəsilə fikirləşmək, düşüncəni hissi-emosional fəaliyyətlə birləşdirmək vacibdir.

46 B. Vəhm (*düşüncə*) özünə güvənərək Tanrının mahiyyətini dərk etməyə çalışdı. Heyhat, nail olmadı. Göz (vəhmin gözləri) axtardı, heyhat, o da kainatda Tanrının bənzərini, tayını tapmadı.

48 B. Kainatda Tanrının xəlq etdiyi hər nə varsa, hamısı onun eşqilə yaşayır, onun mahiyyətini dərk etməyə can atır. Heyhat, bu mümkün deyil. Yaradılmış yaratıcıdan yüksək dayana bilməz.

49 B. *Sidr* (*Sidrət ül-Müntəha*) Quran təliminə görə göyün yeddinci qatında bitmiş əzəmətli bir ağacın adıdır. Sidr ağacının qol-budağında əyləşənlər və ərşə çıxanlar mələklərdir.

50 B. *Fələklər* (*göylər, çərx*) Tanrının qolu bağlı köləsidir. Fəqət hamısının, yerin də, göyün də ürəyi onun məhəbbətilə döyünür.

52 B. Tanrının yaratdığı kainat sonsuz olduğu üçün bizim gördüyümüz dünya nemətləri onun cəlalı qarşısında bircə danə kimidir. Sonsuz gülşənlərinin, bağlarının yanında əfsanəvi cənnət bağı (İrəm bağı) heç kimidir.

53 B. *Tovhid* – təkətanlıq, monoteizm, Tanrının bircə, yeganə vahid olmasını qəbul etmək. Nizaminin ata yurdu Gəncə, bu məfkurəni qəbul etdiyinə görə çiçəklənir, bar, bəhər yetirir.

TOVHİD VƏ MÜNACAT

54 B. İslam anlayışına görə torpaqdan yaranmış insan onun xüsusi bir növüdür – zəif torpaqdır.

57 B. Quranın: “O doğmayıb və doğulmayıb” əhkamına (“əl-İxlas” surəsi, üçüncü ayə) işarədir.

59 B. *Can duzu* – ruh.

60 B. Əzəli və əbədi bir qüdrət olan Səndən başqa kimin cürəti çatar ki, müdrikliyin, qocamanlığın qarşısında xeyli gənc və az qala südəmər görünən bu əbləh, bu ikiüzlü, gecəli-gündüzlü dünyanın üstünə qışqıra bilsin ki, “həqq – mənəm, bu varlığın şeriksiz sahibi yalnız mənəm!”

61 B. Məhəbbətin könüllərdə o qədər əzəmətlidir ki, adın çəkildə eşq sahiblərinin bağı çatlaya bilər, yaxşı ki onlara məhəbbətlə birlikdə səbir, səbat vermişən!

62 B. Sənin səxavətin, kəramətin aşkar olan gündən bəri Yer yuvarlağı öhdəsinə nə boyda məsuliyyət düşdüyünü anlayır, çiyində özü boyda yük daşıyır!

63 B. Lütfündən, səxavətindən yarandığını anlamasaydı, məgər Yer yuvarlağı, bəşəriyyətin və dağların ağırlığına tab edərdimi, onun ürək-göbəyi düşməzdimi?

67 B. Sənin birliyini dərk etməyə çalışanların qarşısından hər çür mənəni götür, hətta o manəə mən özüm olsam belə, rəhm eləmə, götür yolundan və qiyamət qopar!

71 B. *Zülmətbazlar* – Günəşə və oda tapınan atəşpərəstlər. Gövhər-pərəstlər – antropomorfistlər və Tanrını cisim şəklində təsəvvür edənlər. Nizami onları müsəlmanlıq qarşısında əngəl sayır və rədd edir.

72 B. *Altı guşə* – altı cəhət: yuxarı, aşağı, ön, arxa, sağ, sol; *Doqquz pillə* – göyün doqquz təbəqəsi. Beytin mənası: qiyamət qopar, kainat zəlzələsi yarat, hər şeyi dağıt, məhv et!

73 B. Səmələrin şənlənməsinə son qoy! Ayın işıq dolu camını Yer yuvarlağına çırpmaqla sındır! Tərslik, nəhslilik rəmzi Zühəl (Saturn) ulduzunu muğənnilərin və musiqiçilərin hamısı olan, işrət məclislərindən başı ayılmayan, daim çalıb-çağırən Veneranın (Zöhrə xanımın) piyaləsinə çırp!

PEYĞƏMBƏRLƏRİN SONUNCUSU HƏZRƏT MƏHƏMMƏDƏ GÖZƏLLƏMƏ

114 B. Tanrı dərğahında saxlanan “Lövh-i-məhfuz”da Tanrının yazdığı birinci hərf – ərəb əlifbasının ilk hərfi – şaquli düz xətdən ibarət “Əlif” olmuşdur. Ərəbcə şanlı, şərəfli mənasını verən Məhəmməd və Əhməd sözləri eyni kökdən olduqları və eyni mənanı bildirdikləri üçün Həzrət peyğəmbər ikinci adı ilə də məşhurdur.

115 B. Həzrət peyğəmbərin ikinci adındakı (“Əhməd” sözündəki) hərflər mənalandırılır. *Əlif* – Əhməd sözünün qapısı; Əlifin üstündəki həmzə işarəsi – qapı rəzəsi və onun qıfılının açarı; *hey* – dövlət dairəsi; *dal* – gərdənlik, boyunbağı; *mim* – kəmə, xidmətdə dayanmaq hünərindən xəbər verən qurşaq.

118 B. Nizami turuncun bu keyfiyyəti ilə Həzrət peyğəmbərin həyatı və taleyi arasında yaxın bənzəyiş görür. Bütün peyğəmbərlərdən, bütün Tanrı elçilərindən sonra gəlməsinə baxmayaraq, Həzrət Məhəmmədin adı Tanrı dərğahındakı “Lövh-i-məhfuz”da ilk peyğəmbər sifətilə yazılıb. Deməli, turunc kimi o da öncə bar gətirib, bundan sonra çiçəkləyib, yəni bütün peyğəmbərlərdən sonra zühur edib, bəşəriyyətə bəlli olmuşdur.

119 B. “Adəm hələ su və torpaq şəklində olarkən mən peyğəmbər idim” hədisinə işarədir.

İkinci misra islam fəlsəfəsinin belə bir müddəasına əsaslanır ki, Məhəmməd peyğəmbərlərin sonuncusudur, ondan sonra dünyaya bir daha peyğəmbər gəlməyəcək.

120 B. İslam əsətinə görə Məhəmməd peyğəmbərin möcüzələrindən biri “şəqqül qəmər” – onun barmağının işarəsilə ayın tən ortadan parçalanmasıdır. Guya həmin gündən etibarən parçalanmış, incəlmiş Ay onun hakimiyət möhürünə çevrilmişdir. Nizami heç bir zəbərəcə qaşılı üzüyün gözəllikdə, şərəftə bu möhürə (Aya) tay olmadığını bildirir. Zəbərəc sarıya çalan yaşıl daşdır. Qədim astronomların fikrincə, əslində yaşıl rəngdə olan Ay da, günəş şüalarını əks etdirdiyi üçün sarımtıl görünür.

121 B. Ərəb əlifbasında yazılışına görə “Mim” hərfinin baş tərəfi dairəcikdən, həlqədən ibarətdir. Nizami bunu qulun qulağındakı köləlik həlqəsinə bənzədir və cahanın Həzrət peyğəmbərə qul olduğunu bildirir. Lakin dünyanın özü də dairə, həlqə şəklindədir. Deməli, hər iki dünya Məhəmməd peyğəmbərin qulağı həlqəli quludur, köləsidir.

122 B. Merac zamanı yerdən göyün yeddinci qatına, Tanrı dərğahına bir göz qırpımında getdiyi üçün Məhəmməd peyğəmbərə “sahəölçən” ünvanı verilmişdir.

123 B. “Ümmi” – ərəbcə savadsız deməkdir və Məhəmməd peyğəmbərin ünvanlarından biridir. “Ümmi” və “Adəm” sözləri “Əlif” və “Mim” hərflərinin yardımı ilə yazılır, “Məsiha” sözü də “Mim” ilə başlanır. Adların yazılışında hərflərin ortaqlığından istifadə edən Nizami sübut etməyə çalışır ki, Məhəmməd peyğəmbər ondan əvvəl gəlmiş hər iki peyğəmbərdən: həm Adəmdən, həm də Məsihadan (Həzrət İsadan) üstün dayanır.

125 B. İslam etiqaadına, görə kainat Tanrının “Kun!” (“Ol!”) buyruğu əsasında yaranmışdır. Nizami Gəncəvi Məhəmməd peyğəmbərin adını Tanrı pərgarı ilə yaranmış bu aləmin ən işıqlı nöqtəsi hesab edir, onu dünya üzüyünün qaşılı sayır.

Nüktə – incə mənə, zərif fikirlər və düşüncələr. Nizamiyə görə, Məhəmməd məfkurəsi bütün deyilmişlərə son nöqtə qoymuş, bəşər fikrinin yekunu kimi ortaya çıxmışdır.

128 B. Həzrət Məhəmmədin ailə üzvlərinin ismət, ləyaqət sahibi olmalarına işarədir.

129 B. İslam etiqadına görə Həzrət Məhəmmədin məqbərəsini məhəbbətlə seyr edənlərin cinayətləri və suçu əfv edilir.

İkinci misrada Məhəmməd peyğəmbərin Məkkədən Mədinəyə köçməsi (sentyabr, 621) və müharibədə Məkkə mürtəcelərinə qalib gəlməsi (624-cü ildə) nəzərdə tutulur.

135 B. Həzrət Məhəmmədin yerdə ləng və tənəffüs, göydə, merac zamanı isə ruh üstündə coşğun, qanadlı olduğunu alqışlayır.

136 B. *Sənət süvariləri* – ozanlar, şairlər; *Boz at* – ilham köhləni, yaxud yaradıcı qələm.

137 B. Həzrət Məhəmmədin meracı başqa şairlər tərəfindən vəsf olunduğu üçün Nizaminin yubanmasına işarədir.

PEYĞƏMBƏRİN MERACI HAQQINDA

138 B. *Cənub hökmdarı* – Həzrət Məhəmmədin ləqəblərindən biri.

140 B. *Kainatın hərəmxanəsi* – maddi dünyanın göyləri.

142 B. Həzrət Məhəmmədin Tanrı dərğahına meracının ruhi deyil, cismani merac olması nəzərdə tutulur.

145 B. Yəni merac zamanı Həzrət Məhəmmədin bədəni, cismi də ruha, qanada çevrilmişdi.

151 B. *Çərx öküzü* – Sur bürcü; *Yer öküzü* – əfsanəyə görə Yer yuvarlağını öz belində saxlayan öküz; *gövhər* – Məhəmməd peyğəmbər.

152 B. Cevza bürcündə yerləşən ulduzlar öz düzülüş qaydasına görə kəməre, Xərçəng bürcündəki 13 ulduzun topası isə taca bənzəyir.

153 B. Başaq bürcü Məhəmməd peyğəmbərin meracından o qədər fərəhləndi ki, bu gəlişdən feyz alıb tərətəzə sünbülə döndü və “*Sünbülə*” bürcünü qoparıb aslan bürcünə atdı.

154 B. Tərəzi (Mizan) bürcündə yerləşdiyinə görə Zöhrə ulduzu (Venera, Çolpan ulduzu) tərəziçi, mizançı ləqəbini qazanmışdır. Məhəmməd peyğəmbərin merac hünərini səciyyəyləndirmək üçün Nizami deyir ki, bu gecənin qədrini, qiymətini yalnız Zöhrə özünün Tərəzi bürcündə ölçə bilər.

155 B. Məhəmməd peyğəmbər öz mənəvi əzəmətinə görə o qədər siq-lətlidir ki, Tərəzi bürcü bu sanbalın, bu çəkinin qarşısında səcdə qılmalı oldu. Zira Həzrət peyğəmbərin vəzni Mizan bürcünün daş-tərəzi vəznindən müqayisəedilməz dərəcədə ağırdı.

156 B. Süsənbər çiçəyinin şirəsi əqrəb zəhərindən qurtulmaq üçün məlhəm hesab olunur. Nizami Gəncəvi Məhəmməd peyğəmbərin nəfəsini Sü-

sənbər məlhəmi hesab edir. Həzrət peyğəmbər Əqrəb bürcünün quyruğuna yanaşmaqla onu zərərsizləşdirir.

157 B. Məhəmməd peyğəmbər Yay bürcü kamanından elə bir ox atdı ki, zəhər onun evinin Çəpiş-Cüdəy bürcündən xeyli uzaqlaşdı, qaçdı. Kaman – Oxatan (Qövs) bürcü; Ox (Tir) – Ütarid planeti; Çəpiş – Cüdəy bürcü.

Oxatan bürcünə daxil olanda Ütarid fəlakət törədir. Çəpiş-Cüdəy bürcündə Zühəl (Saturn) planetinin indi də işi fitnə-fəsaddan ibarətdir. Beytin mənası budur ki, Həzrət Məhəmməd Oxatan bürcündən şikaryıxan bir ox atdı və Zühəl planetini Çəpiş-Cüdəy bürcündən qovdu, buranı zəhərlənməkdən xilas etdi, Oxatan bürcündən çıxarmaqla Ütaridi də zərərsizləşdirdi.

Prof. R.Əliyevin yozumuna görə, burada yəhudi Harisin qızı Zeynəbin Həzrət Məhəmmədin çəpişin zəhərlənməsinə işarə edilmişdir.

158 B. Su və yağmurluq bürcü sayılan Balıq (Hut) bürcünün başı Günəşin yerləşdiyi Dolça bürcünə doğru əyilmişdir. Gözəllik rəmzi olan və buna görə günəşə bənzədilən Yusifin qardaşları tərəfindən su quyusuna atılması Günəşin Dolça bürcündən keçməsinə bənzədilmişdir. Dənizdə üzərkən balina tərəfindən udulmuş, Yunis isə bir müddət onun qarınında yaşamışdır... Beytin mənası budur ki, Yusif su dolunda quyuya atıldığı kimi, Həzrət peyğəmbər də Dolça bürcünün günəşidir, başını Dolça bürcünə söykəmiş Balıq bürcünün – balinanın Yunisidir.

159 B. 20 aprel çağlarına təsadüf edir. Sürəyya bürcünün üç hissəsi Öküz bürcündə, yalnız bir hissəsi Quzu bürcündə yerləşdiyi üçün, Nizami səmanın bu hissəsini şah təxtinə bənzətmişdir. Yəni Həzrət Məhəmməd öz Sürəyya təxtini Quzu bürcündə qurandan sonra səhralara, çöllərə bahar gəldi, gül, çiçək ordusu aləmi bürüdü.

162 B. Həzrət peyğəmbər səma gülüstanından keçərkən Tanrıdan əmr gəldi ki, “Sən həndəvərə baxma ki, diqqətin dağılmasın.” Həzrət Məhəmməd “Yana baxmadı”, yəni bu kəlamı gözləri üstünə qoydu, gözləri bu nur ilə sürmələndi.

163 B. Həzrət Məhəmməd ilə bağlı hədislərdən birinə işarədir: “Mənim Tanrım mənə ədəb öyrətdi”

165 B. Həzrət peyğəmbərin nəfəsinin ətri, mişki gecənin göbəyini mişk-bana çevirdi, aypara isə atı Burağın ayağında nal kimi parıldamağa başladı.

181 B. Yəni Həzrət peyğəmbər mərac yürüşündə maddi aləmi arxada qoydu, Tanrı dərğahına gəlib yetdi.

184 B. Həzrət peyğəmbər məracda ruh üstündə uçub getdiyi üçün canında cismani müqavimət duymurdu.

187 B. Yəni Həzrət peyğəmbər məracda Tanrı dərğahına daha ayaqları üstə deyil, başı üstə gəldirdi.

PEYĞƏMBƏRİMİZİ ÖYƏN İKİNCİ GÖZƏLLƏMƏ

207 B. Həzrət peyğəmbərin ayağının bildiyini özgələrin heç başı da bilmir. Yəni qeyri-adi zəka qüdrətinə malikdir.

210 B. Məhəmməd peyğəmbərin ciddi kişi olduğuna və çox nadir hallarda gülümsədiyinə işarədir.

211 B. 625-ci ildə Ühüd dağı ətəyindəki vuruşmada sapand ilə atılan daşdan Həzrət peyğəmbərin bir dişinin sınması hadisəsi yad olunur.

SON PEYĞƏMBƏR HƏZRƏT MƏHƏMMƏDƏ ÜÇÜNCÜ GÖZƏLLƏMƏ

227 B. İslam etiqadına görə bədən natəmiz, ruh isə pakdır. Nizami Gəncəvi Məhəmməd peyğəmbərin fəvqəlinsan yarandığını, deməli həm cismən, həm də ruhən pak olduğunu bildirir.

228 B. Əski əlifba ilə yazdıqda “zəhmət” sözündəki “Z” hərfi üstündən nöqtə götürülərsə, həmin söz “rəhmət” oxunur. Beytin mənası budur ki, Həzrət peyğəmbər hamının zəhmətini özü çəkdiyi üçün böyük təşəkkür, minnətdarlıq və rəhmət qazanmışdır.

237 B. Orijinalda “günahkar” əvəzinə “ətəyi islanmış” ifadəsi işlədilib. “Yerin göbəyi” deyildikdə, Kəbə nəzərdə tutulur. Beytin mənası budur ki, sən öz nəcib əməllərinlə ələmi üz qaralığından xilas etdin. Kəbə torpağı sənə pak, müqəddəs nəfəsinlə ətirləndi, çiçəklənib şöhrət tapdı.

239 B. Dini etiqada görə, Süleyman peyğəmbər təbiətin bütün xilqətləri, o cümlədən küləyin üstündə hakimiyyətə malikmiş. Onun əmrilə külək qasırgaya dönüb tufan qoparar, yaxud xoş bir nəsimə çevrilib bağların, gülüstanların üstündən əsər, ələmi gül, çiçək ətrinə qərq edərmiş. Nizami Gəncəvi Məhəmməd peyğəmbərin nəfəsini Həzrət Süleymanın mehindən də şəfa-bəxş və ətirli hesab edir, bu qüdrət sayəsində Həzrət peyğəmbərin ata yurdu Hicazın və ümumən, Ərəbistanın cənnət misallı bir məmləkətə çevrildiyini bildirir.

258 B. Cəmiyyətin və kainatın bilməcələrini tam dərk edə bilmədiyinə görə ağıl şikəstdir, onun yeganə loğmanı sənsən, gəl, yol göstər.

Həmişə, yolda, səfərdə olan Ayın da arayıb axtardığı sənsən, gah batır, gah çıxır, gah incəlir, gah bədlənir. Bütün bunlar sənə vücutunu görmək həsrətindəndir.

PEYĞƏMBƏRİMİZƏ DÖRDÜNCÜ GÖZƏLLƏMƏ

260 B. Məkkə şəhərində anadan olmuş Məhəmməd peyğəmbərin Mədinədə vəfat və dəfn edilməsini nəzərdə tutur.

273 B. Məhəmməd peyğəmbərin əmisi oğlu və qızı Həzrət Fatimənin əri Həzrət Əli (656-661) öz əfsanəvi qəhrəmanlığı ilə islam dini tarixində

məşhurdur. İkinci xəlifə Ömər (634–644) isə dini əsatiərə görə hansı yerdən keçsəymiş, şeytan (iblis) həmin sahəyə üç gün ayaq basa bilməzmiş.

274 B. Rəvayətə görə, Məhəmməd peyğəmbər cümə və bayram günlərində özünün Yəmən şəhərində tikdirdiyi qara cübbəsini geyər və tellərini alnına tökərmiş.

276 B. Nizami Gəncəvi Məhəmməd peyğəmbərin 559 il yatdığını, yəni dünyadan o vaxtdan bəri getdiyini bildirir. Həzrət Məhəmmədin 11-ci ildə vəfat etdiyini (miladi 632) nəzərə alsaq, “Sirlər xəzinəsi”nin qələmə alındığı tarix aydınlaşır. 559–11–570. Deməli, Nizami ilk poemasını 570-ci ildə (miladi 1174) yazmağa başlamışdır.

PEYĞƏMBƏRİMİZƏ BEŞİNCİ GÖZƏLLƏMƏ

289 B. Butün peyğəmbərlərdən sonra gəlməsinə baxmayaraq Həzrət Məhəmməd bütün peyğəmbərlərin sonudur, yekunudur. Ondan sonra peyğəmbər gələ bilməz.

291 B. Beyt Həzrət Məhəmməd ilə bağlı bir hədis əsasında qurulmuşdur: “Mənimlə məndən əvvəlki peyğəmbərlərin məsəli ona oxşayır ki, bir kişi ev tikir, bitirir, bəzəyir, lakin bircə damının tacından başqa! Mən peyğəmbərlərin sonu olaraq həmin damın tacıyam”.

292 B. Dini etiqada görə buğda yeyib cənnətdən qovulmuş Adəmin üzrü, tövbəsi yalnız Məhəmməd peyğəmbər tərəfindən qəbul edilmiş, Nuh peyğəmbər də ümumdünya daşqınından Həzrət Məhəmmədin yardımını sayəsində qurtula bilmişdir.

294 B. Dünya gülüstanında sənin vücudunun rayihəsilə Həzrət Adəmin üzrü, tövbəsi qəbula yetmişdir.

295 B. Sənin hər sözünü şəkər və bal kimi yeyən, qəbul edən Həzrət Adəm üzr istəyirkən, tövbə qılarkən, adi gülşəkər sənin qarşında öz adından utandı, gülşəkərlikdən əl çəkdi.

296 B. *Qəbul topu* – peyğəmbərlik mövqeyi. Tanrı bu mövqeyi lap əzəldən müəyyənləsə də, topu öz çovkanı ilə ələ gətirmək heç kəsə nəsis olmayıb, bu işi yalnız Həzrət Məhəmməd peyğəmbər bacarmışdır.

299 B. Prof. R.Əliyev bu beytin məzmununun Quranın “Nuh” surəsindən iqtibas edildiyini bildirir. Nuh peyğəmbər öz ümmətini bütperəstlikdən əl çəkməyə və bircə Tanrıya tapınmağa dəvət qılarkən ona qulaq asmayıb günah işlətdilər, kafirlik və asilik etdilər. Onda Həzrət Nuh Tanrıya üz tutmalı oldu: “Xudavənda! Yer üzündə, evlərdə yaşayan heç bir kafəri saxlama!” Bu bəd duadan sonra Yer üzünü sel, su basdı, Nuh öz gəmisinə yalnız layiq bildiklərini götürüb xilas etdi. Həmin bəd dua Nuh peyğəmbərin səhvi, suçu sayılır.

300 B. Həzrət İbrahim ilə bağlı hədislərdən birində onun həyatda üç dəfə yalan danışmasından, deməli, atının üç dəfə büdrəməsindən söhbət gedir.

301 B. Dini etiqada görə, nəğmənin yaradıcısı, şair Davud peyğəmbər Uriya xanımına evləndikdən sonra səsini itirmişdir. Bəm səsle Tanrıya yalvarmaq əvəzinə o, zilə keçmiş, buna görə duası qəbula yetməmiş, peyğəmbərlik topunu əlində sonadək saxlaya bilməmişdir.

302 B. Qədim yəhudilərin peyğəmbərləri və padşahı sayılan Həzrət Süleyman peyğəmbərlik tacına layiq olduğu halda təxtindən, tacından əl çəkə bilməmiş, Tanrının ortaya atdığı qəbul topunu götürüb saxlamağı bacarmamışdır.

303 B. İmkani olduğu halda, fürsəti əldən vermiş, düşdüyü quyuda yalnız ucuna kəndir bağlı dolça görə bilməmişdir.

304 B. “*Ətəyi islanmış*” ifadəsinin məcazi mənası “günahkar”, “suçlu” deməkdir. Nizami deyir ki, Xızr peyğəmbər öz peyğəmbərlik funksiyasını yerinə yetirmək əvəzinə əbədi yaşamaq eşqinə düşdü, dirilik suyunun ardınca zülmətə getdi və dirilik suyu bulağında ətəyini islatdı, yəni bəşəriyyətin qarşısında suçlu, günahkar qaldı.

305 B. Həzrət Musa peyğəmbərlik pıyaləsini içmək istədi, ancaq bacarmadı. Şüşəsini Tur dağında qayaya çırpıb, Tanrı dərgahına əl qaldırdı. “Özünü mənə göstər!” Lakin Tanrıdan cavab aldı ki, “Lən tərani” (“Sən mənə heç vaxt görə bilməzsən!”).

306 B. Atasından xəbərsiz olduğu üçün xalqın nəzərində ləkəli sayılan İsa peyğəmbər (Məsihə) peyğəmbərlik süfrəsinə heç tamah da salmadı. Yəni Tanrı dərgahına çatmaq, onunla görüşmək səadəti heç gümanına da gəlmədi.

307 B. Peyğəmbərlər içində Tanrı ilə görüşmək səadəti yalnız Sənə nəsib oldu, Tanrıdan başqa heç bir kimsəyə, heç bir nemətə ulvi məhəbbət bəsləmədin, qəbul topunu udub Tanrı görüşünə nail olan bircə Sənsən, öz qeyrət və iradə ilə fələkləri heyran qoyan qüdrətsən.

314 B. Sənin nəfəsində elə bir qüdrət var ki, dilsiz-ağızsız heyvanları, bitkiləri, cansız təbiəti belə dilə gətirir, onlara nitq verir.

316 B. “*Kun – Ol!*” əmri ilə Tanrının dünyanı altı günə yaratmasına işarə olunur.

İSLAM PADŞAHI MƏLİK FƏXRƏDÇİN BƏHRƏM ŞAH İBN DAVUDA ÖYGÜ

328 B. “Nöqtə kimi düyünlənmək” Nizami Gəncəvinin Gəncədə yaşadığına və bu şəhərdən çıxıb gedə bilmədiyinə işarədir.

329 B. *Hüma* (Hümay) əsatirə görə geniş qanadlı səadət quşudur, guya kimin üstünə qanadını gərsə, həmin adam xoşbəxt olar, hətta padşah seçilə bilər. Nizami Gəncəvi Bəhram şahı özünün hüma quşu, himayəçisi, hamisi olmağa çağırır.

334 B. Nizami Gəncəvi onun üstünə fərr (Ahuraməzda tərəfindən nəsib edilmiş nur hələqəsi) sala biləcək böyük hamı, himayədar arzulayır.

338 B. Sən zülmətdə dirilik suyunu tapan Xızr peyğəmbər və iki qitənin fatehi Makedoniyalı İskəndər qədər güclü şəxsiyyətsən, “Məcəsti” (Şərqdə “Əlməcəsdi”) adlı ulduzşünaslıq əsəri yaratmış böyük yunan alimi Ptolomey (Petlimus) kimi bilginlərə qibləgahsan, yol göstərənsən.

340 B. Dini etiqada görə, üzünün qaşında “Tanrı” kəlməsi yazılmış Süleyman peyğəmbər bütün heyvanlar, quşlar, cinlər, divlər və müxtəlif dilli tayfalar üzərində mütləq hakimiyyətə malikmiş.

341 B. Süleyman peyğəmbərin atası Davud peyğəmbər olduğu kimi Fəxrəddin Bəhram şahın da atasının adı Davuddur. Bu bənzərişdən istifadə edən Nizami Gəncəvi Bəhram şahın bütün təbiət üstündə mütləq hakimiyyətə malik Süleyman peyğəmbər səviyyəsində qüdrət, cəlal və istedad sahibi olduğunu bildirir.

344 B. Vuruş və müharibə ilahəsi, həmçinin cəngavər sayılan Mərrix ulduzunun farsca adı Bəhramdır. Bu ad uyğunluğundan istifadə edən Nizami Gəncəvi bildirir ki, Bəhram şah Davud oğlu öz bəhramlığını, yəni müharibə meydanında cəngavərliyini aşkara çıxarsa, “Yeddi gözəl” qəhrəmanı Bəhram Gurun nəsibi yalnız gor olar, yəni Ərzincan hakiminin qarşısında davam gətirə bilməz.

346 B. XII əsrdə Bəhram şah Davud oğlunun hökmranlıq etdiyi Ərzincan vilayəti Ermənistanı, Rum elini (Bizansı) və Əbxazistanın böyük bir hissəsini əhatə edirdi.

352 B. *Mavi pənçərə* – səma, fələk. Müəllif bildirir ki, hər kim Bəhram şahı pənçə qaldırmağa cəsəret etsə, pənçəsiz qalacaq, yəni istər-istəməz məğlubiyyətə düşər olacaqdır.

353 B. Bəhram şah elə özəmətli bir hakimiyyətə malikdir ki, yola saldığı karvanların zıncırovlarının, zənglərinin səsi fələyin qulaq pərdəsini yırtar bilər. Özünün alovlu, qızgın nəfəsi ayna kimi görünən Ay səthinin şüşəsini parçalaya bilər.

HÜZURUNDA YER ÖPƏRKƏN SÖYLƏNİB

357 B. Bəhram şah Davud oğlunun bütün vuruşlardan müzəffər çıxması, doqquz qatlı göylərin belə onun qüdrətindən agh olması nəzərdə tutulur, alqışlanır.

358 B. “Yerin, göyün qulağı” deyildikdə iki balığın – səmadakı Hut (Balina) bürcünün və əsatirə görə Yer yuvarlağını öz belində saxlayan əfsanəvi balığın qulağı nəzərdə tutulur. Nizami demək istəyir ki, yerin dibindən tutmuş fələklərə, səyyarələrə qədər bütün incilər sənin zəfər qılıncına yaraşır.

360 B. Qılıncın Fərat çayı qəder qan tökmüş və düşməni dirilik suyundan yoksun məhrum etmişdir.

362 B. *Key Xosrov* – İrənin tarixi, əfsənəvi qəhrəmanlarından biri: qüdrətli şah rəmzi, Firdovsi “Şahnamə”sinin başlıca personajlarından biri; *Cəmşid* – tarixi əfsənəyə görə İrənin şahlar panteonunda Pişdadiyan sülaləsinin dördüncü hökmdarı. Rəvayətə görə şərab, mey onun zamanında kəşf edilmiş, Cəmşid adı və cami-cəm deyilən piyalə Şərqi poeziyasında şadlıq rəmzi kimi işlənmişdir.

Beytin mənəsi budur ki, sənin piyalən iki qüdrətli sərkərdənin və padşahın qüvvəsini özündə təcəssüm etdirən möhtəşəm bir hökmdarın əlindədir. Buna görə sənin çıraqlı çöhrənin nuru və işığı günəş pərvanəsini yandıraraq külə döndərə bilər.

367 B. Çoxlarını vəzir, vəkil mərtəbəsinə qaldırırsan da, əlindən tutan, sənə yardım edən yalnız ulu Tanrıdır, onun mələkləridir.

371 B. Firdun – Dəmirçi Gavənin Zöhhaka qarşı üsyanından sonra taxta əyləmiş əfsənəvi İrəni şahlarından. Özünü ikinci Zərdüşt elan edərək Zərdüşt dinini bərpa etməyə və əsrinin tələblərinə uyğunlaşdırmağa çalışmışdır.

Zöhhak – İrənin klassik şahlar panteonunda Pişdadiyan sülaləsinin beşinci hökmdarı sayılır. Milliyyətə ərəb olduğuna görə onu Zöhhak Tazi də adlandırlar. Əjdaha mənəsini verən Zöhhak zülm və istibdad timsalıdır. Əfsənəyə görə çiyinlərindən çıxmış iki ilana hər gün iki gəncin başını yedizdirərmiş.

Beytin mənəsi: Firdun kimi haqqsevər, mərd, cəsur insanlara arxalanmasan, ölkəni zülm, istibdad bürüyər, çiyinlərindən ilan çıxmış Zöhhak kimi sital müstəbidlər baş qaldıra bilər.

374 B. Təxt, tac sənə irsən keçməsə də, onu döyüşdə qazanmısan.

KİTABIN YAZILMASI SƏBƏBİ

397 B. *Beytin mənəsi*: Nizaminin boş qalmış könül dənizini öz incilərlə zənginləşdir, “*Sirlər xəzinəsi*”ni bəyən, təqdir et.

399 B. Əfsənəyə görə, Nuh peyğəmbər qopacaq tufanı öncə bilib yaxşı bir gəmi düzəldir və ümumdünya daşqınından xilas olur. Buna görə Nuh peyğəmbər heç bir tufanda qərqlənməz ilk və qüdrətli gəmiçi sayılır. Nizami demək istəyir ki, mənim tufanlı dənizə bənzər əsərimdə – “*Sirlər xəzinəsi*”ndə Nuhun özü qərqlə ola bilər.

Əsəirə görə Xızr peyğəmbər zülmətdə tapdığı dirilik suyundan içib əbədi yaşayan şəxsiyyətdir. Şairin fikrincə, Xızr kimi ən əzəmətli şəxs belə bu dirilik suyunda – “*Sirlər xəzinəsi*”ndə öz kuzəsini sındıraraq naçar qala bilər.

403 B. Birinci misra “*Hədiqətül-həqaiq*” (“*Həqiqətlər bağçası*”) müəllifi Səninin Qəznə hakimi tərəfindən qiymətləndirildiyini işıqlandırır. İkinci misrada Nizami deyir ki, mən də “*Sirlər xəzinəsi*” dastanımı yazmaqla

damğamı Rum elində sikkəyə vurmuşam, yəni Ərzincan hakimi Bəhram şahın adına layiq əsər yaratmışam.

406 B. Nizami Gəncəvi türk – azərbaycanlı olduğuna işarə vurur və farsca yazan başqa şairlər içərisində özünü qərib hesab edir, onu bu qəriblikdən yalnız Bəhram şah kimi hökmdar türkün qurtara biləcəyini söyləyir.

407 B. Nizami Gəncəvi öz poeziyasının orijinallığına işarə vurur, təzə sözlərini bar gətirən ətirli bağa bənzədir, öz gücünü özgədən, piltədən və neftdən alan çırağa oxşamadığını, müstəqilliyini bildirir.

410–411 B. Prof. R.Əliyev və professor Mübariz Əlizadə bu cür beytlərin Nizami üslubuna və xarakterinə zidd olduğunu və katiblər tərəfindən qondarıldığını bildirirlər.

417 B. Arxadan gələnlər – Nizamilə yarışmaq istəyən şairlər.

425 B. Nizami yenicə tamamladığı “Sirlər xəzinəsi”ni Ərzincan hakimi Bəhram şahla təqdim etməkdə çətinlik çəkdiyini bildirir. Görünür, həmin dövrdəki irili-xırdalı müharibələr gediş-gəliş yollarını kəşmişdir.

SÖZ QOŞMAĞIN FƏZİLƏTİ HAQQINDA

432 B. Nizami cahanın Tanrı tərəfindən “*Kun – Ol!*” əmrilə yaradılmasına işarə edir. Onun özəli qələmi “Lövhi-məhfuz”da kainatın taleyini sözlə yazıb, deməli, hər şeydən öncə sözü yaratmışdır.

437 B. Yaradıcı şəxsiyyətin canı – bu aləmə yadigar qoyub getdiyi sözündədir, bədəni, cismi, gövdəsi gəldi-gedərdir, tələl (skelet) hökmündədir.

440 B. Kainatın yaradılışından məqsəd sözdür, onun sonu da sözdən ibarətdir. Əbədi qalan yalnız sözdür.

444 B. Yalnız həqiqəti axtaranlar və tapanlar böyük söz yaratmağa və bu sözün sayəsində yaşamağa qadirdirlər. Sözü gerçəkliyi pərdələmək vasitəsinə çevirənlərə, bəboş xəyal uydurmaçılarına söz heç vaxt üz göstərmir, yalançıları, saxtakarları yaxına buraxmır.

445 B. Yaradıcı insanın taleyi yaratdığı sözün dəyərindən asılıdır.

446 B. Damarları donanlar, bağı yananlar – bədii və elmi söz yaratıcıları, şairlər və alimlər.

450 B. Söz – Tanrının “*Kun – Ol!*” əmri. *Candakı şah damar* – ruh. *Kələfin ucu* – maddi aləm. Beytin mənası: Tanrı neməti söz kəşf edilməseydi, ruhu və bu maddi aləmi tapmaq olardımı? Yox!

451 B. Təbiətin və şəriətin bütün qanunları yalnız bədii və elmi sözün sayəsində kəşf olunub və möhürlənib, təsdiq olunub.

454 B. *Söz qasidi* – qələm və dil.

ÖLÇÜLÜ SÖZÜN ÖLÇÜSÜZ SÖZDƏN ÜSTÜNLÜYÜ

462 B. Poemanın ilk beytindəki hədisin məzmunu yenidən yada salınır: “Ya Cəbrail, bu nə qəsdir?”, “Ya Məhəmməd, bu ərşin altındakı Tanrı xəzinəsidir, onun açarı isə şairlərin nitqidir”.

463 B. *Sözün tərzisini quran ulu hökmdar* – Tanrı. *Sözün aşıqləri* – peyğəmbərlər.

464 B. *Ərşin bülbülləri* – şairlər.

465 B. İlham məqamında şairlər mələk səviyyəsinə ucalırlar.

471 B. Şairlik əvəzinə saray məddahlığı edən, eybəcəri gözəl kimi qələmə verən şeirbazların həyasızlığı, sərvət, şöhrət düşkünlüyü ucbatından poeziyanın ləyaqəti ayaqlar altına salınmışdır.

472 B. Söz pərdəsində ahəng yaratmağı bacaranlar, yəni yaradıcı qüdrətə malik olan şairlər yoxsul həyat keçirsələr də, mənən zəngindirilər, onların özü yerdə, ruhu göydə yaşar.

473 B. Qələm, kağız götürüb dizi üstündə şeir yazan şairlər şahlardan fərqli olaraq, qılınca və orduya ehtiyac hiss etmədən ürəkləri, ölkələri tutmağa qadırdırlar. Buna görə onlar məğrur və əzəmətlidirlər, heç bir şahın dərğahına baş əyməzlər!

474 B. Yaradıcı qüdrət hər iki cahanın hökmdarıdır. Onun ömürdən başqa mənəvi ömrü, dünyadan başqa mənəvi dünyası var.

475 B. Dizinə dirsəklənib başını aşağı dikən sənətkar bu vəziyyətilə görülmüş kamana bənzər. Kamandan çıxan ox şairin dilindən saçılan bədii sözdür ki, mənəvi şikarı ələ gətirir.

476 B. Yaradıcılıq məqamında böyük əzablar çəkən şair istədiyi sözü tapanda düşdüyü əzabdan qurtulur, öz kaman həlqəsini qırır, dikəlir.

477 B. Fələyin qulağına həlqə taxmaq onu özünə qul etmək deməkdir. Yalnız yaradıcı qüdrət sahibləri bu işi görməyi bacarır, zamanı özünə təslim edir, fələyi qulağı həlqəli qula çevirə bilirlər.

478 B. Hoqqabaz fələk hoqqa, oyun çıxardığı halda, yaradıcı qüdrət sahibi onun qarşısına misilsiz söz inciləri çıxarır və buna görə fələyin belini sındırır, ona qalib gəlir.

479 B. Yaradıcı ilham məqamında sənətkarın ürəyi köks qəfəsini dağıdır, uçar, qanadlanır və sənətkarın dodağından öpmək istəyir. Niyə? Çünki indicə dodaqlarından dürrə, mərcana bənzər sözlər saçılmışdır.

489 B. *Beli kəmərləli mərdlər* – şairlər.

491 B. Məddah saray şairləri, qarınqulular, ucuz şöhrət və sərvət düşkünləri sözü satmaqla görün nə dərəcədə alçalır, sənətin sikkəsini hörmətdən salırlar.

492 B. *Zülmətə işıq salan ləl* – günəş, yaxud poeziya.

494 B. Burada saray şairlərinin aqibətinə işarə olunur. Sultanın qızılı hesabına zərli əba geyən şeirbazlar axırda sultanın qəzəbinə düçar olur, bəzən dəmir çeynəmək, qılınc zərbəsi dadmaq dərəcəsinə gəlib çatırlar. Burada saray şairlərinin boğazına əridilmiş qızıl tökmək dəbinə də işarə var.

495 B. Nizaminin fikrincə, sultan qəzəbindən qorunmağa yeganə təminat şairin öz nəfsini cilovlamağı bacarmasıdır, o, civə kimi saf, təmiz qalmağı bacarmalıdır. Qədim kimyagərlərin fikrincə, qızıl civəyə doğru can atdığı halda, civə qızıla doğru can atmır. O müstəqildir, pakdır.

497 B. Özləri verməyincə hökmdarlardan pul, mükafat, imtiyaz umma!

500 B. Sənətkarın hörmətini, nüfuzunu ucaldan yalnız öz poeziyasıdır. Yalnız böyük poeziyası sayəsində o, göyün yeddinci qatında yerləşən əfsanəvi Sidr ağacı mövqeyinə yüksələ bilər, cəmiyyətin ən uca qatında mövqə tutan sultanlardan, şahlardan belə yüksək və əzəmətli görünər.

501 B. Beyt “Şairlər – söz hökmdarıdır” ərəb məsəli üstündə qurulmuşdur.

502 B. Sən əsrlərin, fələklərin başı üstündən keçib gedə biləcək böyük, qadir, ulvi söz yaratmağa borclusan. Nəfsini cilovla, özünü gəldi-gedər şahlar, sultanlar önündə alçalma!

503 B. Burada gündüzdən daha çox gecələr çalışan şairlər şama bənzəndilir. Gündüzlər sakit dayanan şamlar yalnız gecələr yaşayır, əriyə-əriyə işıq saçmaqla ayıq-sayıq ömür keçirirlər.

508 B. Yalnız bədii sözün ləyaqətini uca tutan şairlər Ay kimi işıqlı, Günəş kimi qüdrətli poeziya yarada bilərlər.

512 B. Düzəliş üçün şeirlərini başqa şairlərin ixtiyarına vermə, onlar sənənin min bir əziyyətlə becərdiyin tarlanı tapdaya, inci düzdüyün sapı qıra bilərlər.

515 B. Nizami öz poeziyasının inqilabi mahiyyətini işıqlandırır: Mən şəri ümumxalq malı etdim, meyhanədən və saraya xidmət vəzifəsindən qurtardım, sənəti uca bir mövqeyə qaldırdım.

516 B. Nizami Gəncəvi öz poeziyasının beynəlmiləl mahiyyətinə işarə vurur. Bu poeziya yalnız xirqə (qıldan toxunma, yamaqlı, cındır əba) geyən sufilər, dərvişlər və zahidlər üçün deyil, belinə zünnar (qıldan toxunmuş kəmə) bağlayan xaçpərəstlər, məsihilər üçün də gərəklidir. Nizami poeziyası olan yerdə nə xirqəyə ehtiyac qalır, nə zünnara. Bütün bəşəriyyətə məxsus Nizami sənəti dini atributların hamısından yüksək dayanır.

521 B. *Harut və Marut* – Tanrı tərəfindən göndərilmiş iki mələyin adıdır. Hər ikisi Zöhrə xanımına vurulub, onu yoldan çıxarmaq istəyirlər. Tanrının buyruğu ilə Zöhrə planetə çevrilir. Harut ilə Marut isə Babilistanda cəzaya məhkum olunur, dərin bir quyudan başaşağı asılırlar. Poeziyada Harut, Marut, Babil sehr, əfsun rəmzi kimi işlədilir. Nizami ana yurdu Gəncəni Babilistana, öz poeziyasını isə cadugərlərin tilsimini qıran qüdrətə, habelə dan ulduzu Zöhrəyə bənzədir.

522 B. Bu məntəqənin (Gəncənin) Zöhrəsi (musiqiçi və müğənnilərin hamısı), mənim Zöhrəm tərəziçidir, sözümlün dəyərini tərəzidə çəkir. Mizan bürcündə ölçür və görür ki, mənim şeir-sənət dilim ruh aləminin dilidir, ləyaqət və gözəllik meyarıdır.

523 B. Harutun sehr və tilsimləri yalana, adamaldatmaya əsaslandığı üçün haramdır, mənim sənət cadularım isə həqiqətə, ilhama güvəndiyi üçün, zəhmətimlə qazandığım gündəlik duzum, çörəyim qədər halaldır. Mənim halalım hər cür haramı sındırır, batil edir.

GECƏNİN VƏSFİ VƏ KÖNÜLƏ DALMAQ SÖHBƏTİ

525 B. *Qalxanı suya atmaq*, qalxanı atmaq – təslim olmaq deməkdir.

Beytin mənası: gecə düşdü.

529 B. *Ayın süd nənəsi* – fələk, göylər. *Gündüz zıncırovu* – Günəş.

Beytin mənası: Ay göy qübbəsində bədrləndi, az qala, Günəş qüvvəsilə nur saçmağa başladı.

534 B. *Üzüqara kafər* – gecənin qaranlığı.

536 B. Burada söhbət kəllə qəndə bənzəyən Ayın ətrafında yeni ulduzların doğmasından, müğənnilər və musiqiçilər hamısı Zöhrə ulduzunun daha da şənlənməsindən, həndəvərə bol-bol sevinc, fərəh qığılcımları saçmasından gedir.

541 B. *Pak, təmiz atəş* – insanın mənəvi qüvvəti, yaradıcı ilhamı.

Atəşə su səpmək – mənəvi qüvvəti öldürmək, yaradıcılıq ilhamını söndürmək, insanın nəfsə, tamaha uyması, kiməsə yalmanması, mədhnəmə yazması və s.

Yel kimi yedək atını minmək – şöhrət, sərvət düşkünlüyü olmaq, heyvani tələbləri ehtiraslar ocağında yelləyib qızıqdırmaq.

553 B. Nizamiyə görə, insan yalnız qırx yaşından sonra kəmələ yetməyə başlayır, çoxları üçün ömrün qırx ili hədəd gədir, çünki bu dövrdə nəfsə, tamaha, ürəyi söküb-tökən heyvani ehtiraslara uyur. Dərrəkəli insan lap gənclikdən gərək bunun qarşısını alsın, öz ömrünün və mənliliyinin qədrini bilsin.

565 B. *Qapı cəftəsi* – qupquru, cansız predmet, biganəlik rəmzi. Qapı cəftəsinə bənzəyənlər dost deyil, onlar insan mənliliyinə işıq, qüdrət gətirməyə qadir deyillər.

571 B. Yəməndə xüsusilə parlaq görünən cənub ulduzu Süheylin işığı, qədim təsəvvürə görə, burada emal olunan əla növlü dərinin – ədimin şəffaflığına səbəb olur. Nizami ağ dərilili, parlaq dərilili insanların xoşbəxtliyini də bu ulduz altında doğulması ilə bağlayır və həmin ulduzun gözəlliyinə, nur qüdrətinə layiq olmağa çağırır.

572 B. Yəni fikrim işıqlandı.

573 B. *Hatif(ə)* – qışqıran, bağırən, hayqıran, dərüni səs, mələklərin, yaxud vicdanı səsi.

576 B. Məni maddi dünyaya bağlayan təbii-bioloji instinktlərin hökmündən qurtulmağı bacardım, ruh qüdrəti qazandım.

578 B. Maddi aləmdən qurtulmaq, mənəvi yüksəkliyə qalxmağı bacarmaq insana baha tamam olur, yalnız canını dişinə tutmaqla bu işi görə bilərsiniz.

580 B. Yəni: açıldım, büküldüm, yumrulanıb topa döndüm, top kimi başsız, ayaqsız bir şey oldum. Ətəyim yaxamdan seçilmədi.

587 B. Məhəbbət karvanının öncülləri mənə nəvaziş göstərdilər, vücudumun zahiri pərdəsini qaldırdılar ki, ürəyimi görə bilsinlər.

591 B. Prof. R.Əliyevin yozumuna görə yeddi xəlifə – ürəyin yeddi xidmətçisidir: 1. Ürəkçik. 2. Ağ ciyər. 3. Qara ciyər. 4. Öd kisəsi. 5. Dalaq. 6. Mədə. 7. Böyrək.

Birinci misra Firdovsinin “Şahnamə”sində İsfəndiyar ilə bağlı “Yeddi xan” (“Həft-xan”) dastanına işarə vurur.

592-595 B. *Günorta şahı* – Günəş (ürək). Nəfəsabadın istilənməsi – nəfəs alırken ağ ciyərin istilənməsi. *Qızıl donlu süvari* – ürək. *Paltarı ləl rəngli gənc* – qara ciyər. *Acıqlı bir cavan* – öd kisəsi. Qədim təbəət anlayışına görə, öd kisəsinin iki ağzından biri ağ ciyəre açılıb qanı təmizləyir, onun tortasını özünə çəkir, ikinci ağzı isə qursaqla birləşib, qara səfranı mədəyə çatdırır, adama iştah gətirir, buna görə müəllif ona şikar kəşfiyyatçısı ləqəbi vermişdir. *Qara qul* – dalaq. *Kəməndatan* – mədə, onun *kəməndi* – bağırısaq. *Misbədənli pəhləvan* – böyrək.

600 B. *Dilək quşu* – ruh. *Dilək quşunun uçuşması* – insanın dünyaya əlvida deməsi, ruhun cisimdən xilas olması.

601 B. Könül deyir ki, mənim odum, atəşim cismani ürək yuvasının tüstüsü ilə ülfət yapa bilməz, çünki ürək səni maddi aləmə çəkir, mənə isə mənəvi aləmə. Mən duzəm, ürək isə duzun nə olduğunu bilməyən bir parça ət.

602 B. Söhbət yenə ruhun, könülün bədəndən, cisimdən, ürəkdən üstünlüyü haqqında gedir. İkincilər, Nizaminin fikrincə, gəldi-gəder və müvəqqətidir, birincilər əbədi, əzəli. Buna görə Nizami Gəncəvi ruhun kölgəsini dəhşin, bu dünyanın sərvindən daha əzəmətli hesab edir. Ruhun ayağı və addımları adı insan ayağından və insan addımlarından daha cəsur, daha qüdrətlidir.

603 B. Mən elə bir xəzinəyəm ki, çox da uzaqda olmadığım üçün istəsən mənə ələ gətirə bilərsiniz. Yaxşı ki, son dərəcə varlı olduğum halda həm də son dərəcə xəsis olan və buna görə Tanrı tərəfindən cəzalandırılan və xəzinələri ilə birlikdə yerin yarığına göndürülən Qarunun ixtiyarında deyiləm.

BİRİNCİ XƏLVƏT – QƏLBİN TƏRBIYƏSİ

608 B. *Riyazətlə məşğul olmaq* – oruc tutmaq, namaz qılmaq, az yatmaq, yemək, nəfəsi, tamamı ram etmək və s. bu kimi vasitələr ilə qəlbi tərbiyələndirməkdir. Doqquz fələyin çevrəsindən çıxmaq isə maddi aləm qayğılarından qurtulmaq deməkdir. “Riyazət öyrədən” anlayışı orijinalda “rayiz” şəklində işlədilmişdir. Bu sözün digər mənası xam atı ram edən minici deməkdir.

609 B. Keçmişdə döyüş atını döyüş şəraitinə alışdırmaq məqsədi də qıldan düzəldilmiş kəndirdə düyün vurmaqla yeddi həlqə hazırlar, birincisini atın boynuna salar, qalan hissəni yerin üstünə sərərmişlər. At ayağını həmin həlqələrə qoyub irəliləməyi bacarsa, onu əhliləmiş sayarmışlar. Riyazət yolu ilə kamilləşən Nizami özünü həmin çətinlikləri dəf edən köhlənə bənzədir, qüdrətli əsər yazmaq üçün varlığında qüdrət qaynaqları kəşf etdiyini bildirir.

610 B. Riyazət öyrədən pir məni elə təlimlərdən keçirdi ki, bütün əzab-əziyyətlər, çətinliklər arxada qaldı, cismani düğümlərdən qurtuldum.

616 B. Qədim Misir fironu Əzizin Həzrət Yusif peyğəmbərə vurulmuş arvadı Züleyxa klassik poeziyada şəhvət, tamah, çilgin ehtiraslar rəmzidir.

617 B. *Sübhün çırağı* – Günəş.

619 B. Burada “bağa çatdıq” ifadəsi “ruh aləminə qovuşduq” mənasındadır.

622 B. Yəni: köksüm lələnin bağı kimi dağlandı. Belimin qurşağı güllərin kəməri kimi ləçək-ləçək, dağım-dağım oldu.

626 B. Nəfəsinin qüdrətilə ölümləri dirildən İsa peyğəmbər (Məsiha, Məsih) kimi yarımın rayihəsi mənə ürək, can verdi.

635 B. Göbəyinin yumşaq tükü ilə fərqlənən tülkü, dərisinin gözəl rəngini sanki tikanlara bəxş eləyib. Ceyranlar isə göbəyindəki mişki (ətirli maddəni) elə bil rayihəsi ələmi bürümüş çiçəklərə, güllərə bağışlamışlar.

639 B. Bir-birinə sarmaşan Xeyri gülləri yelpiyə dönərək bağın, gülüstənin ənbərini, ətrini hər tərəfə yaymaqdadır.

640 B. Qaşları, kirpikləri boyamaq üçün istifadə olunan sürmənin tərkibində zümrüd də vardır. Bu tərkib gözə işıq gətirdiyi halda, ilanın gözlərini kor edir.

642 B. Nizami Gəncəvi vur-tut bircə günlük ömrü olan süsən çiçəyini, dini əsatirə görə anadan olduğu gün dil açıb danışan Həzrət İsa peyğəmbərə bənzədir. Bu çiçək dini rəvayətə görə, cibinə salıb çıxaran kimi əli şüa saçan Musa peyğəmbərə bənzəyir, Həzrət Musanın ərəbcə “bəyza” deyilən ağ əli kimi pərıldayır.

646 B. Nizami yaradıcılığında Türk anlayışı gözəllik, qüvvət, paklıq, ağılıq və işıq anlayışlarının atributudur. Burada o, ağ yasəmənli qırpaqlarda

(əngin çöllərdə) yurd salmış türklərin aypara nişanlı döyüşçü çadırına oxşadır. Bu çadır o qədər əzəmətlidir ki, Sürəyya ulduzunadək ucalıb da ona şölə verir.

647 B. *Məcus* – atəşpərəst, zərdüştcü. Nizami laləni atəşkədə atəşinə, alov dillərini isə oda sitayiş qılan muğ kahinin yuxarı qalxmış əllərinə bənzədir.

648 B. Sehl və Lalə, Süheyl və Səmən əsatirdə aşiq-məşuqə sayılırlar. “Türk yasəmən” ifadəsi isə Nizamidə ənənəvi məcazlardandır. Türkün əbədi bahar, təzəlik, paklıq rəmzi olduğuna işarədir.

649 B. Qaquum adlı heyvana yağ kəsilməmiş sincabın mənası yaşıllıq deməkdir. Müəllif demək istəyir ki, yumşaq axar su yaşıl otlara toxunur.

652 B. Yarpaqlar və budaqlar arasından yerə düşən şüalar klassik şeirdə kölgənin dodaqlarına oxşadılır. Yarpaqlar tərənir-kən həmin şüalar da tər-pəndiyinə və yer dəyişdiyinə görə bunu da kölgənin nitqi hesab etmişlər. Hərəkət etməyən quma məcazi mənada ölü qum deyilir.

İkinci misranın mənası: suyun təhriki ilə dirilmiş qum çay axarı boyunca yürüşdədir (prof. R.Əliyev).

655 B. Lalənin manqalında (məcmərində) uzərrik yandırıb tustünü söyü-də yelləyərlər ki, cadu sınısın, onun bədənindən çıxsın.

659-660 B. Keçmişdə güləş meydanına çıxan pəhləvan hərif axtaranda əlində narınc atıb tutaraq var-gəl edərmiş.

Birinci beytin mənası: Günəş doğdu. Yəni Günəşi əlində narınc kimi atıb-tutan göylər özünün yaşıl-mavi gözəlliyinə görə Yerə, onun turunclu bağlarına meydan oxuyur.

İkinci beytin mənası: Öz gümrahlığı və coşğunluğu ilə öyünən bahar ilə bayrağını şəfəqlərlə süslənmiş fələklər arasında da belə bir rəqabət var.

663 B. Fələk bağlardan keçəndə yaşıllığını girov qoyub əvəzində yaqut kimi qırmızı, al şəfəqləri çalıb getmişdi.

667 B. Sərv ağacını çox sevən qırqovul adətən ölüm vaxtı yaxınlaşanda can vermək üçün onun dibinə gəlir. Burada həm də ölü turac tapılanda güman eləmişlər ki, o, qırqovulun canını almağa gəlmiş, caynaqları ilə sərvə zəncir-ləmək fikrinə düşmüşdür. Başqa bir etiqada görə qırqovulu öldürən sərv ağa-cının qoxusudur.

669 B. Etiqada görə bayquş xarabalıqda yaşayır. Xarabalıqda isə çox vaxt xəzinə yerləşir. Bayquşu adətən bəduğur sayıyan öldürürlər. Nizami demək istəyir ki, xəzinə sirrini saxlamağına bayquş başı ilə cavab verir, viranədə yaşamaq və viran olmaq onun alınına yazılıb.

672 B. Şəmşad baharı gördüyü üçün qızısan, odlanan lalənin ürək döyün-tülərini hiss etdi, kölgəsini onun yanar bağrının üstünə saldı ki, lalə alışıb yanmasın.

673 B. *Gecənin göz titələri* – ulduzlar.

674 B. *Qızıl kəndirli Yusif* – Günəş, yaxud dan yeri.

Beytin mənası: Dan yeri söküləndə yasəmənələr çiçək açdı, şüalar çiçəkləri bürüdü.

675 B. Keçmişdə yəhudilər dini qaydalara əməl edərək, müsəlmanlardan seçilsinlər deyərək sarı paltar geyər, yaxud geyimlərinin üstünə “qiyar” deyilən sarı mahud parça, çit tikərmişlər. İkinci misra sudan Günəşin doğmasına işarədir ki, bu halda suyun qüdrəti Həzrət Musa peyğəmbərin möcüzə göstərən ağ əlinə oxşadılır. Burada Günəşin sudan çıxıb, suda batmasına dair qədim təsəvvürə də işarə olunur.

676 B. Torpaq içdiyi suyun sayəsində qazandığı bütün möcüzələri: ormanları, gülüstanları, zəmiləri... dünyaya göstərdi.

678 B. Söhbət kölgə ilə işığın bir-birilə əylənməsindən, öpüşüb görüşməsindən, yarpaqlar və budaqlar arasından düşən şüaların kölgə yanında gözəlliyindən gedir.

BİRİNCİ XƏLVƏTİN SƏMƏRİSİ

684 B. Güllərə gül ətrini, şəkərə şəkər dadını bəxş edən o gülnəfəsini, şəkər gülüşünü gördüm.

688 B. O, duzlu gözəl danışıqca (cümlə-cümlə şəkər doğradıqca), başqa dodaqların şəkəri suya düşür, nitqi heçə-puça dönürdü.

689 B. Şəkər yeməyi xoşlayan tutuquşu klassik şeirdə natiqlik timsalıdır. Burada həm zahirən, həm də daxilən tutuquşudan üstün olan gözəl danışıq nümayiş etdirməkdə, şəkər saçmaqda hər cür rəqiblərini kölgədə qoymasından söhbət gedir.

692 B. Təbər (Xəzər, Kaspi) dənizinin cənub sahillərində yerləşən Təbəristan vilayəti özünün qırmızı rəngli innab ağacları ilə də məşhurdur ki, farsca buna “Təbər-xun” (təbər qanı) deyirlər. Innab ağacı çox möhkəm olduğuna görə bundan bəzən balta sapı, yaxud gürz qayırmaq üçün istifadə olunur. Nizami burada gözəlin gül dodaqlarının balta, yaxud gürz funksiyasında işlədilən innabdan daha çox qan tökdüyünü, dil şirinliyinə görə qəndi, şəkəri xəcil etdiyini bildirir.

694 B. Ud ağacı düyünlü olduğuna və alışanda şiddətlə yanıb-yandırdığına görə, ən başlıcası xoş, məstədicə rəyihə saçdığına görə, Nizami gözəlin xalını ona bənzədir.

İkinci misra bu fikri daha da zənginləşdirir: ürəkləri alovlandıran gözəlin yanaqları o qədər ətirlidir ki, sanki gündüzə bənzər yanaq sədəfində qaliyə – ətir-ənbər əziblər.

700 B. Burada gözəlin dar ağız incə qutusuna, dadlı, duzlu söz söyləməyə hazırlaşan dodaqları qəndə, şəkərə bənzədir.

704 B. Nizami Gəncəvi gözəlliyin şiddəti önündə az qala dəli-divanə olduğunu bildirir. Həddini aşmasın deyərək keçmişdə dəlini qandallarmışlar.

705 B. Yəni Günəşin üzünü gillə suvamaq mümkün olmadığı kimi ürək-dəki kədəri də meyin, şərab içməyin gətirdiyi ani nəşə ilə silib aparmaq mümkün deyil.

706 B. Yəni şərab düşkünlərinin əlacı şərabda, acı meydə olduğu kimi dərdlilərin də çarəsi acı dərdi, qəmi çəkməyi bacarmasıdır.

İKİNCİ XƏLVƏT – GECƏ GÖRÜŞÜ

717 B. *Gecə şahı* – darğa, şihnə. *Gecə bəkcisi* – keşikçi, qarovulçu. *Çırpanın böcək* – şirəyə batıb qanadsız qalan pərvanə, milçək.

Beytin mənası: Darğa keşikçilərinin qanını tökmüş və pərvanələri qanadsız qoymuşdu ki, məclisin gedişatına mane ola bilməsinlər.

718 B. *Pərdə dalındakılar* – hərəm sakinləri, həyalı məşuqələr.

719 B. Burada *Süheyl* – mey paylayan saqi, yetim dürr və şəh damlası kimi parlaq görünən – büllür piyalə, ləl və mirvari isə rənginə və dəyərinə görə onlara bərabər tutulan gül rəngli meydır.

720 B. *Cığərin şamı* – ciyərin şam kimi alışıb-yanması. *Şamın ciyəri* – şamın piltəsi, fitili. *Atəşin ürəyi* – od.

721 B. Ud ağacı şəkərsiz yana bilmir, odur ki, yandıranda ona şəkər qatırlar. Elə bir ülvə məclis açılıb ki, burada ud ağacı özü yanmağa can atır, buna görə şəkər saçır və bu şəkər onu alovlandırır.

722 B. Keçmiş toylarda gəlin ilə bəyin başına qızıl səpilməsinə, ətrafa noğul, şəkər yağıdırılmasına işarədir.

725 B. *Şirin vədə* – vüsəl vədəsi. *Dirilik suyu* – məşuqənin şirin dodaqlarının həyatverici quvvəsi.

726 B. Tülkünün göbək xəzi onun bədəninin ən yumşaq hissəsi sayılır. Qaplan bu xəzi altına salıb, yəni məşuqəsinə aşiq qucaqlayıb. Ceyranın (məşuqənin) vüsəl yatağında göbəyinə düşən hörükləri isə aslanın (məşuqun) belində kəməre çevrilmişdir.

728 B. Burada şamın nuru ilə dolmuş şamdanlar saqilərin dolu qədəhinə bənzədilir. Bu halda şamın başına dolanan pərvanələr şərab qoxusundan məst olmuş, bayılmışdır.

730 B. Musiqi və şənlik ilahəsi olan Zöhrə (Venera) bu məclisə o qədər vurulmuşdu ki, səmadan enib məclisə gəlmişdi. Sazını elə bir şövq ilə çalırdı ki, dürüst bir ahəng ilə çalan əlləri az qala mizrabı sındırırdı.

731 B. Məclis elə qızıq ki, uyğusuzluqdan xumar olanlar belə yata bilmir, bir-birinə şölə verən çıraqlar kimi nur saçırlar.

735 B. Sürəyya yeddi ulduz toplusundan ibarət Ülkər bürcüdür, yaxud Sur bürcüdür. Şənlik fərəh və musiqi ilahəsi olan Zöhrə ulduzu da həmin bürcdə yerləşir. Məclisindən, gözəlliyindən vəcdə gələn şadlıq quşu elə qanadlanır ki, qanadlanıb ərşdə onların hamısından yuxarı qalxır.

736 B. Dan quşunu (xoruzu) kəsib kabab eləyirlər ki, banlamasın. Məclisin başa çatdığını xəbər verə bilməsin. Xoruzun od üstündə bişirilməsi məhəbbət quşlarının (sevənlərin) ciyərinə su səpmiş kimi olur. Yəni onlar sevirilər ki, banlama əhvalatı olmayacaq, məclis davam edəcək.

737 B. *Səhər quşu* – Günəş.

743 B. *İnnabı püstə* – al dodaqlar. *İncə xətt* – üst dodağın göyərən zərif tükleri.

744 B. Gözəlin gecə kimi qapqara saçları qara hindliyə bənzər xal və Babil sehrindən üstün “Halal sehr” ilə, yəni naz, qəməzə ilə ovsunlanmışdır. Müsəlmanlığa heç də zidd olmayan bu halal sehr Zöhrəni yoldan çıxarmağa çalışan və buna görə cəzalandırılmış, Babilistanda başısağrı vəziyyətdə quyudan asılmış Harut ilə Marutun cadusundan üstündür.

749 B. Dini etiqada görə, İsa peyğəmbər (Məsih, Məsiha) öz nəfəsinin gücü ilə ölüni dirildə bilirmiş, bu halda torpaqdan yaranmış üroyin ağzından dirilik suyu fışqırmış.

750 B. *Ayın yaşmağı* – buludlar.

751 B. *Al dodaqların şəkər saçması* – şirin və gözəl qonuşmaq, gül üzün badam saçması isə – tərləməsi deməkdir. Gülün şəkərə pənah aparması yanaqların tərdən xilas olmasına və öz aşiqlərinə şirinlik, zövq bəxş etməsinə işarədir.

756 B. *Yanağının atəşi* – bütpərəst Nəmrud tərəfindən oda atılan Allah aşiqi Həzrət İbrahim Xəlilullah peyğəmbər. Bir dəstə reyhan – odun güzlərə çevrilməsi. *Nərgiz* – gözlər, yaxud Allahın yolunda qurban kəsiləsi İsmayıl. *Xəncər* – kirpiklər.

759-760 B. Gözəlin açılmış ağ yaxası elə bir şölə saçır ki, bu huri sifətinin işığından yalnız qara camaat deyil, seçmə adamlar da ovsunlanır, özlərini itirirlər. Qədim təbabət anlayışına görə sərsəmlər və epleptiklər güclü işığa dözə bilməz, qəşş edər, özlərindən gedərlərmiş.

762 B. Nərgizin ağ ləçəkləri gümüşə, ortasının sarı çiçəyi qızıl bənzədiyindən Nizami Gəncəvi zərli piyalələri ona oxşatmışdır.

765 B. Vüsal məqamına işarədir.

İKİNCİ XƏLVƏTİN SƏMƏRİSİ

768 B. Əzəlin toxuduğu o xalça – poeziya, Nizami poeziyası. Şairin fikrincə, öz zərifliyi, naxışları, xallar ilə, ən başlıcası, gərəkliyi ilə insana xidmət edən xalça kimi böyük poeziya və ümumən, hər hansı incəsənət nümunəsi ömrə mənə gətirir, hədəf getmiş, itmiş günləri sanki geri qaytarır.

770 B. Nizamidə Türklük gözəlliyin ən yüksək mərtəbəsi deməkdir. Burada söhbət Türk gözəlindən və onun eşsizliyindən (misilsizliyindən) gedir.

771 B. Keçmişdə belə bir təsəvvür varmış ki, kətan Aya nöqsan gətirir (prof. R.Əliyev).

776 B. Mən bir su arxı kimi başımı o çəmənin (o gözəlin) ayağına qoymuşam ki, ondan qüvvət alım, gözəlin göz yaşdır, məhəbbətdir arxımızı dirilik suyu ilə dolduran, bizi yaşadan. Mən yaşıllığamsa, o, günəşdir. Mənim nöqsanlarımı, ləkələrimi aradan qaldıran, yuduğum libasımı qurudan və paka çıxaran da onun hüsnünün atəşidir.

791 B. *Günəşin yaratdığı hövzə* – dan yeri.

792 B. Beytdə gecənin əriməsi, səhərin açılması vəsf olunur. Ulduzların gümüşü Günəşin qızılı altında qalır.

794 B. Yəni gecə bitdiyi, səhə açıldığı üçün yarım vəslinə yetə bilmədim, canımı onun yolunda sübhə qurban verdim.

803 B. İlanın başındakı muncuq şəkilli buynuzcuq keçmişdə cadu və sehrin, gözdəymənin əlacı sayılmış.

Birinci söhbət **ADƏMİN YARADILMASINA DAİR**

814 B. Burada hələ günah işləməyən Adəmin Həvva ilə birlikdə cənnətdə dolaşması və paklığı, çocuqluğu nəzərdə tutulur.

815 B. Burada Adəmin buğda yeməklə günahı işləməsinə və tövbə qılmasına işarə olunur.

816 B. Həzrət Adəm mələk və pərilərin son yavrusu sayılır. Beytin məzmunu Qurandan gəlmədir: “Biz səmum atəşindən əvvəl cinləri xəlq etdik”

818 B. Beytin məzmunu Qurani-şərifdən gəlmədir: “O, Adəmə bütün adları öyrətdi”, “O, Adəmi torpaqdan yaratdı. Sonra ona “Ol!” dedi”.

819 B. *Bulaşıqdı* – çünki torpaqdan xəlq olunub. *Təmizdi* – çünki ruhu var. *Qızıldı* – çünki İnsan yaranıb. *Sərrafdı* – çünki yaxşını pisdən, xeyiri şərdən seçə bilir. *Məhək daşdır* – çünki günahları yoxlamaq üçün sınaq vasitəsidir. Bu təsvirlə Nizami Adəmin tam qiymətini verir.

820 B. Adəm səmada yaşayan mələklərin, pərilərin varisi və bütün bəşəriyyətin atasıdır və deməli, yaşamaq aynasıdır.

821 B. *Canın şəkli* – cism. Adəm bəşəriyyətin canının şəkli, biçimidir, yəni cismidir. Səmanın yeddi qatı onun qolunda bilərsək kimidir, yəni buyurğuna tabedir. Adəm kainatın əsrəfidir, bütün xilqətlərdən üstündür.

822 B. *İki beşik* – göylə yer, pərilər və insanlar aləmi.

823 B. *Zindan əhli* – bu dünyada yaşayanlar. *Ruh əhli* – ruhanilər. Adəm ona görə saqi sayılır ki, Tanrının ona öyrətdiyi adları o, mələklərə və insanlara öyrətmişdir.

824 B. Cahan dairəsi Adəmin alış-veriş aləmi, bazarıdır, Tanrı öz yaratdığı qüdrətini ilk dəfə onun timsalında aşkarlayır.

827 B. Birinci misra Adəmin ən parlaq göz-nəzər sahibindən, yəni Həzrət Məhəmməd peyğəmbərdən peyğəmbərlik nuru almasına işarədir. Ən uca ağac – cənnət.

828 B. *Cənnət quşları* – mələklər. *Dən aldı* – bilik aldı. Mələklər Adəmə ona görə minnətdardılar ki, Adəm Tanrıdan öyrəndiklərini onlara öyrətməmişdir.

831 B. Beytin məzmunu Qurani-şərifdən gəlmədir: “Bütün mələklər ona (Adəmə) səcdə qıldılar. İblisdən başqa”.

832 B. Beytin mənası Qurani-şərifdən gəlmədir: “O (Tanrı) dedi: – Ey iblis, sənə nə olub ki, baş əyənlərlə birlikdə səcdə qılmırsan?

O cavab verdi: – Mən sənənin quru torpaqdan, dağılmış qara gildən yaratdığına heç vaxt səcdə qılmaram”.

838 B. Adəmin atasız, anasız yarandığına işarədir.

840 B. Cənnətdən qovulduqdan sonra Adəmin Günəş altında yanması və dərisinin saman rənginə düşməsi nəzərdə tutulur.

845 B. Cəzalandırmaq məqsədilə buğda ağız açır ki, insanları udsun. *Buğdanın ağızı* – onu iki hissəyə bölən orta xətt.

853 B. Onun günahı ucbatından solmuş ismət gülünü canlandırmaq üçün Adəm yağış yağdırdı, buna görə Sərəndibə köçüb çadır qurmağı lazım bildi. *Sərəndib* – Seylon.

855 B. Rəvayətə görə əməlindən pəşman olub tövbə qılmış Həzrət Adəm Hindistanı qırx il dolaşaraq göz yaşları tökmüş, yas, matəm rəmzi olaraq nil (lil) rəngli paltarını daim əynində daşımış və başına bəla kəsilmiş nil çöhrəli fələk yalnız bundan sonra ondan əl çəkmiş, Adəmin tökdüyü göz yaşları yerində yaşıl çəmənlər göyərmişdir.

856 B. *Fələk vuran ləkə* – yeməyə məcbur edildiyi buğda sayəsində cənnətdən qovulması.

857 B. Turan dünyasının bir hissəsi olan Xəta (Xətay, Kitay, Xütən, Qara Kitay, qədim Türklərin iki qitəni qapsayan (ehtiva edən) məskənlərindən biridir. Dəqiq xəritəsini vermək çətindir. Ancaq hər halda Himalay dağlarından başlayaraq Əfqanıstanın şimal hüduddlarına, Xorasanın cənubunadək uzandığı, Tibet (türkcə: tanqut), Qaraqurum, Pamir (türkcə ham yer – hamar yer), əsası türklər tərəfindən qoyulmuş Xanbalıq (Pekin) ərazilərini qapsadığı şəksizdir.

Nizami Gəncəvi bütün türklərin o sırada Xəta türklərinin cismani və əxlaqi hüsnü ilə fəxr etdiyini bildirir. Üzüqara Adəmin Xəta türkləri kimi üzüağ olduğunu, Ay kimi şölə saldığını və qüsurlarını, xətalarını tövbə papağı altında gizlətdiyini vəsf edir.

860 B. *Altıqapılı ev* – dünyanın altı cəhəti: alt, üst, ön, arxa, sağ, sol. Dini rəvayətə görə Adəm cənnətdə olarkən cənnət xəzinəçisinin ona verdiyi gül

və bitki toxumlarını qoruyub saxlamış və cənnətdən qovulandan sonra planetin hər tərəfinə səpmişdir.

862 B. *Ud* – Hindistanda bitən elə bir gözəl ağacdır ki, yandırılanda ətrafa xoş bir rayihə saçır, buna görə manqalda istifadə olunan odun sırasında ayrıca yer tutur. Nizami bəşəriyyət qarşısında böyük xidmətləri olan Adəmi “ud” və “eşşək” epitetləri ilə süsləyir. Burada “eşşək” zəhmət və cəfəkeşlik timsalıdır.

863 B. Bu beyt ilə Nizami bəşəriyyətə xitab edir, onun yolunda Həzrət Adəmin nələr çəkdiyini bildirir.

864 B. Nə qədər ömrün bahar çağındasan, gəncsən, enerjini, özünü gözəl əməllərə həsr et ki, əlaq, tikan sayaraq səni bostandan, insanlıq aləmindən kənara atmasınlar.

865 B. Qocalıq ömrün son baharı, xəzan çağıdır. Buna görə gəncliyin qədrini bil, xalqa xidmətini gənclikdə gücləndir! Ömrün sonu titrətmə, qızdırma, möhnət və iztirab ilə doludur.

874 B. Nizamının fikrincə, cismani və mənəvi hüsnün atributlarından biri – çeviklikdir. Yalnız nəfsini cilovlamağı bacaran, dünya yükünü çiyinə götürməyən pak nəfəsli, pak cövhərli insanlar çevik və ruhən qanadlı olurlar.

875 B. Bundan əvvəlki beytdə yürüdülmüş fikrin davamıdır. Nəfsini cilovlaya bilməyənlər, dünya yükünü öz öhdəsinə götürənlər Qaf dağı kimi ağırlaşib öz yerində qalır, çevik, ruhən qanadlı insanlar isə ruzigar kimi azad və sərbəst dolaşırlar. Belələri bütün kainatın mənəvi hökmdarıdır.

877 B. Divarları aynalı otaq – bizim dünya. Bu dünyada hamı və hər şey səni gördüyü halda, sən yalnız özünü görürsən, deməli, xudbinsən, eqoistsən.

878 B. Nizamının fikrincə, eqoist, xudbin adamlar diri olsalar da ölü kimidirlər, çünki hər şeydən üstün tutduqları vücutlarını cəmiyyətdən və təbiətdən özləri ayrı salmışlar.

UMİDSİZ PADŞAHIN BAĞIŞLANMASI DASTANI

900 B. *Fani muncuqlar* – qızıl, mülk, varidat yığmaq aludəliyi.

İkinci söhbət

ƏDALƏTLİ VƏ İNSAFLI OLMAĞA DAİR

907-908 B. Nizami kainatın əsrəfi, ən böyük yetirməsi, təbiətin nadir dürdanəsi hesab etdiyi İnsanı öz adına layiq olmağa çağırır: öz ömrünü, varlığını yalnız böyük və nəcib əməllərə, xeyirxah, bəşəri qayələlərə həsr edənlərin Tanrı xəzinəsində inci kimi yaşamağa layiq olduğunu bildirir.

910 B. *Əzəli nur* – kainatı, təbiəti və bəşəriyyəti yaradan qüdrətin cövhəri. Nizamının fikrincə, İnsan həmin ‘gövhərdən daha çox bəhrələnməmiş,

başqa canlılardan fərqli olaraq ona idrak qüvvəsi verilmişdir. Buna görə insan canlıların şahı sayılır və bütün xilqətlər üçün məsuliyyət onun boynuna düşür.

912 B. İnsanı şərtləndirən əvvəlki parçada yürüdülmüş fikri davam etdirir. Öz zəka, humanizm və iradə gücünə görə bütün canlıların tacı və taci-darı adlanmağa layiq İnsan kainatda öz müstəsna rolu ilə fəxr edə bilər.

913 B. *Dünya çevrəsinin dışı* – ruh dünyası. Nizaminin fikrincə, yalnız öz insan funksiyasını dərk edən zəka və iradə sahibləri ona mənəvi ömür qazandıran ruh dünyasında yaşamağa qadirdirlər. Belələrinin qiyməti hər iki cahən üzüyünün qaşığı qiymətindədir, yəni çox yüksəkdir.

926 B. Yəni maddi varlıqları verib mənəvi sərvətləri qazanmaq imkanın var ikən nə üçün şeytana uyursan, əksinə davranırsan?

927 B. *İksir* – qədim kimyagərlərin nəzərində elə bir maddədir ki, guya onun sayəsində adi metalları qızıla çevirmək olar. Nizami demək istəyir ki, din köhrəbasının birçə qırığı da bu cür qüdrətə malik batman–batman qızıldan üstündür.

928 B. *Daş, qara torpaq* – maddi aləm, bizim dünya; *cəvahir, saf qızıl* – ruhlər aləmi, din, mənəvi qüvvət.

941 B. Müsəlmanlıq mövqeyində mətin dayanan Nizami Gəncəvi atəş-pərəstliyi (günəşpərəstliyi) rədd etdiyi üçün Günəşi mənfi epitetlə səciyələndirir, arsendən (siçanotundan, mışyakdan) düzəldilmiş zərnix (topadaq) oyununa bənzədir. Aybaşı çağlarında müsəlman qadınlar, gəlinlər və qızlar namaz, oruc ayinlərindən azad olduqları üçün bu oyun ilə baş qatmaq, əylənmək ixtiyarına malikdirlər.

942 B. *Doqquz mixlı çadır* – bu dünya.

943 B. Dini anlayışa görə Həzrət Məsih (Məsiha, İsa) peyğəmbər atəş-pərəstliyi aradan qaldırmaq üçün göyün dördüncü qatına qalxmışdır ki, Günəşi öz nəfəsinin gücü ilə üfürüb söndürsün (prof. R.Əliyev).

ADİL NUŞİRƏVAN İLƏ VƏZİRİN HEKAYƏTİ

979 B. *Çiyindəki yük* – zülmün yükü.

990 B. *Günəşə at çapanlar* – Tanrıya can atanlar.

Üçüncü söhbət DÜNYA HADİSƏLƏRİNƏ DAİR

1011 B. Sam məşhur pəhləvan və qəhrəman Rüstəmin babası, Zalı isə atasıdır. Zal anadan olanda ağ saçlı imiş. Buna görə Sam xalqa gülünc olmaq qorxusu ilə uğursuz saydığı çocuğunu bir dağ başına atıb qayıdır. Simürğ isə bunu bir ət parçası bilərək yuvasına gətirir. Fəqət başı tüklü olduğundan

yemir, yavruuları ilə birlikdə bəsləyib böyüdür. Atası qara saçlı, oğlu ağ saçlı nüktəsi Firdovsinin “Şahnamə”sində qələmə alınmış bu rəvayətdən doğmuşdur.

1016 B. Orişinalda “su içində odlanır” ifadəsi əvəzinə “nalı oda qoymaqdan” söhbət gedir. Keçmiş cadugərlər bir şeyi, yaxud şəxsi hüçura gətirmək məqsədilə nalı oda qoyub əfsun oxurmuşlar. Nizami demək istəyir ki, ümmandə, dənizdə əziyyət çəkənlər hər cür vasitəyə əl atırlar ki, sahilə çıxə bilsinlər.

1017 B. Ən bəxtəvər insan belə sonadək tam bəxtəvər deyil, çünki ölüm-dən qurtuluş yoxdur.

1023 B. Fikrin ona görə cılız və dardır ki, nəfsinə əsir olmusan, maddi ələmdən dördəlli yapışmisan, ruh mənəviyyat ələmindən xəbərsizsən.

1029 B. Nəbatat əlimlərinin fikrincə, gül bağlarında xüsusi növlu bir tikən olur, sünbül çiçəyinin kökünü o tikana sarıyib bir muddət saxladıqda sünbülün ətri çoxalır.

1030 B. Nizami Gəncəvi “ciyərlər dağlamış” səhranın timsalında zalımları, zülmkar sultanları, qanlı imperiyaları qələmə alır və onların bəşər məhkəməsi önündə mütləq cavab verməli olacaqlarına hökm verir.

1041 B. Ədalətli, humanist Həzrət Süleyman peyğəmbərin dünyası çoxdan arxada qalıb, zülmkarlıq, qəddarlıq dövrü başlanıb, buna görə də cəmiyyətdə kişi yox kimidir.

SÜLEYMAN PEYĞƏMBƏRLƏ QOCA ƏKİNÇİNİN HEKAYƏTİ

1053 B. *Quş dililə danışmaq* – mənasız, boş danışmaq.

1066 B. Hər kəs gücü çatan işdən yapışmalıdır.

1070 B. Yalnız nadir qəhrəmanlar xalqın qayğısını çəkməyə qadirdirlər. Sirri hər kişi saxlaya bilməz.

Dördüncü söhbət

RƏİYYƏTİN HAQQINI PADŞAHIN QORUMASI

1077 B. Bəsrelə Rəbiə məşhur zahid qadın olmuşdur. Bir gün yanar çöldə susuzluqdan baygın düşmüş bir it görür, başındakı külahını saçlarıyla bağlayır, quyuya dol kimi sallayır, su çıxarır. Əshabi Kəhfın yeddincisi sayılan heyvanı ölümdən qurtarır. Bu yolla övliya mərtəbəsinə qalxır. Quranın “əl-Kəhf” surəsinin 21-ci ayəsində dini təqiblərdən çəkinib mağarada gizlənmiş altı gənc və onların itindən söhbət gedir. Sahiblərinə qeyri-adi sədaqətinə görə həmin itə danışıq qabiliyyəti verilib. Nizami bu ayədən istifadə etmişdir.

1079 B. Yalnız erkəklik aktını yerinə yetirənlər, Nizaminin fikrincə, kişi sayıla bilməz. Kişi olmaq böyük, xeyirxah iş görmək, tərəqqi uğrunda mübarizə aparmaq deməkdir.

1088 B. Rəvayətə görə Qəznəli Sultan Mahmud (997-1030) məcusilərin (atəşpərəstlərin) mərkəzi olan Sumenat şəhərini zəbt edərkən oradakı bir atəş məbədinə dağıtmış, bundan mütəəssir olan möbidlərdən biri sultana ölüm diləmək üçün xəlvətə çəkilməmiş, sultan xəstələnmiş, heç bir dava-dərman dadına yetməmiş, ölümünün qaçılmaz olduğu anlaşıncə ariflərdən birinin məsləhətilə möbidin bəd duasını pozmaq qərarına gəlmiş, buna görə sağaldığını yalandan bildirmiş, bəd dua pozulmuş, ölümdən qurtulan sultan böyük şənlik ziyafəti vermişdir.

Beytin mənası zülmkarlıqdan əl çəkməyə çağırışdır.

1090 B. Su tısbağası sahilə çıxıb yumurtlayır və yumurtalarını quma basdırıb dənizə qayıdır. Yumurtalar qumda qızıb yetişəndən sonra qabığı partladığı çıxan tısbağa yavruları özləri analarının ardınca dənizə gedir.

Beytin mənası: Əgər su tısbağası belə bir qabiliyyətə malikdirsə, onda görün mələklərdən daha yüksək mövqə tutan İnsan nələərə, ən azı zülmkarlığı aradan qaldırmağa qadirdir, əlbəttə ulu Tanrının mərhəməti sayəsində!

QARI İLƏ SULTAN SƏNCƏRİN HEKAYƏTİ

1108 B. *Abxaz qarəti* – 1139-cu ilin sentyabrında Gəncədə baş vermiş fəlakətli zəlzələdən sonra şəhər dağılmış və viran görünən Gərcüstan çarı Gəncəyə hücum edərək yağmalamış, dinc əhalini qarət və əsir etmişdir (prof. R.Əliyev).

1127 B. Xeyirxahlığın və ağ günün təmsali olan Simurğ quşu. Əfsanəyə görə Elbrus dağının əlçatmaz zirvəsində yaşadığına görə, Nizami ədalətin cəmiyyətdə yoxa çıxdığını və qalxıb yalnız Simurğ qanadı altına sığındığını bildirir.

Beşinci söhbət QOCALIĞIN SİFƏTLƏRİ

1130 B. Dörd ünsürün vəhdətini alqışlayan bu beytdə atəşlə *su* – gəncliyin, *torpaqla yel* – qocalığın rəmzidir.

1133 B. Yəni: qocalmısan.

1138 B. Nizami insan cismində gənclik ilə qocalığın çarpışdığını təsvir edir. Qara saçlar qara zənci ordusuna bənzədildiyi halda ağ saçlar ağüzlü, müdrək və müzəffər türk ordusuna oxşadılır. Nizamidə türklük paklığın, üz ağılığının, istedad və qəhrəmanlığın, ən başlıcası, humanizmin təmsalidir.

Bu qara, ağ saçların nəyi öyrədir sənə?

Gecədən yol gedirsən təfəkkür gündüzünə

beyti də bunu təsdiqləyir. Türklük, burada zəka qüvvəsi, təfəkkür gündüzü, idrak günəşi biçimində aşkarlanır.

1143 B. *Çəmşid dövləti* – gənclik, Nizami üçün mənəvi çiçəklənmə və kamal çağları – qırx yaş dolaylarıdır.

1151 B. *Qara daş*–məhək daşı.

1153 B. Burada kafurun kimyəvi maddə kimi soyuqluğu və ağılığı qocanın soyuqluğuna, qocanın saçlarının ağılığına təşbeh gətirilir.

1155 B. Əfsanəyə görə, günəş batarkən rəngləri çalaraq (oğurlayaraq) göyün dördüncü qatında nəhəng bir küpün içinə doldurmuş. Həmin mövqedə yaşayan İsa peyğəmbər bu böyük sərmayə sayəsində boyaqçılıq edərmiş. İsanın arxadaşları həvarilər bez ağartmaqla dolanarmışlar. Şair bezağardanlar ilə boyaqçıların münasibətinə işarə edir.

1156 B. Bu beytin dürüst elmi şərhini verən prof. R.Əliyevin yazdığına görə, paltaryuyan ilə boyaqçının yaxınlığı sübutlarından biri də budur ki, su (ab) və ay işığı (məhtab) arasında sıx bağlılıq var, çünki dənizlərdə, ümmanlarda qabarma (mədd), çəkilmə (cəzr) hadisəsi, habelə yağışların yağması Ayın hərəkətindən, dövriyyəindən ayrılmazdır.

1160 B. Bir şəxsdə rumluluq (üzağlığı) ilə zənciliyin (üzqaralığı) birləşməsi onun ikiüzlü olması deməkdir. İkiüzlülər, elm, maarif yolunda dəridən-qabıqdan çıxsalar belə Nizamın fikrincə, kəmalə yetə bilməzlər, onların alnında həmişə zalım və cahil damğası görünəcək.

1162 B. Ağacları yazağzı çiçəkləyəndə sanki başlarına ağ tac qoyurlar, mövsüm dəyişdikdə isə başqa rəngə düşürlər.

Beytin mənası: Kainatın əsrəfi olan insan bu cür davrana bilməz, o bir rəngli, bir sifətli olmalıdır.

1168 B. Müstəqim mənasından başqa beytin məcazi mənası budur ki, dörd ünsürün; torpağın, odun, havanın, suyun vəhdətini alqışlayır. Təbiətin və cəmiyyətin bu özülə söykəndiyini bildirir.

KƏRPİCKƏSƏN QOCANIN HEKAYƏTİ

1178 B. Əmirilər, sərkərdə və qəhrəmanlar basıldıqda (məğlub edildikdə), ölüm məqamının yaxınlaşdığını hiss edincə vəsiyyətlərində arzu edirdilər ki, məzarlarının üstü həmin qocanın kəsdiyi kərpicləri ilə götürülsün. Bu halda onlar ümid bəsləyirdilər ki, bu sipər (bu kərpiclər) onları himayə edəcək, qəbir əzabından qoruyacaqdır.

1183 B. Birinci misrada yer səthi qalxana, torpaqqazan bel isə qılınca oxşadılıb (prof. R.Əliyev).

1188 B. *Kölələr yük daşıyır* – Zülmə boyun əyənlər, təslimçilər və fərarilər özlərinə layiq rəzil həyata məhkumdurlar. Mən belələrinə nifrət bəsləyirəm, öz zəhmətimlə dolanıram.

1219 B. Ceyranın dərisi nisbətən yüngül, zərif və möhkəm olduğuna görə qədimlərdə bundan kağız yerinə istifadə olunarmış. Dəri, gön üstündə məktub yazılmış. İlk kitablar dəri-gön vərəqlərdən ibarətmiş.

1222 B. Gecədən səhərə doğru yürü, dan yeri sürdüyün köhlənin ağ nalı kimi şəfəqlənsin. Yəni ibadətlə məşğul ol, şualardan yaralanan səhər kimi ahın, nalən ürəyini yaralasin, nalə qılıb Tanrıya yalvar, səhər namazının nuruna bürün!

1231 B. Prof. R.Əliyevin yozumuna görə, bu beytin ikinci misrası Qurani-şərifin “ət-Tələq” surəsinin yeddinci ayəsinin tərcüməsidir. Ayə belədir: “Tanrı hər sıxıntıdan sonra genişlik (asanlıq, şadlıq) gətirir”.

OVÇU İLƏ İTİN VƏ TÜLKÜNÜN HEKAYƏTİ

1233 B. Ovçunun elə bir cəld, yavuz sərt və çevik qaçan iti vardı ki, Günəş şüası belə ona çata bilməzdi, buna görə it işıq sürətinə nöqsan tutardı. Prof. R.Əliyev yazır ki, şair “ahu gereftən” mürəkkəb felini ustalıqla oynadıb şairanə məcaz yaradır. Həmin felin ilk mənası “ahu tutmaq”, digər mənası isə “irad tutmaq” deməkdir.

1240 B. *Arpa* – ən kiçik çəki vahidi. *Dirhəm* – çəki vahidi altı danka bərabərdir: Hər dank iki karat, hər karat isə dörd arpa çəkisindədir.

1247 B. Köhnə təbiblərin fikrincə, yağlı xörək ziyandır, səfraya gətirib çıxarır.

1254 B. Beytin məzmunu Qurani-şərifin “ət-Tələq” surəsinin yeddinci ayəsindən gəlmədir: Həyatda, insan varlığında hər bir qəmdən, kədərdən sonra fərəh və şadlıq gəlir.

1261-1265 B. Beytlərdə yəqin anlayışı fəlsəfi termin kimi işlədilib. Mənası əqidədə möhkəmlik, sabitqədəmlilik, özünə inam və qüdrət deməkdir. Nizami haqqa inamında qətiyyətli olmağa çağırır.

1270-1271 B. Yəqin əhli misilsiz, *kamil* – onlar, *naşı* – biz. Yəqin əhli kamil insan simvoludur. Onlar Qurani-şərifin haram elan etdiyi şərabı içdikdə belə halallığı nuş edirlər, bu nemətə bal dadı gətirirlər. Çünki müstəqil şəxsiyyətə malikdirlər və nəyin halal, nəyin haram olduğunu bizdən yaxşı bilirlər.

Yeddinci söhbət

İNSANLIQ MƏRTƏBƏSİNİN BÜTÜN XİLQƏTLƏRDƏN ÜSTÜNLÜYÜ

1279 B. Nizaminin fikrincə, İnsan kainatın əşrəfidir və əslində Tanrı kainatı İnsanın şərefilə yaratmışdır. Ay, Günəş, bütün səyyarələr və bütün nemətlər İnsana xidmət naminə xəlq olunub. Buna görə İnsanı təbiətin nazlı yavrusu adlandırmaq olar. Qurani-şərifin “ət-Tin” surəsinin dördüncü ayəsində deyilir: “Biz insanı ən gözəl şəkildə yaratdıq. Buna görə insan bütün

xilqətlərdən daha kamil olması müqabilində nəcib, xeyirxah, humanist olmalı, özündən aşağı pillədə duranların hamısı qarşısında məsuliyyətini, cavabdehliyini daim dərk etməlidir. İnsan bütün flora, fauna aləmini, bütün təbiəti sevib qorumağa, yaşatmağa borcludur. Onun başlıca məziyyətlərindən biri cəmiyyəti kamilləşdirmək və təbiətlə cəmiyyət arasında üzvi ahəngdarlıq yaratmaqdan ibarətdir.

1280 B. Bu beytdə Nizaminin humanizm konsepsiyasının məğzi verilib. Tanrıdan öyrəndiyi “adlar elmi”ni və bütün bəşəri təcrübəsini Adəm öz törəmələri üçün qoyub getmişdir. İnsan bu məsuliyyəti və kainatın əşrəfi olduğunu dərk etməlidir.

1280–1283 B. İnsan özəli *dayədən* süd əmməyincə qənd, şəkər dadıb, yəni xilqətcə gözəl, ülvi, humanist yaradılıb, suyu şirin və qanı şirin xəlv olunub. Məgər bundan böyük yaxşılıq olar? İnsana yalnız mənəvi üstünlük, idrak adlı misilsiz *töhfə* deyil, həm də cismani üstünlük verilib. Bütün xilqətlər ilə müqayisədə *ən kamili, ən gözəli* İnsandır!

1286 B. Nizaminin fikrincə, bütün heyvanlar və quşlar və ümumən, canlı–cansız təbiət İnsana xidmət üçün yaradılmışdır. Buna görə insan öz xidmətçisinin qədrini bilməli, flora, fauna aləmini, ümumən, təbiəti qormalıdır.

1294 B. Ay gündüzlər pərdəli gəldiyi, görünmədiyində halda, gecələr görünür, deməli pərdəsiz qalır.

1295 B. Gecə hər şeyi öz qaranlıq pərdəsi altında saxladığı halda dan yeri – sübh bu pərdəni aradan qaldırır və bütün gizlinləri fəş edir.

1296 B. Yəni Bal arısının sirləri bəzən elə sirr olaraq qala bildiyi halda, sən heç bir sirin bəşəriyyətin nəzərindən yayınmır. Bal arısının gül pərdəsi deşiksiz, bütöv olduğu halda, sənin fəza, fələk, göy adlı pərdən şan–şan, göz–gözdür. O gözlər hər şeyi apaşkar görür.

1297 B. *Hörümçək toru* – aqgözlük, nəfs, tamah toru, şöhrət, sərvət düşkünlüyü.

1298–1299 B. *Pərdə ardındakı Tanrı ərənləri* – ilahi qüvvələr. *Pərdə daldan çıxmaq* – din yolundan çıxmaq.

1304 B. Sən heç olmasa qırx gün riyazət cəbrinə qatlaşa bilsən, bədənin cürbəcür ehtiraslardan: sərvət, şöhrət, qadın düşkünlüyü və aqgözlük azarı kimi müxtəlif xıtlardan təmizləməyi bacarsan, ruhun yuvası, qaynağı olan könül kimi, can kimi paka çıxarsan (prof. R.Əliyev).

1311 B. Ucuz ehtiraslar *ardınca* qoşmaq dəmirçixanaya getmək və od küresinə yanaşmaq kimidir: üstünə çınqılar səpələnəcək, bəlkə də səni yandıracaqdır. Zəka və təfəkkür, insanlığa xidmət *ardınca* getmək isə əttar dükanına varmağa bənzər. Bu halda sən düşüncə və idrak rayihəsinə qər q olacaqsan!

1318 B. Məhəmməd peyğəmbərin əmisi Əbu–Talib islamiyyəti qəbul etmədiyinə görə əslində cəhənnəmə vasil olmalıdır. Lakin Həzrətlə qohumluğu onu əsfələsafilin atəşindən qoruyur. İslamı qəbul etməsə də, Əbu–Talib nəcib, xeyirxah kişi olmuş, Həzrət peyğəmbər onun xətrini istəmişdir.

FİRİDUN ŞAHIN CEYRAN OVU HEKAYƏTİ

1325 B. Ahunun belinin dərisi sərt, qaba olduğu halda, qarnının dərisi, xüsusilə göbək ətrafı hamar, incə və yumşaq olur. Şah əlindəki kamanın kirişini o qədər dartdı və sürtdü ki, ceyranın göbəyi kimi yumşaldı və öz atını (Rəxşini) odlanmış ciyəri kimi qızışdırdı.

1330 B. Kaman dilə gəlib deyir ki, bu ceyran yavrusu sənə nəzərinin himayəsində irəliləyir. Kimin cürəti çatır ki, sənə diqqətinə, zirehinə tərəf ox tuşlasın?!

1331 B. Sən çalğıcısan, şahim, məgər razı olarsanmı ki, sənə ceyranını ovlasınlar, dərindən dəf düzəldib özgələr çalsın?! Yaxud dümbək çalanların əlləri ilə döyəclənsin?! (prof. R.Əliyev).

1336 B. Mənası: Hər kim öz xalqına, bəşəriyyətə sədaqətlə və təmən-nasız xidmət etməyi bacarırsa, o, xəzinə sahibi olacaqdır.

Səkkizinci söhbət YARADILIŞIN HÜSNÜNƏ DAİR

1341-1342 B. Yeni insanlıq və kainat yaradılmazdan öncə varlıq bomboş və olduqca yoxsul idi. Prof. R.Əliyevin elmi açıqlamasından aydınlaşır ki, bu məqamda Nizami məşhur yunan filosofu Ərəstunun yaradan və yaradılmışlar arasındakı fəsilələri öyrənmək üçün icad etdiyi on qatlı (mərtəbəli) əql nəzəriyyəsi bəhrələnməmişdir: birinci əql, küll əql, fərdi əql və sair.

1348-1350 B. *Axar su* – hərəkətdə olan göy, yaxud onun qar, yağış yağdırma şəkəri. Yeni Tanrı öz kəraməti ilə yerləri, göyləri hərəkətə gətirməklə, səni su ilə gilin vəhdətindən yaratdı. Sən bir toz zərrəsi kimi sənə, dünyanı tutsan da, yenə zərrəciyə çevrilib yox olacaqsan, bir cüz ikən küllə qovuşacaqsan. Səndə nəfs, tamah, sərvət, şöhrət düşkünlüyündən ibarət o qədər kirli ehtiraslar var ki, dünya sənsiz çağlarını şükranlıqla xatırlayır.

1355 B. Əski astronomiyaya görə, göydəki on iki ulduzlar topasından biri sayılan Cevza, yaxud baş-başa vermiş iki qızıcığaz şəklində Əkizlər bürcü Hava bürcü hesab edilir. Buna görə soyuqdəymə və qan aldırma hadisəsi ilə əlaqələndirilir.

1356 B. Keçmişdə Ay tutulanda təşti, ləyəni döyəcləyib, yaxud mis qapaqları bir-birinə çırpıb haray-həşir qoparırdılar. O çağlar sən yox idi, deməli, təşt də sənə mənasız hay-küyün, döyəcləməyin ucbatından zərbələr yemirdi.

1357 B. Dini əsatirə görə Harut və Marut adlı iki qılman tərəfindən yoldan çıxarılan əli qavallı gözəl musiqi və şənlik ilahəsi Zöhrə ayağı sürüşgənliyinə görə Tanrı tərəfindən cəzalandırılmış, yerdən göyə qovulmuş, Venera

ulduzuna çevrilmişdir. Onu yoldan çıxaran Harut və Marut isə qanaddan məhrum edilmiş və Babilistanda bir quyuda başaşağı halda asılmışdır.

1360 B. Sən dünyaya gələndən sonra ulduzları gözə gətirdin və bəd nəzərinlə onların şən gecəyəsi üstündəki bayrağın ulduzunu qırdın (prof. R.Əliyev).

1363 B. *Səhərin məşəli* – günəş. *Sübhi sadıq* – buludsuz, dumansız, parlaq sübh. *Fərri kazib* – yalançı şəfəq, yaxud alatoran sübh.

1364 B. Sən ki göylərə bunca əzab, əziyyət vermisən, gör nə qədər miskinidir ki, hələ də sənə səcdə qılır, sənə xidmət etmək üçün belinə kəmərlər bağlayır!

1365 B. İsa peyğəmbərin təliminə görə “insan ruhun səməridir”, şair buna işarə ilə bildirir ki, eşit, inanma, çünki bunlar ürəyin yox, dilin sözüdür (prof. R.Əliyev).

1366 B. Sən daşdığıın İnsan adına layiq deyilsən. Tacın başından daha qiymətlidir. Elə bir itsən ki, boyunda gəzdirdiyin xalta belə səndən bahalıdır. O qədər eşşəklik eləmişən ki, qarşıdakı arpa-saman torbasına da layiq deyilsən. Nizami bu cür ittihamlar irəli sürürkən insanın heyvansal mahiyyətini, acgözlüyünü, sərvət və şöhrət düşkünlüyünü, ruh və mənəviyyat zənginliyi qayğısı çəkmədiyini ifşa edir.

1367 B. *Laqqırtı evi* – dünyamız.

1368 B. *Bircə ovuc torpaq* – bədən. *Bircə gil qırığı* – bədən, cism, can-yuvası – ürək olan ruh aləmi.

Beytin mənası: Sən bədənini yaşatmaq naminə ruh aləmindən əl çəkdin. O dünyanı atdın, yalnız bu dünyanı tutdun.

1370 B. Nizami Gəncəvi yenə insanın maddi aləmə aludəliyini və mənəvi aləmə biganəliyini rüsvay edir. Maddi nemətlər sırasında fındıq soyuducu maddə sayılır.

Beytin mənası: Sincab kimi çevik mütəhərrik, qaynar beyin, alovlu zəka sənə ona görə verilmişdir ki, öz ruhunun qayğısını çəkəsən! Amma sən əksinə davrandın, fındıq rəngli torpağa bağlanmağınla onu soyutdun, korladın, öz qanadlarını qırdın. Özünü dəli, divanə etdin.

1371 B. “Ölməmişdən əvvəl ölün!” – Əl çəkin zülm etməkdən, yırtıcı ehtiraslardan, acgözlükdən, sərvət və şöhrət düşkünlüyündən. Əl çəkin!

1372 B. Dünya budaqdan budağa atılıb səninlə əylənən sincab deyil, qədrini bilməsən, yaşamağı bacarmasan, səni kamına çəkən əjdahadır, yırtıcıdır, gecəsi, gündüzü kimi ikiüzlüdür, yəni aldadıcıdır.

1373 B. Dələ yalnız pişikdən qorxur. Sən ki pişik deyilsən, dələduzluqdan, pişiyi qorxutmaqdan, alçaq ehtiraslar ilə əylənməkdən əl çək! Gecəgündüz kimi tülkülük etmə, ikiüzlülükdən əl çək!

1374 B. Ovçuların dediyinə görə maralı ceyran və cüyürü asan ovlamaq üçün aslan heyvanların üz tutduğu çeşmənin, yaxud irmağın ətrafına selik tökür. Buradan keçən heyvanlar selik sahibinin, aslanın qoxusunu alan kimi özlərini itirir və yırtıcıya təslim olurlar.

1377 B. Qədimdə şəkər qamışından hazırlanan xüsusi tabaşir susuzluğu yatırmaq vasitəsi sayılırmış. Bunun üçün şəkər qamışını yığıb xırmanda alışdırır, yanıb kül olmamış üstünə torpaq atar, söndürər və içindəki ağ kristalları yığarmışlar. Bu ağ kristallar susuzluğu yatırmaq vasitəsi kimi işlədilmiş. (prof. R.Əliyev).

1380-1381 B. Dünya malına aludəliyin, nəfsin, tamahın ucbatından dil-xorsan, saralmısan. Onillik sirkə içibmiş kimi üz-gözünü turşudursan. Heyhat, sənin az qala yüzillik acgözlüyünü onillik sirkə apara bilərmisən? Səfranı sirkə ilə müalicə etsələr də, bunun sənə xeyri yoxdur.

1382 B. Dədən Həzrət Adəmin qanı yeddi qatlı göylərin sürfəsində ikən ey yeddi çörək kömbəsinə bənzər yeddi səyyarəyə əl açıb dilənən İnsan, eyib deyilmisən, nə üçün abırını-həyanı tökürsən! Yetər, üzünün suyunu tökmə!

1387-1388 B. Ey yırtıcı nəfsinin yağında yandı, qovrulmuş İnsan! Nə qədər ki sağsan, bu cahən mətbəxinin ocağında quru odun kimi od tutub yanacaqsan, o dünyada isə səni yalnız cəhənnəm alovları gözləyir.

Doqquzuncu söhbət

DÜNYA QAYĞILARINDAN QURTULMA BƏHSİ

1422 B. Biz kainatın əşrəfi yaranmışıq. Butün başqa varlıqlardan fərqli olaraq bizə düşünmək və dünya bilməcələrini qavramaq, anlamaq istedadı verilmiş. Yeddi qat göylərin sirlərini açan da bizik, fələyin əbcəd-dini, əlifbada hərfələrin düzülüşü qaydasını Yer in yazı taxtasında yazıb-oxuyan da biz!

1430 B. Sən qeyri-müəyyən bir nur damlası idin, Tanrı səni xəlv etdi, öz təfəkkürün ruh qüdrətin sayəsində Quzu (Həməl) bürcündən də yuxarılara ucaldın, bəxtəvərlik elçisi hüma quşu sənə uca başın üstündə qanadlarını gərdi.

1431-1435 B. Bir nur damlası ikən göydə sənə uçuş meydanının ucuz-bucaqsız idi. Getdiyən yolun da sonu görünmürdü. Göydə aciz, avara qalıb yerə endin, gil ilə, su ilə birləşib xəlv olundun. Lakin yenə narahatsan. Bəzən Günəşi özünə doğru çəkir, bəzən də Günəş mövqeyinə yüksəlmək istəyirsən. Yer yuvarlağı dar gəlir sənə. Bircə ip üstündə oynamaq səni təmin etmir. Arzu və təfəkkür, ruh və könül səni yeni-yeni xariqələrə haraylayır, başqa iqlimləri kəşf etmək, ucalmaq sövdəsindəsan. Heç yanda qərar tuta bilmirsən.

1436 B. Kamil insan özünün bütün qüvvəsini, bədən və idrak enerjisini bəşəriyyət və tərəqqi naminə xərcləyir, özü üçün yox, özgələrlər üçün yaşayır.

Buna görə müflisdir. O, qədim və köhnədir, çünki ruhu özündən əvvəl gəlib dünyaya. Təzədir, çünki bədəni ruhundan qat-qat gəncdir, dünən doğulub.

1437-1438 B. *Yavrusunu öldürən ana* – dünyamız. Ata öyüdləri – Həzrət Adəmin öyüdləri, günaha batmamaq və tövbə etmək tələbləri.

Beytin mənası: Səni maddi dünyaya bağlayan yırtıcı ehtiraslarından əl çək, mənəvi aləminin qayğısına qal! Atan Həzrət Adəmin yolu ilə get! Günahlarından əl çəkmək üçün tövbə qıl, təmizlən, pak ol!

1440 B. *Hədər keçən günlər* – zülm etməyə, ucuz ehtiraslara, sərvət, şöhrət, düşkünlüyünə sərf olunan çağlar. Bu hədər günlərin yerini doldurmağın yeganə çarəsi tövbə qılmaq, din yoluna qayıtmaq və gözəl yaşamağın qaydalarını öyrənməkdir.

1448 B. Bu beyt bizi Adəm gilin qırx günə yoğrulması, çocuğun ana bətnində doqquz ay, doqquz gün, doqquz saat, doqquz saniyə yetişməsi və insanın yalnız 40 yaşında az-çox kəmalə yetməsi barədə düşüncələrə sövq edir.

1449 B. Ölərik, adımızı yeni doğulan uşaqlara, rütbəmizi, yerimizi başqa insanlara tərk edərik.

1450 B. Dini etiqaədə görə, İnsan qiyamət günü mizan-tərəzi və haqq-məhkəmə qarşısında bu dünyadakı əməlləri üçün hesab verməlidir, buna görə o, haqqın hökmü ilə dirildilir və məhkəməyə gətirilir.

TÖVBƏSİNİ POZAN ZAHİDİN HEKAYƏTİ

1460 B. Alnımdakı yazı məni Kəbədən meyxaşaya atdı. Halalımdan əl çəkib harama qurşandım. Paklıq əlimdən çıxdı, çirkəbə batdım, insanlıqdan əl çəkib nəfsə, tamaha uydum.

1470 B. Ulu göylər daim öz qasırgaları, ildırımları və göy gurultuları ilə yatmış insanı ayılmağa, xəbərdar etməyə çalışır ki, ömürdən sonra da başqa bir mənəvi ömür var. Onu düşün! Öləndə yatmaq eyib deyil. Həyatda yatmaq isə eyibdir. Ayıl! O dünyaya köcmək üçün azuqə yığ, mənəvi ömrünü uzatmaq üçün çarələr tap.

1473 B. *Gecə yarı* – ömür yarı.

Onuncu söhbət

DÜNYANIN SONU HAQQINDA

1476 B. Prof. R.Əliyev yazır ki, onuncu qoşmanı Nizami Gəncəvi Sultan Səncərin (1117-1153) məşhur saray şairi Əvhədəddin Ənvəri (vəfatı: 1188) və bir bölük Xorasan münəccimi tərəfindən xəbər verilmiş tufana həsr etmişdir. Ənvərinin və onunla rəydaş olan ulduzşünasların 1176-cı ildə verdikləri xəbərə görə, 1186-cı ilin yayında iki nəhəs səyyarə – Saturn ilə Mars Tərəzi

(Mizan) bürcündə qarşılaşacaq, bunun nəticəsində Ay tutulacaq və böyük tufan qalxıb Yer yuvarlağı ilə fələkləri alt-üst edəcəkdir. Nizami o çağın bir çox alim və ulduzşünasları kimi bir müddət Ənvərinin nəhs falına inanmış, onların yalançılığına bələd olandan sonra isə falın puçluğunu sübuta çalışmışdır. 1186-cı ilin yayında nəzərdə tutulmuş gündə nəinki heç bir tufan, qasırga baş verməmiş, əksinə, hava çox mülayim və xoş keçmişdir. Bu halda camaat Ənvərini təqib edərək ələ salmağa başlamışdır. İndiyəcən araşdırıcıların diqqətini çəkməmiş bu fakt “Sirlər xəzinəsi”nin yazılması tarixinin dürüstləşdirilməsində ciddi əhəmiyyətə malikdir.

1488 B. *Bircə ovuc torpaq* – insanın cismi.

1491 B. *Qəm küpü* – Yer kürəsi. *Matəm yaşılı* – Yer kürəsini əhatə edən fəza, göy.

Beytin mənası: Kədər bu dünyanın fitrətindədir, çünki kainatın əşrəfi olan İnsan gəldi-gedəkdir, mahiyyətcə nakamdır.

1492 B. *Qəm küpünü* (Yer kürəsini) torpaqdan təmizləmək onu felən Yer kürəsi funksiyasından azad edib göyə, səmaya çevirmək deməkdir. Başqa sözlə desək, burada söhbət maddi aləmə aludəlikdən, acgözlükdən, şəhvət-pərəstlikdən və s. eybəcər ehtiraslardan əl çəkib saflaşmaqdan, göylər kimi pak olmaqdan, mənəvi səmaya qovuşmaqdan gedir. Buna qadir olmayanlar çərxin qarşısında məğmun, aciz bəndələrdir, üzüqara adamlardır.

1493 B. *Yeddi nəhr* – yeddi səyyarə. *Dumanlı çevrə* – dünyamız. Beytin mənası: Dumanlı çevrədən, ətəyinizi murdarlayan dünyadan, maddi aləmdən qurtulmağa, bulaşq ehtiraslardan təmizlənməyə, pak olmağa çalışın, səyyarələr dünyasına, mənəviyyat aləminə can atın!

1494 B. Bir halda ki, mənəvi aləmdən bunca xəbərsizsiniz, onda əl çəkin bu maddi aləmdən, qara bir xətt ilə damğalayın Yer kürəsini, yeri-göyü alt-üst edin, alın, çıxarın səmaların əynindən ulduzlar ilə düymələnmiş geyimini!

1498 B. Bütövlükdə göylər əzəmətli bir sədəfə bənzəsə də, əsil sədəf deyil, gözləri ulduz kimi ışıldayan yırtıcıdır.

1500 B. Keçmiş münəccimlərin fikrincə, ulduzlara hədsiz diqqət yetirmək ziyandır. İlan zümrüd şöləsindən kor olduğu kimi ulduza baxmaq ölçüsünü itirmiş insan da ziyan çəkə bilər.

1501 B. Göylər zahirən sədəfə bənzəsə də nə şöləsi var, nə də içərisinin sağlam dürrü, gövhəri. Ulduzlardan ibarət min-min gözü olsa da, kordur.

1505 B. *Qəbir* – dünyamız *Damin bacası* – dünyamızın ən uca nöqtəsi, məsələn, Everest.

Beytin mənası: Dünyada ölüm hadisəsinin qarşısını almaq mümkün deyil. Dünya fəvqündə dayanmaq da qeyri-mümkündür. Qurtuluş yoxdur.

1506 B. Sərsəmlər, epileptiklər sağalmaq üçün, klassik təbiblərin gös-tərişilə qapısı, pəncərəsi bağlı qaranlıq odalarda yaşar və gun işığı görməzlərmiş (prof. R.Əliyev).

1510–1512 B. Təbiətin və cəmiyyətin inkişaf qanunauyğunluqlarını, çərxin gərdisini, onun teldən nazik, sapdan incə hərəkət yollarını anlamaq, dərk etmək dünyada hər kəşiyə müyəssər deyil, çox çətin, zor işdir, bəlkə də qeyri-mümkündür. Sən tükün ucundan da incə olan bu mətləbləri dərk etməyə girişsən, mətləbə çatacağına əmin olma, işin gedişi səni xəmirədən bir tük kimi kənara atar.

1515 B. Başında papağın varsa, kişisənsə, deməli, ülvi bir mərama tapınmalı, baş əyməli, bu məram yolunda can yandırmalısan. Belində kəmərin varsa, deməli, bu, xidmət kəməridir, qulluq etməli, insani borcunu yerinə yetirməlisən.

1517 B. *Həyat ocağının şöləsi* – Günəş.

1523 B. Nəfəs iki mənada işlədilib: 1. Nəfəs. 2. Ah-nalə, qarğış (prof. R.Əliyev).

Başqalarının eybini göstərsən, əks-hücumə keçər, səni ləkələməyə çalışsalar. Necə ki, aynaya nəfəs dəyəndə ayna dumanlanır, ləkələnir.

1528 B. Nizami Gəncəvi hər hansı canlı və cansızda, təbiət, yaxud cəmiyyət hadisəsində ilk növbədə gözəli, yaxşını, müsbəti görməyə və bu barədə danışmağa çağırır. Tovus quşunun əlvan güllər kimi rənglər sərgisini görmədiyin halda yalnız çəlimsiz, eybəcər ayaqlarını görmək, yalnız bu barədə danışmaq sənə yaraşmaz və hətta eyib gətirər.

1529 B. Nizami bundan əvvəlki beytdə dediyini təkrar edir və bir az da zənginləşdirir. Çirkində gözəli, adidə ülvinə, qarada ağı görə bilmək, kəşf etmək yalnız müdrik kişilərin hünəridir.

İSA PEYĞƏMBƏRİN HEKAYƏTİ

1537 B. Əntiq Romada və Yunanıstanda eyvanları dürlü quş və heyvan rəsmləri ilə bəzərmişlər. Şair həmin adətə işarə vuraraq Həzrət İsa peyğəmbərin dili ilə bildirir ki, bu it vaxtilə o qədər mahir, çevik, qudrətli şikarçı olub ki, sahibi onun şəklini eyvanına çəkdirib.

1542 B. Dini anlayışa görə, Tanrı doqquz fələyi ona görə yaradıb ki, insanların eybinin üstünə pərdə çəksin və mələklər insanın yalnız savab işlərini görsün, günahlarını tam müşahidə etməyə macal tapmasınlar (prof. R.Əliyev).

1543 B. *Həlqə* – xalta, köləlik xaltası. Şair deyir ki, bu dar, üzükvarı dünyada hər şey sənənin boynuna köləlik xaltası taxmaq, səni nökrə, qul görmək istəyir. Əgər özün də bunu istəyirsənsə, deməli, kişi deyilsən, qulsan.

1544 B. Qədim münəccimlərin dediyinə görə, Sürəyya ulduz topası Böyük köpək bürcünün xaltası mövqeyindədir, daha doğrusu, ikinci birincidə yerləşir. İkinci misra eşşəkdən yalnız yük daşımaq üçün deyil, həm də nəq-

liyyat vasitəsi kimi istifadə edən İsa peyğəmbəri yada salır. Şair özünün vəsf və ifşa obyektini olan qəhrəmanını – İnsanı xalta gəzdirməməyə, eşşəklik etməməyə çağırır.

1547 B. Yəni Nizaminin dərini çəkmək sənə qalmayıb.

On birinci söhbət DÜNYANIN VƏFASIZLIĞI HAQQINDA

1552 B. *Qəm gəmissi* – dünyamız. *Yük* – yığdığı var-dövlət. Aydındır ki, nə qədər çox var-dövlət yığırsansa, gəmidə yükün bir o qədər ağır olacaq və tufan, qasırga başlananda ilk növbədə yükü ağır olanlar batacaq.

1561-1562 B. O dünyanı *bu dünyaya satma*. Mənəvi aləmi, ruh dünyasını kaftara bənzəyən bu maddi aləmdən üstün tutmağı bacar!

1569 B. Orijinalda Nizami “hərislər” əvəzinə “duzsuz”lar məcazını işlədir. *Bu səhra* – dünyamız.

Beytin mənası: Yalnız kabab və şərab düşkünləri, hərislər və tamahkarlar bu səhranın, bu dünyanın od rənginə, zahiri parlıtısına uyurlar. Düz və duzlu adamlar isə yanib kabab olurlar.

On ikinci söhbət DÜNYAYA VİDA

1607 B. Bu dünyanı at, o dünyanı tut. Bu dünya tor kimidir, qoy o tora dən yemək istəyənlər düşsün.

1610 B. Ölmək ərəfəsində ağla. O göz yaşından göyərən çəmən, yaxud fidan sənə başlanmağının rəmzi kimi yaşar, ruhunu yaşadar.

1611 B. *Dəvə xislətli olmaq* – oynamağı, gülməyi, sevinib rəqs etməyi bacarmaq. *Dəbbə* – içərisi otla və saman ilə doldurulmuş xaral. Bu xaralı filin ayağı altına atarmışlar ki, onu döyüş meydanına çıxmağa hazırlasınlar, düşmənləri bu xaral kimi tapdasın, əzişdirsin. Sonralar bu ifadə məcazi mənə qazanmışdır. “Fil ayağı altına dəbbə atmaq” – boş yerə haray-həşir salmaq anlayışının sinoniminə çevrilmişdir.

Beytin anlamı: Ölüm məqamı çatanda sevin, şadlan, dəvə kimi rəqs elə ki, bu dünyadan üzülüşüb o dünyaya gedirsən. Bunu bacarmasan barı haray-həşir qoparmağı unut, ölümünü cəsur, mərd qarşıla!

1615 B. *Bu natəmiz torpaq* – dünyamız.

Beytin mənası: Dünyamız bütünlükdə natəmizdirsə, orada təmizlik aramaq hədəd deyilmi? Natəmizlikdən əl çəkib təmiz, pak ruh dünyasına qanadlan! Könlünü yalnız bu yolla saf su kimi paka çıxara bilərsən.

1616 B. O dünyaya yüngül, asan getməyini istəyirsənsə, bu dünyada yığıqlarını payla, bəxş et ki, çevikləşəsən, son mənzilə uça-uça gedəsən.

1621 B. *Bu çevrə sınırı* – dünyamızın sərhədləri.

Beytin mənası: Maddi aləm hüdudlarını qıra bilməsən, mənəviyyat dünyası səni öz oxlarına hədəf qılacaq, ulduzlarını sənə tuşlayacaqdır.

1622 B. *Gecənin, gündüzün cızığı* – ömrün hüdudları. *Bu çevrə xətti* – dünyamızın hüdudları.

Beytin mənası: Maddi aləmə bağlı ömrün hüdudlarından kənara çıxmağı bacarsan, dünyamızın hüdudlarını da vurub keçəcəksən, yeni dünya – ruh və mənəviyyat aləmi qazanacaqsan.

1627-1629 B. *Dolaşq kələklər* – fələyin kələfləri.

Beytin mənası: Özünün ruh və zəka qüdrətini dərk eləmiş və istedadını bəşəriyyətə həsr etməyə qadir insanın böyüklüyü qarşısında fələk heç bir şeydir, hətta ilan kimi qıvrılıb açılırsa da acizdir.

1641-1642 B. Bu mətndə “şəkər” sözünün ikinci, məcazi mənası bilikdir, elm, tədbir, şirin dil kimi ülvi anlayışlardır. Nizami deyir ki, qızıla, yaxud şöhrətə, sərvətə, var-dövlət yığmağa susuzluğunu, təşnəliyini yalnız və yalnız zəka, tədbir, səbr, təmkin sayəsində söndürə, öldürə bilərsən. Necə ki, gündüz gecəni öz nuru ilə boğub öldürür, yaxud tədbirli filosof əfsun oxuyub təqdim etdiyi çiçəklə öz rəqibinə qalib gəlir.

ÇƏKİŞƏN İKİ FİLOSOFUN DASTANI

1656 B. *“Nuşiqiya”* – novruz otu deyilən bitkidən hazırlanmış məlhəm (“Bürhani qatı”).

1667 B. Beytin məzmunu Qurani-şərifin “əl-Ənam” surəsinin 77-ci ayəsindən iqtibas olunub: “O (İbrahim) çıxan Ayı görəndə dedi: “Bu, mənim Tanrımdır!” O, batandan sonra isə (İbrahim) dedi: “Mənim Tanrım məni düz yola hidayət etməsə, mən yolunu azmış adamlardan olacağam (prof. R.Əliyev).

1669 B. Nizamiyə görə könlü işıqlandıra bilmək – maddi dünyadan əl çəkib mənəvi dünyaya qovuşmaqdır. Ən böyük səadət heç də maddi aləmdə deyil, yalnız ruhun qüdrəti sayəsində qazandığın mənəvi aləmdədir.

1670 B. *Ağ, qara lövhə* – gündüz, gecə. İnsan öz ömrünün gecəsini, gündüzünü təmizə çıxarıb pak etmək üçün tövbə qılmalı, suçlarının, günahlarının bağışlanmasını sidq ürəkdən ulu Tanrıdan diləməli və tövbəsinə layiq yaşamalıdır. Bu halda göz yaşı tökmək mənəvi təmizlənməyin rəhnidir və bu göz yaşı ümid güləbidir. Başqa sözlə desək, sən bağışlanacağına və bundan sonra insan kimi yaşayacağına ümid bəsləyə bilərsən.

1671 B. Nizamiyə görə ölçü-biçi əsasında yaşamaq özünü nəfsə, tamaha, yırtıcı ehtiraslara təslim etməməyi bacarmaq deməkdir. Yalnız bu dünyada gözəl yaşamaqla, o dünyanı qazana bilərsən.

On üçüncü söhbət DÜNYADAN ƏL ÜZMƏYƏ DAİR

1677 B. Bu dünyaya aldanma. Onun çeşməsi ilğimdir, aldadıcı sərəb (miraj) hökmündədir. Ömürdən sonrakı ömrünü düşün.

1684 B. *Cəfəri qızıl* – xıltı olmayan, ən saf, təmiz qızıl deməkdir. Prof. R.Əliyevin yazdığına görə, buna ona görə cəfəri qızıl deyirlər ki, məşhur ərəb xəlifəsi Harun ər-Rəşidin (783–809) vəziri Cəfər Bərməkinin əmri ilə yüzdə yüz, xalis qızıla sikkə vurmağa başlayıblar.

Beytin mənası: bu sarı gül bənzər Cəfəri altununu payla, bağışla. Şam kimi qızıl şölə saç ki, öz nurun ilə işıqlanasan – bu dünyada rəhmət, o dünyada şəfqət qazanasan.

1685 B. Bütün canlılarda bədənin doqquz qapısı var: iki göz, iki qulaq, ağız, burun deşikləri və s. Altıbaşlı altın – məşhur İran alimi Vəhid Dəstgirdinin yazdığına görə xalis qızıldan qayrılmış altı başlı büt olmuş, sonralar bu ad həmin qızıl növünə aid edilmişdir.

1687 B. *Məqsəd sikkəsi* – Tanrının razılığını qazanmaq və el içində yaxşı ad qoyub getmək.

1689 B. Bəlkə hətta xeyli üstüdürlər Çünki şahlar, krallar, səltənət imperiya başçıları xalqların, müstəmləkə mənqənəsinə saldıqları ulusların qanını şüşəyə tutmaq hesabına varlanır, özlərinə qızıldan taxt-tac düzəltməklə bəşəriyyətin nifrətini, qəzəbini qazanırlar. Sikkə vuran dəmirçilər isə halal əmək adamlarıdır, buna görə rəğbətə, məhəbbətə layiqdirlər.

1690 B. İncil kitabında həyat tarixçəsi tam işıqlandırılmış əfsanəvi xəsis və hədsiz dərəcədə dövlətli Qarun ifrat simicliyinə görə Tanrı tərəfindən cəzalandırılmış, yer yarılmış və Qarunu saysız-hesabsız xəzinələri ilə birlikdə udmuşdur.

1691 B. Özünü qızıla təslim edənlər bədbəxtədir. Qızılı özünə təslim edənlər isə xoşbəxt. Sonuncular qızılı bir qızıl köhlənə döndərüb cilovlayıb sürür, məqsəd mənzilinə çatırlar.

1696 B. Belə bir təsəvvür varmış ki, qızıl mədənləri yalnız şərqdə, gündoğandadır. Beytin yürütdüyü digər fikir budur ki, qızıl Günəş şərqdən doğur, qərbdə batır. Deməli, qızılın, işığın, səxavətin ilk vətəni şərkdir.

1698 B. Burada Günəş şərqli, Ay isə qərblə kimi təqdim olunur. Bəllidir ki, Ayın öz nuru yoxdur, yalnız Günəşin verdiyi şölə hesabına işıqlanır. Deməli, nur dilənçisidir.

1700–1701 B. Keçmişdə məhək daşını ən çox Dəməşq şəhərindən gətirirdilər. Xalislik əyarına malik ən saf qızıl isə Kiçik Asiyadakı Bizans imperatorlarına məxsus olmuş, bunu Rum qızılı adlandırmışlar.

XAIN SOFU İLƏ HACININ DASTANI

1717 B. Sofu elə yedi ki, əlinə düşən ovu,
Çırağı da bir gilə yağın möhtacı oldu.

Yəni əmanət pulu son qəpiyinədək xərcələdi. Keçmişdə başqalarının heyvanı ilə qarışıq salmamaq üçün mal-qaranı damğalmışlar. Bununla bağlı ideomatik ifadə yaranmışdır. “Filankəs ovunu elə yedi ki, heç damğa yeri də qalmadı”. Şeyx də əlinə keçən əmanətilə bu cür davranır.

1718 B. Bizim Hacı elə ki, Kəbədən geri döndü,
Öz hindlisi önündə bir Türk kimi göründü.

Burada “hindli” anlayışı “üzüqaralıq”, “Türk” ifadəsi isə “cəsurluq”, “tələbkarlıq”, “öz haqqını tələb edən qüdrət sahibi” ifadələrinin sinonimi kimi işlənmişdir.

1723 B. Belimi qırdı mənim o rükn qızılların.
Dözə bilmədim, yedim boynumdadır vəbalın.

Rükni qızıl – öz xalislili ilə məşhur olan və hökmdar Rükən-əd-Din Deyləmi tərəfindən zərb edilmiş qızıl pul.

1729 B. Öyüd verdi özünə: – Azca təsəllimiz var,
Dərvişin heç nəyi yox... Heçdən nə almaq olar?

Doğrudan da, dərvişin itaət və ibadətdən başqa nəyi var ki, ala biləsən?!

1731 B. Sofunun boğazından keçən o maldan qalan
Başı halqalı “Mim”lə kufi “Əlif”dir, inan.

“Mal” anlayışından yalnız “MA” hecası qalıb ki, bu da ərəbcə “yox”, “heç” deməkdir. Sofunun başı halqalı “Mim”dən və kufi “Əlif”dən savayı verməli heç nəyi yoxdur.

1735 B. Din – əyarlı qızıldır, vermə onu şeytana.
Fəğfurun şərəfini layiq görmə səgbana.

Fəğfur (baqpur) – Tanrı oğlu. Bu söz Yaxın və Orta Şərqdə Çin imperatorlarının ləqəbi olmuşdur. Burada isə şah mənasındadır (prof. R.Əliyev).

Beytin mənası: Saf qızıl olan dini şeytanlara sofular kimi təslim etmə, ulu şahların bilərziyini it saxlayanların əlində xaltaya, mid-bərə döndərmə!

1743 B. Torpaqla qurd dostluğu eləyir daim külək,
Özü yüngül, əli boş, heç nə itirməyəcək.

Qurd dostluğu – fələn düşmənlik.

1744 B. Sənin diləklərinin tərəzisi olan zər,
Beş rükət namazının fatihəsinə bənzər.

Yəni namaz qılanda sən Allahı, peyğəmbəri yox, öz varidatını artırmaq yollarını düşünürsən. Bu cür namaz qılmaq, əslində bütün namazlarının axırına çıxmağın deməkdir.

On dördüncü söhbət QƏFLƏTDƏN OYANMA ŞƏRTLƏRİ

1748 B. Xəbərsizsən aləmin mavi dairəsindən,
Dövr eləyən Günəşdən, göylərin mərkəzindən.

Yalnız özünün zəka və ruh qüdrətini dərk edənlər – ariflər bu dünyanın gedişini, kainatın bilməcələrini anlamağa qadirdirlər, sən yox!

1761 B. Kabab olan ciyəre səpilməmiş duzdur şərab,
Duzsuzlara, kəmələrə qismət olsun bu əzab.

Duz qatılmış üzüm suyu olan şərab əslində ciyərləri yandırır kabab edən oddur, atəşdir. Duzsuzlar, ağıldan kəmələr bu odla ciyərlərini yandırırılar.

1766 B. “Əlif”sənsə, qanadsız quşa dön, barsız yaşa!
Ya “Bey” kimi bar gətir, ömrü gözəl vur başa.

Şax və məğrur qamətinlə öyünmək istəyirsənsə, “Əlif” kimi yalnız və mütəkəbbir dayan və əksinə, həyat xəzinəsindən bəhrələnmək istəyirsənsə, başısağlı, təvazökar “Bey” kimi dolan, məhsuldar ömür sür!

1768 B. Sən ki, tikan deyilsən dırmanma yüksəklərə,
Əlsiz-ayaqsız gül ol, bizi qərq elə ötrə.

Lovğalığı ucbatından dimdik dayanan, yüksəklərə can atan, bəzən hətta divar üstündə bitən, hər şeydən uca görünmək istəyən tikan kimi gözə girmə, başısağlı, təvazökar yaşayan, bəzən hətta əli, ayağı bilinməyən qızılgül kimi yaşa ki, həndəvəri rayihənə qərq edəsən.

1772 B. Özünü kölgəlikdən qurtara bilsən əgər,
İnan, eyiblərin də kölgə kimi çəkilər.

Gözəl və cəsur yaşamağı, içəridən nurlanmağı bacarsan kölgəlikdən, köləlikdən, mənəvi zülmətdən, ətalətdən, sıxıntı və eybəcərlikdən xilas ola bilərsən. Öz işığında eyiblərin əriyər, yox olar.

1773 B. Zülmətdə əyləşməyə dözə bilmir hər kişi,
Təkcə dirilik suyu görə bilir bu işi.

Cəbrə qatlaşmaq, unudularaq yaşamaq, irtica zülmətinə davam gətirmək, dözümlü və iradəli olmaq hər kişinin işi deyil. Yalnız öz köks qəfəsini qaranlığında dirilik suyu saxlamağı bacaranlar, bəşəriyyətə xidmətin, nəciblik və xeyirxahlığın dərin qaynaqlarını öz varlığında yaşatmağa qadir olanlar bu səadətdə çatırlar.

1774 B. Başı yerdə, ayağı göydə olan ey qafil,
Sənin fikir göylərin alt-üst olub, bunu bil!

Sən ruh aləmində yaşamaq əvəzinə maddi aləmə yapışıb qalmısan. Nəciblik, xeyirxahlıq, insana xidmət bayrağı daşımaq əvəzinə sərvət, şöhrət dalınca sürünürsən, yirtici ehtiraslara köləsən. Ömrün baş-ayaqdır. Özünü dərk et, ayağa qalx!

1776 B. Paltarını bu teştə təmiz yumaq istəsən,
Ucal, suyu Günəşin qaynağından istə sən!
Yeni cəmiyyət əlaqələrindəki çirkədən təmizlənmək istəsən, yüksəlməli,
öz ruhunun günəşinə qovuşmalısan!

ZALİM PADŞAH İLƏ DÜZ DANIŞAN KİŞİNİN DASTANI

1790 B. Ürəkləri sındıran zülmkar bir şah vardı,
Dirəşməkdə, höcətdə Həccacı mat qoyardı.

Həccac Yusif oğlu (661-714) Ömərilər sülaləsinin xəlifələri adından xilafətin müəyyən vilayətlərini idarə edən görkəmli dövlət xadimi olmuşdur. Xilafət düşmənlərinə qarşı mübarizədə, güman ki, əsil rəqəmləri şişirdən salnaməçilərin dediyinə görə, 130 min adamı edama məhkum etmişdir. Həccacın vəfatı günündə isə ömərilərin dustaq evlərində onun əmrilə azadlıqdan məhrum edilmiş 15 min kişi və 30 min qadın olmuşdur. Buna görə Yaxın Şərq ədəbiyyatında onu qəddar zülmkar saymaq dəb halına düşmüşdür. Bununla belə, güman etmək olar ki, onun surəti ömərilərə düşmən kəsilmiş Abbasilər sülaləsinin tarixçiləri tərəfindən təhrif edilmişdir. Qədim salnamələrin birində deyilir: “Namuslu adamlara münasibətində o, yaxşı insan, üsyançılara münasibətində isə qəddar idi. Nəzərə almalıyıq ki, Həccacın hakimiyyət illəri zidd qüvvələrin toqquşduğu, həyəcanlı və mürəkkəb bir dövr olmuşdur.

1792 B. Aytək, güntək itigöz bir xəfiyyəsi vardı,
Bağlı qalan işləri ustalıqla açardı.

Gecənin qaranlığı hər şeyi gizlətdiyi, sirri batırdığı halda Ay və dan yeri sirr açan sayılır. İşıqda hər şey görünür, gizlilər, bilməclər açılır.

On beşinci söhbət PAXILLARDAN ƏLHƏZƏR

1818-1819 B. Çımlayır dünya sazı... rəqqası yoxdur, heyhat!
Dəniz cəvahir dolu... qəvvası yoxdur, heyhat!
Qılınc, tac parıltısı, dirhəm şöləsi, gövhər,
Nə istəsən buyur, seç... bərq vurur xəzinələr.

Təbiət və cəmiyyət gözəlliklər, ülviliklər ilə doludur. Oğul istəyir ki, qollarını çirməsin, istedadına arxalansın və bu sonsuz gözəlliklərə bədii lövhələrdə canlandırmağa qadir olsun! Gerçəklikdəki gözəllikləri canlandırmağa böyük sənət, böyük sənətkar gərək!

1827 B. Dünya yolçuluğunda gör nə qədər yol gedən,
Bir az da ağıllıdır daldakı öndəkindən.

Arxadan gələn şairlər, yəni gənclər öndə gedənlərdən, qocalardan, bəzən daha ağıllı, daha istedadlı olurlar. Çünki onlar qabaqda gedənin də təcrübəsini mənimsəyə bilirlər. Halbuki öndə gedən çox vaxt arxada gələnin özündən və irsindən xəbərsizdir.

1828 B. Yalnız idrak əhlinə yaraşır şərəf, ad-san,
İdrak üçün fərqi yox, cavansan, ya qocasan.

Sənət aləmində başlıca meyar heç də gənclik, yaxud qocalıq deyil, ilk növbədə istedadı, idrakın qüdrətidir. Buna görə şərəf də, çələng də, ad-san da yalnız və yalnız istedadla görə müəyyənləşdirilməlidir. İstedadı qiymətləndirməyi bacarmayan cəmiyyət naqisdir və bəlkə antihumanistdir.

1829 B. Eşitdim: qocalırkən mərcana çevrilir daş.
Düşün bir az, hər daşdan mərcan yaranmır, qardaş!

Məgər hər saç ağarmışa ağsaqqal demək olar? Məgər hər daş mərcana çevrilir?

Nizami poemanın bu fəslini yazırkən saraya soxulmuş qoca şerbazlardan şiddətli dərəcədə pislik görmüş, zərbə dadmışdır. Buna görə fəslin demək olar ki, hər beyti mənəvi cəhətdən qocalmışlara qarşı hiddətlə, sağlam nifrətlə doludur.

1830 B. Xəbislər qocaldıqca bir az da quduzlaşır,
Ləçər arvadlar kimi qeyzi başından aşır.

Poemanın orijinalında “ləçər arvad” ifadəsi əvəzinə “dağlı arvad” məcazi işlədilir. *Dağlı arvad* – əfsanəyə görə dağda yaşayan, gözəgörünməz bir qadıdır, qışqırana əks-səda verən odur. Əslində əks-sədanı yarıdan içiboş yuvalar, zağa, kaha və mağaralardır. Nizami saraya soxulmuş şerbaz öleyhdarlarını həmin içiboşlara, ilan, əqrəb yuvası mağaralara və boş hay-küy salan ləçər arvadlara bənzədir.

1833-1839 B. Qönçədən çıxmış gülün ətri zərif, incədir,
Fəqət köhnə tikanın yarası bərk incidir.

Dəyib xal salan üzüm – göz üçün bir tutiya,
İlansa qocalırkən dönüb olur əjdaha.

Cavanların başında ağıl qollu-budaqlı,
Kif atan başlar isə çox da xoşlamır ağı.

Ayı, günü, həftəni öyrənmək istəyənlər,
Baxmaz köhnə təqvimə, baxsa da verməz səmər.

Aslanlardan çox yeyər acgöz, qoca köpəklər,
Ceyranın göbəyini canavar kimi sökər.

Məni çox da qınama, qorxsam qoca qurdlardan,
Mən ki məzlum Yusifəm, yerim də quyu, zindan.

Yox, qocalar gənc kimi vura bilməzlər yara,
Gəncin əlinin suyu bənzər yanar odlara.

Bu parçanın və onun davamının başlıca münaqişəsi gənclik ilə qocalıq arasında gedən mübarizədir. Nizami mənəvi qocalığı mənəvi gəncliyin ilk düşməni, başlıca döyüş və mübarizə qaynağı hesab edir, buna görə təfəkkürü, ruhu qocalmışları “yara vuran köhnə tikana”, “əjdahaya çevrilmiş qartımış ilana”, içində ağırdan başqa hər şey olan “kif atmış başa”, köhnəlmiş və əhəmiyyətini itirmiş cındır təqvimə, aslanlardan çox yeyən “qoca köpəyə”, “ceyranın göbəyini sökən canavara” bənzədir və əksinə, gəncliyi birinci növbədə, mənəvi gəncliyi səciyyələndirmək üçün ən gözəl, işıqlı bənzətmələr seçir: quru tikanın antonimi olan “qönçədən çıxmış gül”, “dəyib xal salan üzüm”, “qollu-qanadlı zəka ağacı”, “əlinin suyu oddan, alovdan qüdrətli xilqət” bu bənzətmələr sırasındadır.

1841 B. Ağ yasəmən çatarmı yamyaşıl, tər söyüdə?
Ağ saçları qoyarmı o bənzəsin hindliyə?

Burada yasəmən qocalığın, söyüd gəncliyin rəmzidir. Məgər istedadsız ağ saçlı qocalar istedad və gənclik təmsali hindliyə bənzəyə bilərmə?

1843 B. Yalnız xudbinlərdi, bax, bərk tutanlar köhnəni,
Haqqa tapınan ərlər xudbinliyin düşməni.

Mənəvi cəhətdən qocalmışlar, xudbinlər yaşamaq haqqını itirmiş köhnəlikdən dördəlli yapışmışlar, buna görə onlar Allah, insaf, vicdan kimi ulu anlayışlardan min ağac uzaq düşmüşlər. Haqqı, Allah yolunu tutan gənclər isə xudbinliyin düşmənidirlər, tərəqqi uğrunda sağlam mübarizdirlər.

1844 B. İndi hilal gördüyün Ay ki, saçır nurunu,
Kamal çağına ercək, bədr adlandır sən onu.

Bu gün aypara sandığın gənc sənətkar sabah dolğun Ay kimi şəfəq saça bilər, ovun bədrini hilal ikən görməyi bacar.

1845 B. Cavan xurma ağacı yüksəldimi səmaya,
Əlini elə at ki, çata bilsin xurmaya.

Nizami özünü və öz poeziyasını artıq bar verən xurma ağacına bənzədir, əleyhdarlarını xəbərdar edir ki, bu xurma ağacına hörmətlə, ehtiramla yanaşmalısın. Əks halda, xurma yemək əvəzinə əlinə, ağızına tikan batar.

1853 B. Bəxt ucaldan bayrağı kim aparsın irəli?
Yalnız onu hifz edən igidlərin əlləri!

Böyük bir poeziya bayrağı ucaldılıbsa, gərək hamı, qocalı-cavanlı öz nəfəsilə onu dalğalandırsın, ucaltsın, irəli getməsinə yardım qılsın!

GƏNC ŞAHZADƏ VƏ ONUN QOCA DÜŞMƏNLƏRİNİN HEKAYƏTİ

1867 B. Bağlamasan kökünə tazə bulağı, arxı,
Tufanla gülşərmə çinarın qol-budağı?

Köhnəlmiş, sozalmış, qurumuş arxın lili, üfunəti təzə fidanın köklərini yandırıb çürüdə bilər, sən onun kökünə can verəcək yeni arx, yeni bulaq çək ki, qalxıb qanadlansın, qasırgalarla gülşə biləcək özəmətli çinara çevrilsin!

1869 B. Özünü dərk edən öz könül vaizi var,
Ən gözəl öyüdləri qulağına pıçıldar.

Nizami Gəncəvi burada “özünü dərk edən” hökmdar deyərkən Bəhram şah Ərzincanlı, “ən gözəl öyüdləri” onun qulağına pıçıldamağa qadir “könül vaizi” dedikdə isə özünü nəzərdə tutur.

1870 B. Aqlını – qılıncını çıxar qınından bir an,
Nə vaxtəcan onu sən qında saxlayacaqsan?

Bəhram şah Ərzincanlıya üz tutan Nizami özünü zəka qılıncına bənzədir və şahdan tələb edir ki, bu qılınc qında qalmasın. Zira bu sənət qılıncı köhnə mücrüdəndən çıxarılmayıb, Tanrı tərəfindən göndərilmiş ülvə bir töhfədir. Pak nəfəsli ilham, istedad sahiblərindən hökmdarlar görək heç nəyini əsirgəməsin.

On altıncı söhbət MƏSLƏKDƏ ÇAPUQ İRƏLİLƏMƏ

1882 B. Adəm asqırığının Məsihə çatdı səsi,
Qoy natiqlərə çatsın yalnız dövlət xütbəsi.

Cəbrail Həzrət Adəmin birinci asqırığını gizlətməmiş və Məryəm ananın köynəyinin qoluna üfürmüşdür ki, bundan boylu olub çocuğunu, gələcək peyğəmbər İsanı – Məsihi dünyaya gətirmişdir. Belə bir qüdrət, Cəbrail vasitəçiliyi dövlət başçıları üçün xütbə oxuma girəvəsi yalnız Nizami kimi natiq sənətkarlara yaraşır!

1887 B. Yalnız saxta sikkənin paxırını açır od,
Oddan nə qorxun sən, ey saf qızıl, ey yaqut?!

İradə və məslək xadimləri çətinlikdə daha da bərkiyir, saflaşır, həyatın nə şaxtasından çəkinir, nə atəşindən. Necə ki, od içində düşəndə qızıl daha da saflaşır, başqa ərintilərdən təmizlənir. Yaqut isə odda yanmır.

1912 B. Covza bürcündən doğub çağır səadətinə,
Dövrün xoşbəxt oğlu ol, sən də sına bəxtini.

Klassik astronomların dediyinə görə, Günəşin Covza (Əkizlər) bürcündən keçdiyi çağlarda (22 may – 22 iyun) anadan olan çocuqlar xoşbəxt taleyə malik olur. Çoxuşaqlı hökmdarlar bu etiqad ilə öz dəliqanlılarına eyni sayda qoz verir, qozu sındırmalarına tamaşa edərmişlər. Kimin heç bir qozu–cevizi çürük çıxmasa o, Covza bürcü şöləsinə layiq sayılar, vəliəhd təyin olunarmış. Nizami burada “ceviz” və “covza” sözlərinin səs uyurlığından mahiranə istifadə etmişdir.

1914 B. Rahat çağladığından sellər, sular bəxtiyar.

Düğümlü ud ağacı odda yanar, kül olar.

Ud ağacı odda yandıqda ötir saçır. Buna görə manqalı udun köməyilə qalayırlar.

1922 B. Bizim doqquz katibin bir cüt hünərnəməsi,

Nişan verə bilmədi mənə dolu bir əksi.

Bir cüt hünərnəmə – gecə, gündüz. *Doqquz katib* – doqquz fələk.

Beytin mənası: Yer üzündə elə bir kişi tapılmadı ki, yaşamaq qanunlarını tam dərk etməyə qadir olsun. Doqquz katibin (doqquz fələyin) nə gecəsi, nə gündüzü həmin adamı nişan verə bilmədi.

On yeddinci söhbət TAPINMA VƏ TƏCRİD BƏHSİ

1964 B. Əqlin – canındır sənin, bədəni, cismi sənsən,

Canın bir xəzinədir, sehri, tilsimi sənsən.

Buna görə tilsimi sındırmılsan bədəninə əziyyət verməliyə ki, canını-xəzinəni xilas edə biləyə. Yalnız bircə yolla – sərvət, şöhrət, şəhvət acgözlüyündən, kirli ehtiraslardan əl çəkməklə sən bu nadir xəzinəni özündə kəşf edə bilərsən.

1972 B. Tutuquşu güləndə çatladı qəndin bağı,

Kəkliyinsə ağzını yumdu qaqqılıtları.

Tutuquşu güləndə orta həddi gözlədiyi və gözəl nitq nümayiş etdirdiyi üçün onun şirinliyindən qənd, şəkər xəcalət çəkdi, bağı çatladı. Kəklik isə orta həddi gözləyə bilmədi, qaqqılıtları dünyanı başına götürdü, buna görə özünü qartallara nişan verdi, ovlandı, ağzı biryolluq yumuldu.

Nəticə: güləndə, qonuşanda, yeyib-içəndə, hər işdə orta həddi gözlə, ifrata varma!

1980 B. Hər sevinən ürəkdə yanğılı bir qəm də var,

Hər gündüzün gövhəri gecə bətnindən doğar.

Gündüzün gövhəri – Günəş.

MÜRŞİD İLƏ MÜRİDİN HEKAYƏTİ

Mürşid – yol göstərən, rəhbər, nəsihətçi, bələdçi, öz müridlərinə rəhbərlik edən dini təriqət başçısı. *Mürid* – şagird, tərəfdar, ardıcıl; bir təriqətdə şeyxin, yaxud mürşidin ardınca qoşan təriqətçi. *Təriqət* – yol, dini məslək yolu.

1998 B. Sən ki eşşək deyilsən, əl çək bədən yükündən,
Zahidlik yükü daşı, xam, deyilsən, əgər sən.

Başqalarının qanını sormağ, zülm etmək, nəfs, tamah acgözlüyü, şöhrət və şəhvət düşkünlüyü kimi murdar ehtiraslara təslim olanlar bu dünyada öz boynuna çox ağır yük götürür və yükün ağırlığı altında çökürlər. Arif və cəsur insanlar isə bu cür qeyri-insani yükədən imtina edir, bəşəriyyətə xidmət yolunu seçirlər.

1999 B. Sənin zahidlik xəttin əyilməsə, düz olsa,
Yas nədir bilməyəcək, hamı batsa da yasa.

Zahid – ibadətçi, pəhrizkar, asket. Sənin zahidliyin zahiri deyilsə, doğrudan da, dinə, Tanrıya, düzlüyə, bəşəriyyətə xidmətdən ibarətdirsə, onda sənə zaval yoxdur, heç vaxt ötəyin yaş olmayacaq, biabır olmayacaqsan.

2000 B. Zahidliyin göz diksə zərli şah xələtinə,
Bənzəyər Süleymanla zənbil hekayətinə.

Dünyanın məşhur tacidərləri başına qızıl tac qoyub öyninə zərli libas geyənlər zahidlik yoluna düşdükdə daha əzəmətli görünürlər. Belələri ən böyük hökmdar olduğu halda zənbil hörən və öz əllərinin rəngi ilə yaşayan Süleyman peyğəmbərə bənzər.

2001 B. Dəruni zahidliyin qəbası altında şam,
Hidayət nuru saçar, qızıl saçar hər axşam.

Pilətesindən, yağından və alışıb yanan cismindən, canından başqa heç nəyi olmayan şam, gecələr əsil zahidə bənzər: həndəvərinə düzlük (hidayət) nuru və qızıl səpdiyi halda hay-küy salmadan yanar və bu yolda canını qurban verir.

2002 B. Xoşdur, zahid görünsə hətta meyxanələrdə,
Xəzinələr saxlanır çünki viranələrdə.

Aclıq, qıtlıq, yoxsulluq olan yerdə zahidlik onsuz labüddür. Meyxanələrdə, nemətlərin sərgisi açılan yerlərdə, saray və kəşanələrdə zahidlik etmək isə ikiqat qəhrəmanlıqdır. Çünki burada nəfsi saxlamaq və başqaları haqqında düşünmək, onların, yoxsulların rifahı haqqında qayğı bəsləmək daha böyük hünər istəyir. Bir də zahidin (Tanrı bəndəsinin), halal adamın hələməyə qədəm qoymasın – viranəyə, xarabalığa girməsi kimidir. Nə qəm, nə yaxşı xəzinələr məgər elə xarabalıqda yerləşmirmi?

2003 B. Zər yelənli bayrağın altında olduğundan,
Nizami zahidliyi səfa gətirir müdam.

Nizami zahidliyi heç də nemət qıtlığı ucbatından deyil, əksinə, o zər yelənli bayrağın altında, hökmdar, sultan himayəsində yaşayır, buna görə qənaətcilliyi və zahidliyi ikiqat igidlikdir, səfa gətirən zahidlikdir.

On səkkizinci söhbət İKİÜZLÜLƏRDƏN ƏLHƏZƏR

2004 B. Daim özünə bənzər saxta sikkələr kəsən,
Qəlbi kimi boş qəlib yapanları tanı sən.

Könül mədənindən inci və dürr kimi çıxardığın sözləri saxtakarlara, sara-ya soxulmuş şeirbazlara, sərvət və şöhrət dilənçilərinə göstərmə. Onların qəlbi qəlpdir. Onlar bəşəriyyətə sənət numunəsi əvəzinə “boş qəlib” təqdim edirlər ki, içində heç nə yoxdur.

2006 B. Qarşında işıq kimi parlaq görünər onlar,
Arxanca kölgə kimi oğrun sürünər onlar.

Zahiri bəzək-düzəklərinə, rütbə, vəzifə, çələnk və təltiflərinə, imtiyazlarına uyma. Üzdə parıltılı görünsələr də, içəridə zülmət kimidirlər, arxanca kölgə kimi sürünən casuslar, şaiyəbazlar səni güdaza vermək üçün fürsət, girəvə güdönlərdir.

SİR SAXLAYAN İLƏ CƏMŞİDİN DASTANI

2072 B. Başını doqquz göydən dışarı çıxaranlar,
Dəruni aləminin meydanında çapar.

Kainatın mənəvi hökmdarları yalnız və yalnız öz nəfsinə qalib gəlməyi bacaranlar, hər cür ağgöz və yırtıcı ehtirasları boğub ram edə bilənlərdir ki, göylərin doqquzuncu qatından yuxarı qalxırdı ərşə, Tanrı mərtəbəsinə yüksəlir və özlərinin ruh aləmində köhlən səyirdirlər.

2074 B. Eşqin gizli qalması bir möcüzə sayılır,
Elə ki üzə çıxdı, xərəbatda bayılır.

Eşq yalnız o zaman möcüzə səviyyəli gözəlliyə, ülvyyətə çevrilir ki, ürəkdə bəslənir, faş edilmir. Elə ki, aşiq və məşuq bu sirri açdı, dilə-dişə saldı bir gün onları xərəbatda bayılmış görürlər. Yəni böyük məhəbbət əvəzinə yataq həyatı, cismani yaxınlıq müşahidə edilir.

2075 B. Sırr dünyünü vurarkən din ipliği seçdilər,
Həllacın da ipini bu pambıqdan eşdilər.

Həllac – pambıqdarayan və X əsrin məşhur filosof – sufi şairi Mənsurun ləqəbi.
Beytin mənası: Məhəbbətin sirr kisəsinin ağzı dinin sapı ilə bağlanıb.
Onu bağlı saxlamağı bacarmalısan. Əks halda səni Mənsur həllacın aqibəti bəklər. Sirri açdığına, “Mən – həqqəm!” deyər haray çəkdiyinə görə boğazına sabunlu ip, kəndir keçirildi.

2076 B. Nə qədər ki, bağlıdır qönçə rahat, salamat.
Dönür qan çanağına açılan kimi, heyhat.

Nə qədər ki, səbə və Günəşlə vüsal sirrini saxlaya bilir, qönçə salamatdır.
Elə ki, bu sirri açıb gülə çevrilir, dərhal qanını töküüb onu dərir, aparırlar.
Nəticə: sirri qorumalısan!

On doqquzuncu söhbət AXİRƏTİ QARŞILAMAQ HAQQINDA

2087 B. Sənə – dindən əl çəkib dünya tələb edənə,
2088 B. Dinin keşikçiləri görün nə deyir, nə!
“Qayıt ədalətsiz, nakəsin qapısından,
Bu sirlər sarayının ətrafını gəz, dolan!”

Dinin keşikçiləri – peyğəmbərlər. *Ədalətsiz, nakəsin qapısı* – dünyamız.
Sirr sarayı – axirət evi.

2089 B. Dünya bu odlu səhra səni coşdurdu... ancaq,
Burda gizlətdiklərin orda aşkar olacaq.

Dünya dedikləri bu odlu səhrada gördüyün ilğımlar – dəbdəbələr, kəşənələr, sərvət, şöhrət və şəhvət yollarında qazandığın zahiri və müvəqqəti uğurlar səni coşdurur, havalandırır, unudursan ki, bu dünyadakı alçaqlıqların üçün o dünyada haqq məhkəməsi, mizan-tərəzi qarşısında hesab verməli olacaqsan! Bütün zülmələrin, xalqların qanını sormağın üçün tələ, tor qurmağın, əliuzunluğun, acgözlüyün üzünə çırpılacaq, haqqın divanından yaxa qurtara bilməyəcəksən!

2116 B. Onun dərinliyində itib batır mağaran,
O sonsuzluq yanında bir heç olarsan, inan.

Mağara – dünyamız.

Beytin mənası: Mənasız yaşayanların dünyada heç bir izi qalmır. Belələri kainat adlı sonsuzluqda heç kimidirlər, sanki heç dünyaya gəlməyiblər.

2120 B. Hanı, biçə bilibmi göylər elə bir donu,
İki papaqlı oğru çala bilməsin onu?

İki papaqlı oğru – gecə, gündüz: çərxin gərdişi.

Beytin mənası: Elə bir adam varmı ki, əcəl onu apara bilməsin?!

2122 B. Üzr, naz qapısından de, hansını açdın sən?
Həmin qapı üzünə açılacaq təzədən.

Yəni bu dünyada nə əkmisənsə, o dünyada onu biçəcəksən.

2131 B. Qurşun rəngli qalanı – bu göyləri zəbt elə,
Bu əbləh Xüttəlanı yəhərlə min, dön yelə.

Xüttəlan – Şərqi Türküstanda vilayət adı. Burda türklər öz cins atları ilə məşhurdu.

Beytin mənası: Xüttəlan atını minib çap, bu dünyadan elə sürətlə get ki, heç izin-tozun da qalmasın. Ruh aləmini, qurşun qalanı tutmağa tələs.

HARUN ƏR-RƏŞİD İLƏ DƏLLƏYİN DASTANI

2138 B. Xəlifəlik təxtini alırkən ələ Harun,
Ucalmışdı bayrağı Abbas oğullarının.

Abbas – Məhəmməd peyğəmbərin əmisi. Abbasilər xilafəti (750-1256) onun xələfləri və din tərəfdarları tərəfindən təşkil edilmişdir.

İyirminci söhbət

ƏSRDAŞLARIN YARAMAZLIĞINA DAİR

2167 B. Çiyinizdə cüt mələk dərdimizi çəkmədə,
Bizimlə ülfətdən şeytan belə qüssədə.

Dini etiqada görə, qiyamət – məhşər günü gəlib çatanda hər insanın çiyində əyləşəcək Rəqib və Ətid adlanan iki mələkdən biri savab işlərimizi, o biri bəd əməllərimizi qələmə alacaqlar. Onlar indidən bizim üçün qüssə çəkirlər ki, görün bəşəriyyətin gördüyü savab iş nə qədər cılız, alçaqlıqları, suçları, günahları nə qədər böyükdür. Bizi yoldan çıxarmalı şeytanlar, divlər belə qüssə çəkir ki, görün kimə yoldaş, qohum olmuşuq?! (Vəhid Dəstgerdi).

2170 B. Gecədən qaranlıqmış qiyamətin səhəri,
Sübh namaz qılanların hanı bayraq əlləri?

Bayraq – paklıq və zəfər timsalıdır. Hanı elə insanlar ki, sübh namazına qalxanda göylərə doğru açılmış əlləri bayraq qədər pak və zəfər müjdəçisi olsun?!

2176 B. Külə döndər qəlbini, vəfa yalnız ondadır,
İnsaf gilindən doğan reyhanımız ondadır.

Mənası: Torpağa dön ki, hər şey torpaqdan doğur.

2177 B. Ürəyin qazandığı hər qələbə, hər zəfər.

Sədaqətdən eşilmiş ən möhkəm yaya bənzər.

İnsanda ən ülvi hissələrin, xeyirxahlıq və qəhrəmanlığın qaynağı ürəkdir. Buna görə Nizami onu möhkəmlikdə kaman kirişinə bənzədir.

2184 B. Riyazət hünərini bir tamaşa zənn elər,
Ərənlər barəsində qara fikrə düşünlər.

Paxıl və alçaq adamlar qəhrəmanlığı bəyənməz, bunu qəhrəmanın özünü göstərməsi, oyunu kimi qələmə verərlər.

2185 B. Səxavətli mərdlərə israfçı deyir onlar,
Sədaqəti, vəfanı müftə qulluq sayanlar.

Vəfa və sədaqət duyğusundan yoksun (məhrum) olanlar bu hünərin daşıyıcılarını lağa qoyar, özünü bütünlüklə xalqa, sənətə və bəşəriyyətə həsr etməyi gərəksiz, boş şey, israfçılıq adlandırırlar.

2186 B. Səxavət onlar üçün yalnız rixşənd qaynağı,
Müdrək söz, qüdrətli söz – qurumuş sel yatağı.

Qəhrəmanlıqla nəfəs alan böyük söz yaradıcılarının gündəlik mətanəti cır, cılız, miskin adamların rixşəndinə səbəb olar. Poeziya bahadırlarının yaratdığı müdrək sözü, qüdrətli sözü “qurumuş sel yatağı” adlandırmaqdan utanmayan bu zavallılar yaddan çıxarırlar ki, həyatda hər şey gəldi-gedəridir, qalan bircə iradə, ilham və zəka gücündən yaranmış sözdür.

2201 B. Mənim könül bağından dərdiyim hər şerimi,
Onlar inkar edirlər əski Nuh qövmü kimi.

Kafirler, iman gətirməyənlər Nuh peyğəmbəri inkar etdikləri kimi başı gora əsən bu qoca şeirbazlar, saraya soxulmuş məddahlar da mənə qarşı cahad elan etmişlər. Lakin poeziya gəyim bu ümumdünya daşqınından sağ-salamat qurtaracaq, bu ədəbi cırdanların hamısı selə, suya qərç olacaqlar.

2202 B. Sən ey Xızrın bayrağı, ucal, bir qəza törət!
Yağdır, xoş nəfəsli Nuh, məlunlara qarğış et!

Dini etiqada görə, İskəndər zülmətə dirilik suyu ardınca gedəndə bu dirilik suyunu çoxdan içmiş, əbədiyyət qazanmış, yaşıl geyimli Xızr da ona qoşulmuş, dara düşənlərə, nicat umanlara öz nicat funksiyasını yerinə yetirmişdir. Nizami bircə gilə nura tamarzı qalan bu qaranlıq dünyada, alçaq mühitdə poeziyanın, böyük sənətin, dirilik suyu ardınca qoşduğunu bildirir, bu yolda Xızrı yardıma haraylayır, onun bayrağını öz başı üstündə görmək istədiyini bildirir, Nuh peyğəmbəri də çağırır ki, bəd duası ilə məlunları – onu gözü götürməyən saray məddahlarını tufana qərç etsin.

BÜLBÜL İLƏ QIZILQUŞUN DASTANI

2221 B. Fələk görür işini daim dinməz-söyləməz,
Çəmbərindən başını heç kəs qurtara bilməz.

Haray-həşir qoparmadığına və işini sakitcə gördüyünə görə hər şey fələhin ixtiyarında, hökmündədir. Hələ bircə nəfər də tapılmayıb ki, onun çəmbərindən, həlqəsindən, dar ağacının ilgəyindən başını qurtara bilsin.

KİTABIN SON SÖZÜ

- 2223 B. – Tanrı sənə yar olsun, katib, sabahın xeyir!
2224 B. Mən son nöqtəmi qoydum, daha qələm sənindir.
Naxış vur ki, bu xalçam səmalarla yarışsın.
Buqələmun qələmim rənglər sərgisi açsın.

Dan yeri söküləndə bitirdiyim kitabım, ey katib, daha indən belə sənün qələminin hökmündədir. Ona elə bir naxış vur ki, yaratdığım xalça öz rəngləri, xalları, ovsunları ilə səmaları heyran qoysun, fələklərin xalçasından daha zivər, daha münəvvər görünsün.

- 2235 B. Ayaqlarım bu yurda bənd olsa da... nə zərər?
Əlimdə, ovcumdadır bəlkə bütün ölkələr.

Özü Gəncədən çıxıb bilməsə də, Nizami, poeziyasının cahən şöhrəti qazanacağı elan edir.

- 2239 B. Uca boyun geyimi boya bərabər gərək,
Ta qalxarkən ayağa utanmaya o mələk.

Nizami Gəncəvi mələk kimi gözəl bir poema yaratdığını bildirir və bu gözələ yaraşan geyim, mükafat, çələng umduğunu dastanın ithaf obyektindən – Bəhrəmşah Ərzincanlıdan gizlətmir.

MÜNDƏRİCAT

Nizami Gəncəvi və onun “Sirlər xəzinəsi” poeması	4
Başlanğıc	23
Tovhid və münacat	27
İkinci münacat	30
Peyğəmbərlərin sonuncusu Həzrət Məhəmmədə gözəlləmə	32
Peyğəmbərin meracı	34
Peyğəmbərimizi öyən ikinci gözəlləmə	39
Son peyğəmbər Həzrət Məhəmmədə üçüncü gözəlləmə	41
Peyğəmbərimizə dördüncü gözəlləmə	44
Peyğəmbərimizə beşinci gözəlləmə	46
İslam padşahı Məlik Fəxrəddin Bəhram şah İbn Davuda öyü	49
Hüzurunda yer öpərkən söylənilib	51
Kitabın yazılması səbəbi	54
Söz qoşmağın fəziləti haqqında	57
Ölçülü sözün ölçüsüz sözdən üstünlüyü	60
Gecənin vəsfi və könülə dalma	65
Birinci xəlvət qəlbın tərbiyəsi	71
Birinci xəlvətin səmərəsi	77
İkinci xəlvət gecə görüşü	79
İkinci xəlvətin səmərəsi	84
<i>Birinci söhbət. Adəmin yaradılmasına dair</i>	87
Ümitsuz padşahın bağışlanması dastanı	93
<i>İkinci söhbət. Ədalətli və insafli olmağa dair</i>	95
Adil Nuşirəvan ilə vəzirin hekayəti	98
<i>Üçüncü söhbət. Dünya hadisələrinə dair</i>	102
Süleyman peyğəmbərlə qoca əkinçinin hekayəti	106
<i>Dördüncü söhbət. Rəiyyətin haqqını padşahın qoruması</i>	108
Qarı ilə Sultan Səncərin hekayəti	110
<i>Beşinci söhbət. Qocalığın sifətləri</i>	113
Kərpickəsən qocanın hekayəti	117
<i>Altıncı söhbət. Varlığın etibarı haqqında</i>	118
Ovçu ilə itin və tülkünün hekayəti	121
<i>Yeddinci söhbət. İnsanlıq mərtəbəsinin bütün xilqətlərdən üstünlüyü</i>	125
Firidun şahın ceyran ovu hekayəti	129
<i>Səkkizinci söhbət. Yaradılışın hüsnünə dair</i>	130
Meyvəsatanla tülkünün və cibkəsənin hekayəti	135
<i>Doqquzuncu söhbət. Dünya qayğılarından qurtulma bəhsi</i>	136
Tövbəsini pozan zahidin hekayəti	140

<i>Onuncu söhbət. Dünyanın sonu haqqında</i>	142
İsa peyğəmbərin hekayəti	146
<i>On birinci söhbət. Dünyanın vəfasızlığı haqqında</i>	148
Nəzər sahibi bir möbidin dastanı	151
<i>On ikinci söhbət. Dünyaya vida</i>	153
Çəkişən iki filosofun dastanı	156
<i>On üçüncü söhbət. Dünyadan əl üzməyə dair</i>	158
Xain sofu ilə hacının dastanı	161
<i>On dördüncü söhbət. Qəflətdən oyanma şərtləri</i>	164
Zalım padşahla düz danışan kişinin dastanı	168
<i>On beşinci söhbət. Paxıllardan əlhəzər</i>	170
Gənc şahzadə və onun qoca düşmənlərinin hekayəti	174
<i>On altıncı söhbət. Məsləkdə çapuq irəliləmə</i>	175
Yaralı çocuğun dastanı	179
<i>On yeddinci söhbət. Tapınma və təcrid bəhsi</i>	181
Mürşüd ilə müridin hekayəti	185
<i>On səkkizinci söhbət. İkiüzlülərdən əlhəzər</i>	186
Sirr saxlayan ilə Cəmşidin dastanı	188
<i>On doqquzuncu söhbət. Axirəti qarşılamaq haqqında</i>	192
Harun ər-Rəşid ilə dəlləyin dastanı	197
<i>İyirminci söhbət. Əsrdaşların yaramazlığına dair</i>	199
Bülbül ilə qızılquşun dastanı	203
Kitabın son sözü	204
İzahlar və şərhlər	207

Nizami Gəncəvi

SİRLƏR XƏZİNƏSİ

“Lider nəşriyyat”

BAKI-2004

Buraxılışa məsul: *Əziz Güləliyev*

Texniki redaktorlar: *Rauf Cəfərov*
Rövşən Ağayev

Tərtibatçı-rəssam: *Nərgiz Əliyeva*

Kompyuter səhifələyicisi: *Rəşad Həmidov*

Kompyuter yığıcıları: *Bəsti Cəfərova*
Aygün Məmmədova

Korrektorlar: *Elmira Teymurova*
Pərinaz Səmədova

Yığılmağa verilmişdir 29.04.2004. Çapa imzalanmışdır 04.11.2004.
Formatı 60x90 ¹/₁₆. Fiziki çap vərəqi 16,5. Ofset çap üsulu.
Tirajı 25 000. Sifariş 161.

Kitab “Şərq-Qərb” mətbəəsində çap olunmuşdur.
Bakı, Aşıq Ələsgər küç., 17.